

BIBLIJSKA ARHEOLOGIJA

Predgovor

Ako se govori o biblijskoj arheologiji mora se imati u vidu da je to **podvrsta** arheologije koja svoje zaključke o starinama (grč. arhaios - star, drevan) temelji većinom na onome što je pronađeno, otkopano i izvađeno iz zemlje - a što se tiče detalja koje je Biblija izričito spomenula - i koji su zato potvrda njene autentičnosti. Moglo bi se govoriti o jednoj geografski i vremenski veoma širokoj oblasti proučavanja, pošto su se događaji, koji se u ovoj drevnoj knjizi opisuju, odigrali i na širem geografskom prostoru i u toku veoma dugog historijskog razvoja. Zbog tog razloga obično se počeci arheoloških istraživanja uzimaju kao zajednički osnov na kome je kasnije osamostaljena disciplina biblijske arheologije razrađivala svoje naročito zanimljive oblasti rada.**

KAMEN IZ ROZETE

Tokom maja 1798. godine Napoleon je, krećući u svoj čuveni egipatski pohod, nagomilao u tulonskoj luci sto dvadeset osam brodova i trideset osam hiljada veterana koji su učestvovali u italijanskoj kampanji.

Planovi vezani za ovu ekspediciju nisu se ograničili jedino na osvajanje Egipta. Napoleon je nameravao da svojom malom, ali u borbama prekaljenom armijom, krene u Indiju, osvoji je i na taj način podrije osnove britanske svetske moći.

Osim osvajanja Egipta i Indije Napoleon je sebi odredio još jedan zadatak, korisniji za čovečanstvo od njegovih ratnih planova. Pohod u Egipat trebalo je da bude početak sistematskih naučnih istraživanja istorije te zemlje. Napoleon je stoga sa sobom poveo mnoštvo naučnika i umetnika: astronoma, geometara, hemičara, mineraloga, orijentalista, tehničara, slikara, crtača pa čak i pesnika snabdevši ih potrebnom opremom.

Za vreme boravka u Egiptu »naučna komisija« još nije vršila arheološka iskopavanja, pošto je na zemljinoj površini bilo toliko spomenika, da je bilo potrebno nekoliko godina za njihovo registrovanje. Naučnici su vršili merenja ruševina, opisivanjem spomenika, pravili su njihove modele i otiske u gipsu i glini. Takođe su prikupili ogromnu zbirku primeraka egipatske umetnosti: kipove, reljefe, čak i sarkofage koje su uprkos Nelsonovoj blokadi uspeli da prebace u Pariz.

U avgustu 1799. godine inženjerijski odred je tokom radova u tvrđavi Rašid, nekoliko kilometara udaljenoj od arapskog mesta Rozete na obali Nila, iskopao iz zemlje veliku ploču od crnog poliranog bazalita. Ploča je bila pokrivena natpisima u tri stupca. Pokazalo se da je natpis bio dvojezički. Dva prva stupca sadržala su tekst na egipatskom jeziku, zapisan starim hijeroglofskim pismom i novijim, uprošćenim demotskim pismom, dok je treći stubac bio na grčkom jeziku.

Jedan od generala, helenist po struci, sa lakoćom je pročitao tekst i uverio se da sadrži svečanu poslanicu egipatskih sveštenika upućenu 196. godine pre n.e. faraonu Ptolomeju V Epifanu, prilikom njegovog krunisanja.

U Egiptu je zajedno sa nestankom poslednjih sveštenika oko 391. godine izašla iz upotrebe i teška umetnost čitanja hijeroglifa. Od tada su tokom 1500 godina bezbrojni natpisi na hramovima, grobnicama, na spomen-pločama, mrtvačkim kovčezima, sarkofazima, kipovima i obeliscima postali samo skup mrtvih znakova.

Međutim, bilo je nezamislivo vođenje bilo kakvih naučnih istraživanja bez dešifrovanja hijeroglifa. Zato je u prvoj fazi istraživanja celokupna pažnja naučnika bila usmerena na »kamen iz Rozete«, jer se činilo da je zahvaljujući dvojezičnosti natpis sadržavao ključ za čitav problem. Zasad su ipak svi pokušaji donosili gotovo sama razočarenja. Na kraju je izražena sumnja da li će bilo ko ikada uspeti da izvrši to delo.

U vreme kad su se o hijeroglofima vodili žestoki sporovi, inspektor Žan Batist Furije u Grenoblu je pronašao dečaka Žana Fransoa Šampoliona.

Dečak je u trinaestoj godini govorio: latinski, grčki i jevrejski, da bi nakon samo nekoliko godina naučio i arapski, sirijski, haldejski, starokineski, sanskrit i koptski.

Šampolion se u Parizu posvetio učenju istočnih jezika, u želji da upozna mentalitet i psihologiju naroda Istoka, te da se na taj način približi načinu mišljenja starih Egipćana. Verovao je da će tim napornim putem doći do ključa za dešifrovanje hijeroglifa.

Šampolion je nakon 23 godine napornog rada objavio rezultate svog izučavanja: prevod hijeroglifskog teksta sa Rozetskog kamena, gramatiku i rečnik egipatskih hijeroglifa. Šampolion je zaključio da je egipatsko pismo složeno, ono je: slikovito, simbolično, i fonetsko - u istoj fazi, u istom tekstu i istoj reči. Uskoro je egiptologija uvedena u sva veća sveučilišta Evrope.

Veliki značaj Rozetskoga kamena nije u njegovom sadržaju, već u mogućnosti dešifrovanja hijeroglifa, što je dalo ključ za velika bogatstva egipatske kulture. Zahvaljujući genijalnom Šampolionovom otkriću, danas stručnjaci mogu pročitati svaki hijeroglifski zapis.

>>BEHISTUNSKA STENA

Arheologija Bliskog Istoka rođena je otprilike pre 150 godina kad je u stvari počelo istraživanje u zemljama u kojima su nekada cvetale najranije svetske civilizacije, u dolinama reka Nila, Tigrisa i Eufrata.

U ovim predelima sveta bili su pronađeni razni arheološki pronalasci koji nam danas omogućuju, sa jedne strane, da bolje upoznamo vreme i okolnosti pod kojima je živeo Izrailj i drugi narodi, a sa druge, ova otkrića potvrđuju i pojedine događaje koji su opisani u Svetom pismu.

Pored »kamena iz Rozete«, koji je bio ključ za dešifrovanje hijeroglifa, drugi značajni arheološki poduhvat na teritoriji Bliskog Istoka načinjen je sredinom prošlog veka - 1835. godine, kada je Henrik Kresvik Rolinson, engleski oficir u odredima Istočno-indijske kompanije, odgonetnuo trojezični natpis Persijskog cara Darija I, natpis koji je poslužio kao osnov za dešifrovanje klinastog pisma.

Kako je došlo do otkrića ovog natpisa?

Agenti Intelidžens servisa, među kojima je bio i sam Rolinson, vrlo često su svoju špijunsku delatnost krili prividom naučnih istraživanja i arheoloških traganja. Međutim, Rolinson se od svih njih razlikovao time što je zaista bio valjan istraživač klinastog pisma i što je na tom polju postigao važne naučne rezultate.

Kao verni izvršavalac tajnih naređenja svojih naredbodavaca, Rolinson se često puta prebacivao iz mesta u mesto. Za vreme tih putovanja jednom se prilikom našao i u mestu Behistunu, 40 km istočno od Kermašaha, a to je današnji Hamadan, na putu za Vavilon.

Došavši na to mesto, Rolinson je sa začuđenim pogledom stajao pred jadnom izgrebanom stenom koja se okomito dizala u ravnici. Oko 100 m iznad ponora, na njoj se videla čuvena behistunska tabla koja je bila pričvršćena za stenu ocrtavajući reljefe na kojima su bili predstavljeni bradati ljudi u dugim persijskim haljinama i niz stubaca sa klinastim pismom. Sam reljef ostavio je dubok utisak na Rolinsona, i zato ga je u više mahova, provodeći sate i sate, posmatrao dvogledom i uspeo na njemu da nabroji preko 400 redova klinastog pisma dugih po 20 metara.

Slika koju je imao pred sobom, kao i želja da sazna poruku koju je slika u sebi nosila, naterale su Rolinsona da otpočne sa istraživanjem i dešifrovanjem ovog natpisa.

Međutim, na putu da dođe do napisanog teksta, Rolinson se suočio sa ozbiljnim problemima. Najre je trebao da se uspenra na strmi zid stene i, viseći nad ponorom, da ga precрта tačno crtu po crtu. Takav poduhvat zahtevao je duge lestve, konopce i kuke kao i razna oruđa koja su bila teško dostupna u primitivnim krajevima. Ali u svemu tome želja da se dođe do cilja bio je silni motiv koji je pokretao Rolinsona da savlada sve barijere koje su se pojavile na putu i na taj način uspeo je, precrtavanjem znakova u debeli notes, da završi jedan deo posla, jer je bio pozvan od svojih viših vlasti da prekine svoj posao i da požuri u Avganistan.

1847. godina je bila godina kada se on opet vratio u Behistun da završi sa precrtavanjem preostalog teksta koji se nalazio na teško dostupnom delu stene. Za tu svrhu iznajmio je jednog mladog Kurdsog vojnika, koji je duž celog zida pozabijao drvene klinove da bi mogao lakše da premešta lestve, koje su mu pomogle da uz pojedine fragmente natpisa pritiskuje vlažni karton, dobijajući veran otisak ispisanog teksta.

Posle nekoliko nedelja napornog rada, Rolinson je postao jedini posednik ogromnog klinastog teksta koji je predstavljao neocenjiv naučni materijal.

Od čega je bio sastavljen i koju je poruku nosio behistunski natpis?

Ovaj natpis je bio sastavljen od tri stuba:

1. Srednji stubac je bio napisan na staropersiskom jeziku i njegovo dešifrovanje, zahvaljujući prethodnim naučnim radovima, nije predstavljao naročitu teškoću;
2. Drugi stubac pisan je silabičnim sistemom, pomoću klinastih znakova, koji su izražavali čitave slogove, a predstavljao je prevod persijskog teksta na jezik iranskog naroda - Elamičana i Parčana.
3. Treći natpis je bio Asirsko - vavilonski prevod koji se razlikovao od prethodna dva i zadao je dosta probleme Rolinsonu, dok ga nije dešifrovao, jer je u nekoj situaciji jedan isti znak označavao različite slogove pa čak i različite reči.

Posle nekoliko godina ozbiljnog rada, Rolinson je uspeo da nađe ključ za čitanje klinastog pisma. Međutim, kad je svoje rezultate izneo u javnosti, naučnici su posumnjali u njegov izveštaj, zato što Rolinson nije bio naučnik.

Izjave naučnika nisu sprečavale Rolinsona da daje izjave u javnosti da je kadar da pročita i najteže klinaste natpise, što je bilo povod da se Kraljevsko Azijsko društvo u Londonu odluči da proveriti Rolinsonov rad.

U tom cilju četvorici najistaknutijih stručnjaka poslate su 4 zapečaćene koverta u kojima je bio isti, nedavno otkriveni asirski tekst i naučnici su bili zamoljeni, nezavisno jedan od drugog da dešifruje tekst.

Rolinson, Talbot, Hinks i Opert, dešifrovali su tekst, svaki na osnovu svog sopstvenog metoda, a gotovi prevodi poslali su u zapečaćenim kovertama komisiji koja je bila izabrana u tom cilju. Posle pregleda teksta, komisija je na zasedanju Kraljevsko - azijskog društva 1857 godine, ustanovila da su sva četiri prevoda bila skoro istovetna sa neznatnim nijansama u izražavanju.

Sve je ovo doprinelo da Henrik Rolinson dobije puno priznanje dešifrovanog teksta, a 1857. godina označena je kao početna godina Asirologije.

Šta se može doznati iz Behistunskog natpisa?

Iz ovog natpisa proizlazi da je u godinama od 529 - 521. p.n.e. u Persiji vladao Kambiz. Njegovu državu su potresali neredi i politički ustanci. Pored toga i u samom kraljevskom dvoru nastali su razni sporovi koje su se završili osudom na smrt Kambizovog brata Bardijea. U to vreme u raznim krajevima zemlje pojavili su se lažni pretendenti za presto. Najopasniji od njih je bio Gaumata - sveštenik zorastrustranske religije. On se predstavio kao Bardije koji je navodno pobjegao iz zatvora pre nego što su uspeli da ga pogube i okupio je oko sebe snažnu vojsku pristalica.

Kambiz je umro 521. godine ne ostavivši neposrednog prestolonaslednika. Po pravilu u takvom slučaju pravo prestola pripadalo je jednom od kneževa iz linije Ahemenida, a tom prilikom to je bio Histasp.

Histasp je bio slab i plašljiv čovek koji je više voleo da se odrekne prestola u korist svog sina Darija. Darije je došao na presto i pokazao se kao energičan vladar i hrabar ratnik koji je za kratko vreme savladao redom sve svoje protivnike, obnovivši jedinstvo države i na taj način postao je jedini zakoniti naslednik Kambiza.

Uveren u neprolaznu istorijsku važnost svojih vojnih dela, Darije je naredio da se povest tih dela ukleše u stenu i to na takvom mestu da natpis bude vidljiv, a istovremeno da ga nedostupnost mesta štiti od raznoraznih uništenja.

Kao mesto svog projekta izabrao je stenu koja se uzdizala nad prometnim putem ka Vavilonu, a u tu svrhu koristio je robove koji su bili izloženi smrtnoj opasnosti, među kojima su neki i izgubili svoj život, dok su teške ploče sa reljefima dizali uvis i pričvršćivali ih za zid stene.

Na samom reljefu u prvom planu je isklesan Darijev lik u uspravnom stavu, oslonjen na veliki luk. Njegova desna noga počiva na oborenom Gaumati, koji je posegnuo za kraljevskim žezlom. Iza kraljeva stoje dva dvorska dostojanstvenika s tobocima i kopljima. Kraj kraljevih stopa sa vezanim nogama i sa užadima oko vrata vide se devet

pokorenih buntovnika. S jedne i sa druge strane i ispod te grupe vidi se 14 stubaca klinastog pisma, koji na tri jezika slave pobjede cara Darija I.

Tekst glasi:

»Kad sam bio u Vavilonu, otrgle su se od mene zemlje Persijanaca, Suzana, Medijanaca, Asiraca, Egipćana, Parćana, Marga, Skogata i Skita. I evo šta sam izvršio Ahuramazdinom milošću. U godini kad je počelo moje kraljevanje, poveo sam 19 bitaka. Poveo sam ih Ahuramazdinom milošću i devet kraljeva sam zarobio. Bio je među njima jedan koji se zvao Gaumata. Lagao je. Jer je govorio: Ja sam Bardija Kirov sin. Pobunu je digao u Persiji. A bio je i drugi: Nidintu se zvao, a bio je Vavilonac. Lagao je. Jer ovako je govorio: Ja sam Nabuhodonosor, sin Nabonidov. On je pobunu u Vavilonu pokrenuo.«

U čemu se sastoji značaj Behistunskog natpisa?

Pronalazak ovog natpisa je od veće važnosti kako za biblijsku arheologiju, tako i za arheologiju uopšte. Ima veliku važnost za biblijsku arheologiju zato što nam kaže da je postojanje Darijeve ličnosti istorijska činjenica; a to se spominje u Knjizi proroka Danila 5,31. kao i u celom šestom poglavlju, i na taj način ovaj pronalazak jača naše poverenje u Sveto pismo kao verodostojan izveštaj o istorijskim činjenicama. Što se tiče arheologije uopšte, kao rezultat ovog rada otkrivena je Asurbanipalova biblioteka u Nineviji 1853. godine kao i mnoge tablice koje su bile dešifrovane na osnovu klinastog pisma. Isto tako ovaj trojezični tekst na Behistunskoj steni širom je otvorio vrata poznavanju prastarih civilizacija: Sumera, Vavilonije i Asirije, proširujući naša saznanja za nekoliko hiljada godina ljudske istorije.

EP O GILGAMEŠU

Grupa istraživača Britanskog muzeja je, predvođena Lejardom, 1845. godine nastavila posao započet na teritoriji Ninive od strane francuskog konzula Bota. Vršeći iskopavanja na užem području brda Kujundžik ova grupa je, između ostalog, otkrila i nekoliko hiljada glinenih pločica iz nekadašnje Asurbanipalove biblioteke, koje su sadržavale tekstove pisane klinastim pismom. Pločice su bile spakovane u posebne sanduke, te su tako poslane u London. Džordž Smit je, 1874. godine, uspeo da sredi i pročita njihov sadržaj, ali je, isto tako, i utvrdio da neki delovi, do tada nepoznatog epa, nedostaju. Otputovao je u Mesopotamiju, gde je, nakon izvesnog vremena, pronašao delove spomenutog epa koji govore o potopu. Ep zapisan na glinenim pločicama, pronađenim u Asurbanipalovoj biblioteci, nazvan je ninivskom verzijom epa o Gilgamešu, za koju se smatra da je nastala u sedmom veku pre Hrista i da je najbliža izvornom sadržaju tog epa.

Iako se stručnjaci razilaze po pitanju datiranja poeme, ipak preovladava mišljenje da je ona nastala između XXIII i XXI veka pre Hrista, te da čini deo kulturnog nasleđa Sumera. Kao takav, Ep o Gilgamešu je deo najstarije poznate vrste epske poezije. Vavilonjani su kasnije preuzeli tematiku ovog epa, prilagodivši pojedine motive svojoj ne samo religioznoj, nego i tradiciji uopšte. Tako se umesto sumerskog Ziusudre spominje Utnapištim, umesto boga Utu Šamaš, boginja Inan je dobila ime vavilonske boginje plodnosti i ljubavi, boginje Ištar.

Ep (reč potiče od grčke reči epos koja označava govor, reč, pripovest ili stih) je pesma koja tretira herojska dela, mitove ili legende o junacima. Budući da je obično veoma dugačka, deli se na pevanja, knjige ili scene. Kao književni rod ep je određen različitim obeležjima, od kojih su najznačajnija sklonost ka prikazivanju detalja, retardacija, te opširnost do koje ona dovodi. I Ep o Gilgamešu sadrži naznačene osobine. Međutim, iako se on prvenstveno smatra baštinom književnosti drevnih naroda, ne treba zanemariti ni niz raznovrsnih elemenata koji mogu biti od velike koristi filozofima, filozofima, istraživačima uporedne religije i mitologije, pa i istoričarima.

Iako je Ep podeljen na dvanaest ploča, tj. pevanja, on se na osnovu tematike može raščlaniti na pet velikih tematskih celina. U uvodu je reč o Gilgamešu, strašnom vladaru drevnog grada Uruka, koji je dvema trećinama svog bića bog, a jednom trećinom čovek. Nezadovoljni načinom upravljanja, podanici se bune protiv svog gospodara i traže od bogova da ih oni izbave. Odazvavši se ovom pozivu boginja Aruru je, budući vešta oblikovanju, stvorila Enkidua, junaka koji je po svojoj snazi ravan Gilgamešu. Time se otvara druga tematska celina kao priča o Enkiduu, koja tretira upoznavanje, borbu i konačno prijateljstvo ova dva junaka. Treći deo epa prikazuje borbu dva prijatelja protiv Humbabe, čuvara kedrove šume, kroz koju se dolazi do prebivališta bogova. Iz ove borbe su Gilgameš i Enkidu izašli kao pobednici. Nakon ovog sukoba boginja Ištar se zaljubljuje u Gilgameša i pozva ga da bude njen ljubavnik. Pošto je odbio tu ponudu nabrajajući sva njena rđava dela, bio je primoran da se suoči sa nebeskim bikom. Uz pomoć Enkidua i ovaj je neprijatelj bio savladan. Petu tematsku celinu Epa čini priča o Enkiduovoj smrti i Gilgameševom traganju za besmrtnošću. Ovaj poslednji je ne samo pesnički, nego i filozofski najsnažniji deo Epa o Gilgamešu, koji tako u prvi plan stavlja razmišljanja o prolaznosti čovekovog života i o smrti. Ova poslednja celina sadržava

priču o potopu, koja je donekle sličana biblijskom izveštaju o istom događaju, ali se od njega razlikuje u nekim od detalja; u Epu o Gilgamešu se navodi da je kiša padala šest dana i šest noći, dok se u Bibliji govori o kiši koja je padala četrdeset dana i noći, Utnapištim je tri puta slao ptice, ne bi li video da li je voda presušila, dok ih je Noje slao četiri puta... Iako postoje sličnosti koje povezuju ova dva izveštaja, što zajedno sa činjenicom da se potop spominje gotovo u svim folklornim tradicijama sveta, postoje i razlike radi kojih arheolozi ni dan danas ne mogu sa sigurnošću da kažu da li je sumerski prikaz poplave opis istog događaja koji je predstavljen u šestom, sedmom i osmom poglavlju prve biblijske knjige.

HAMURABI I NJEGOV ZAKONIK

Osnovne osobine mesopotamskih zakonika

Kad je reč mesopotamskim »zakonicima« očigledno je da se tu ne radi o nekakvom savremenom kodeksu, ili Corpus iuris civilisu u modernom smislu tog pojma. »Zakonicima« drevne Mesopotamije po svojoj su suštini de facto redakcije, zbirke običajnog prava, koje se zasnivaju na tzv. pravosudnoj praksi, u najstarije vreme pater familiasa (gospodara porodice) potom, mesnog veća starešina i mesne, odnosno gradske skupštine kao proširenog sudskog veća, govoreći u duhu antike, na gerontima i gerusiji, senatorima i senatu.

Pošto su u zakonik ulazili slučajevi koji su većinom odudarali od ustaljenih normi, opravdano je što su odredbe, odnosno propisi klasificirani po sadržaju. Zakonici su vodili računa o stvarnim i mogućim prestupima koji se odnose na temeljne činioce ondašnjeg teokratskog društva.

Susrećemo prestupe protiv bogova, protiv ovozemaljske kao odslika nebeske, božanske države, prestupe koji se dotiču porodice kao osnovne ćelije svakog društva, i konačno, prestupe koji se tiču pojedinca, o čijem životu i smrti, po proglašenju Zakonika, suprotno krvnoj osveti, neće moći da odlučuje oštećena osoba, već će se postupati prema propisima u Zakonku. Njih u ime bogova donosi vladar, odnosno država, a pojedinac (društvo) je dužan da živi u skladu sa doneženim odredbama.

Kao što je ovozemaljska država samo oblik prave, nebeske države, tako su, po verovanju drevnih Mesopotamljana, i ovozemaljske odredbe, zakoni i pravo samo odraz božanskih neizmenjivih i večnih zakona i prava. To je razlog zašto se u starom svetu verovalo, da zakone, kao temelj civilizovanog opstanka na zemlji donose sami bogovi u liku svojih namesnika, vladara kao što su u Mesopotamiji Ur-Nammu, Lipit-Ištar, Bilalama i Hamurabija, kod Jevreja legendarni Mojsije, kod Helena Likurg, Solon itd.

Bogovi su ti koji su po verovanju drevnih Mesopotamljana stvorili nejednakost među ljudima, odnosno društvene klase; oni su odredili da jedan zakon važi za siromaha, drugi za bogataša; jedan za čoveka srednje klase, drugi za čoveka povlaštene klase.

Kako u očima bliskoistočnih naroda bogovi nisu bili nemoralna bića, to i zakoni kojima su nadahnjivali svoje namesnike su odgovarali moralnim načelima poteklim od njihovih božanskih tvoraca. Ako su bogovi dali zakone oni se i brinu za njihovo

izvršenje, te je stoga ogrešenje o zakone ogrešenje i o Boga. Zbog ovakvog stava zakoni se nisu smeli menjati hiljadama godina, već samo dopunjavati.

Hamurabi (ispravnije Hamurapi) je bio 6. vladar prve Vavilonske dinastije. Dinastija je pripadala Amnanum, Amoiričanskom plemenu. Vladao je od 1792. do 1750. god. p.n.e. nastavljajući pokušaje svojih predaka da zadobije kontrolu nad izvorima za navodnjavanje na Eufratu. Ovo radeći ujedinio je Mesopotamiju i unapredio njene severne krajeve postavivši ih na poziciju od istorijskog značaja.

Kao i svi carevi njegove dinastije izuzev njegovog oca i dede, Hamurabi je imao Amoiričansko ime. Postoje oskudne informacije o njegovoj bližoj porodici: njegov otac, Sin-mubalit; njegova sestra, Iltani; i njegov prvorođeni sin i naslednik, Samsuiluna, su poznati samo po imenu.

Kada je Hamurabi nasledio Sin-mubalita 1792. bio je još mlad, ali prema običaju na Mesopotamijskoj carskoj palati tog vremena, verovatno su mu već bile poverene neke dužnosti u oblasti administracije. U toj istoj godini Rim-Sin od Larse, koji je vladao nad celom južnom Vavilonijom, okupirao je Isin, koji je služio kao barijera između Vavilonije i Larse. Rim-Sin je kasnije postao glavni Hamurabijev suparnik. Rekonstrukcija njegove vladavine prikazuje nam ga zaposlenim u tradicionalnim aktivnostima jednog drevnog Mesopotamijskog cara: podizanje i obnavljanje hramova, gradskih zidova, javnih zgrada, kopanje kanala, posvećenje kulturnih objekata božanstvima u gradovima njegovog carstva i vođenje ratova.

Hamurabijev zakonik je uklesan na stelu diorita, visoku 2,62 m. Na samome vrhu nalazimo bareljef, gde vidimo Hamurabija kako u svečanom stavu stoji pred bogom Sunca Šamašom, kao zaštitnikom pravde, koji ga nadahnjuje božanskom mudrošću kako bi što bolje sastavio zemaljske zakone. Tekst zakonika sastoji se od uvoda, zakonika i završnog dela.

» Ja Hamurabi, kralj sam pravednosti, kojem je Šamaš predao zakonik. Moje su reči pomno odabrane, mojim delima nema ravnih i samo budala ne haju za njih.«

Sami zakoni sadrže 282 propisa, od kojih je na »De Morganovoj« steli uništeno oko 35 propisa.

U završnom delu Hamurabi opširno navodi zasluge koje je učinio za svoj narod, potom priziva blagoslov za buduće vladare koji se budu pridržavali odredbi Zakonika, izričući prokletstvo i propast onima koji ih se ne budu pridržavali i primenjivali u život.

Stela se u početku nalazila u hramu boga Šamaša, tačnije Babbara u Siparu, odakle ju je u XII veku odneo u Suzu, glavni grad Elama, elamitski vladar, zapravo pljačkaš Štruk Nahunt (vladao oko 1207-1171).

Stelu u Suzi krajem 1901. i početkom 1902. otkriva francusko arheološko društvo, tačnije ekspedicija na čelu sa Žan Žak Morganom i odnosi u Luvr.

IERIHON

Jerihon je grad u Jordanu lociran na zapadnoj strani jordanske doline, oko 8 km severno od Mrtvog mora, na oko 250 metara ispod nivoa mora. Najveći značaj ovog grada je što postoje arheološki dokazi da je on jedna od najstarijih naseobina na svetu.

Arheološka iskopavanja su pokazala da je Jerihon imao veoma dugu istoriju pre biblijskog perioda. Njegovi koreni po nekim autorima navodno dosežu čak do 9. milenijuma pre Hrista, kada je postojao kao mezolitsko naselje sa lovačkim kolibama. Ove kolibe su, kasnije, zamenile kuće od čvršćeg materijala i naselje se proširilo na oblast od deset jutara. Grad je zatim mogao imati 1000 - 2000 stanovnika, jer je bio opasan masivnim kamenim zidom koji je imao više kamenih kula. Više autora se slaže da se u neolitskom periodu, 7. i 6. milenijumu, razvila poljoprivreda i javila domaća arhitektura; pronađene su kuće sa puno soba i portreti od gipsa. U 5. milenijumu javlja se prva grnčarija. Naredni period nije dovoljno ispitan; smatra se da je postojala jedna pauza u životu ovog grada. Krajem 4. milenijuma ponovo su sazidani zidovi Jerihona. Oko 2300. godine na ovom području su živeli nomadi Amorićani, a nakon njih, oko 1900, došli su Hananci sa svojom kulturom. Prilikom iskopavanja pronađene su kuće i nameštaj Hananaca, kao i predmeti u grobnicama koji su trebali da služe mrtvima u drugom životu. Ova otkrića pokazuju sa kakvom kulturom su se sreli Izrailjci kada su ušli u Palestinu.

U ovom pregledu najranije istorije Jerihona dotakli smo se u poslednjem delu, od perioda od oko 2300. godine, i područja kojeg obuhvata biblijska arheologija.

Istraživanja su pokazala da je Jerihon u vreme Avrama, Isaka i Jakova, bio civilizovana urbana sredina svog vremena. U grobnicama iz 1600. godine pre Hrista pronađena je fina grnčarija, drveni nameštaj, korpe i kutije sa mozaičkim dekoracijama.

Starozavetni Jerihon je otkriven na brežuljku Tel-as-Sultan koji se uzdiže 70 stopa iznad okoline. Izrastao na oazama i izvorima, bio je glavna tvrđava od strateškog značaja koja je upravljala ulaskom u Hanan sa istoka.

Ono što možda najviše interesuje poznavaoce Biblije, jesu istraživanja o Jerihonu iz perioda Isusa Navina. Značajnije rezultate o ovom predmetu donela su iskopavanja profesora Džona Garstanga (**John Garstang**) u periodu 1930-36. godine. Garstang je podelio istoriju Jerihona na nekoliko perioda: 1) Grad A - vezan za 3. milenijum pre Hrista.

2) Grad B - grad koji je postojao u vreme Avrama. Obuhvata period 2500.-1700. godine.

3) Grad C - pripada periodu Hiksa. Bio je veći od svojih prethodnika. Imao je predivnu palatu i bio je opasan debelim zidovima. Razrušen je 1500. godine pre Hrista.

4) Grad D - je grad koji je osvojio Isus Navin (Isus Nav. 6. poglavlje). Podignut je oko 1500. godine; obnovljena je stara palata i novi grad je bio zaštićen dvostrukim zidom od cigli. Spoljašnji zid, širok oko šest stopa, bio je podignut na ivici brežuljka. Unutrašnji zid je od spoljašnjeg bio odvojen prostorom od oko petnaest stopa, a sam je bio širok oko dvanaest stopa. Zidovi su bili visoki oko trideset stopa. Grad je bio relativno mali, oko šest jutara, ali je bio gusto naseljen; ljudi su podizali svoje kuće i na gradskim zidovima, kao i u međuprostoru između dva zida (u Isusu Nav. 2,15 piše da je Ravina kuća bila na gradskom zidu).

Iskopavanja dokazuju da su jerihonski zidovi iznenada srušeni. Spoljni zid je srušen niz padinu brega a unutrašnji zid je pao u međuprostor. Crveni masovni zidovi i cigle, zajedno sa pepelom i ugljenisanim stablima pokazuju da je veliki požar dovršio pad grada.

5) Grad E - je grad koji je podigao Hil Vetiljanin za vreme izrailjskog cara Ahava (oko 860. godine pre Hrista).

Garstang datira uništenje Jerihona od strane Izrailja oko 1400. godine pre Hrista. Ovo datiranje je opovrgavano, naročito od strane onih koji brane kasno datiranje izlaska. Profesor Olbrajt (W. F. Albright) smešta uništenje Jerihona u 13. vek pre Hrista, a Vinsent (P. Vincent) u period oko 1250. godine pre Hrista.

Prilikom iskopavanja Garstang je na osnovu ostataka zidina i nekih drugih razloga uništenje grada pripisao zemljotresu. Međutim, kasnija iskopavanja 1950-tih godina, koje je predvodila dr Ketlin Kenjon (Kathleen M. Kenyon), pokazala su da je u pitanju bila pogrešna identifikacija.

Rad Ketlin Kenjon je posebno značajan za hronologiju ulaska Izrailja u Palestinu. Ona je pronašla dokaz da je moguće iskopane zidove datirati i vek ranije, u rano bronzano doba. Njena iskopavanja su pokazala da je najveći deo grada iz tog perioda, uključujući i ceo krug gradskih zidina, erozijom pomen. Sa sigurnošću se samo može tvrditi da je na tom mestu bio grad, ali sem delova kuće i neke grnčarije u grobnicama izvan grada koje ukazuju na sahrane iz 14. veka pre Hrista, nije pronađeno ništa što bi jasno potvrdilo period Isusa Navina. Viši slojevi brežuljka su u potpunosti ogoljeni vetrom i kišom, tako da su ostaci nivoa srednjeg i kasnog bronzanog doba uništeni.

Posle razorenja mesto je bilo napušteno sve do gvozdenog doba. Pronađen je mali trag iz 9. veka pre Hrista da je grad obnovljen od strane Hila Vetiljanina (1. Carevima 16,34 - ispunjeno proročanstvo iz Isusa Navina 6,26), mada je naselje prepoznatljivo tek od perioda 7. veka pre Hrista kada je postojalo sve do vavilonskog ropstva.

Pre izveštaja u Isusu Navinu Jerihon se spominje u 5. Mojsijevoj 34,13 kao »grad palmi«. Posle izveštaja u Isusu Navinu 2. i 6. poglavlju Jerihon se, dalje, u Bibliji spominje u Sudijama 3,13 kao grad u kom je sudija Aod ubio Eglona cara moavskog. Kasnije, u vreme Ilije i Jelisija u Jerihonu je bio dom velike grupe proroka (2. Carevima 2. poglavlje). Nemija 3,2 i Jezdra 2,34 nas izveštavaju da su stanovnici Jerihona pomogli pri izgradnji jerusalimskih zidina.

Jerihon se spominje i u Novom Zavetu (Marko 10,46; Luka 19,1-10). Novozavetni Jerihon se nalazio oko jednu milju južno od starozavetnog grada. Iskopavanja 1950/51. godine su otkrila da je prekrasna fasada u Vadi al-Kilt-u (Wadi al-Qilt), verovatno, deo Irodove palate tj. zimske rezidencije. Njen stil, u potpunosti italijanski, pokazuje Irodovu potpunu odanost Rimu. Pronađene su još neki ostaci lepih zgrada u ovoj oblasti koja je bila centar rimskog Jerihona.

Istorija Jerihona, najstarijeg grada na svetu, veoma je impresivna. Međutim, ono što još više zadivljuje jeste činjenica da arheološki pronalasci o Jerihonu, koji se spominje na stranicama Biblije, jesu deo Božjeg providenja u Njegovom otkrivanju svetu večne istine - da je Biblija uvek u pravu.

UR HALDEJSKI

U 1. Mojsijevoj 11,31. spominje se grad Ur Haldejski. Njegov lokalitet je vremenom prerastao u tajnu, iako je Haldeja istraživače upućivala na Mesopotamiju. Otkopavanja su dovela do otkrića jedne kulture koja prodire dublje u preskozorje preistorijskog doba od najstarijih tragova o ljudskom rodu u Egiptu. Grad Ur je od davnina poznat pod nazivom »Tel Al Mukajar« - »brdo stepenica«. Ur na sumerskom znači »grad«, i jedan je od najstarijih gradova Sumera i sveta uopšte.

Najstarije naselje Ura uništila je katastrofalna poplava, u predanju nazvana »potopom«. Prva iskopavanja u Uru vršio je 1854. - 1856. britanski konzul Dž. Tejlor (**J. E. Taylor**). Engleski arheolozi Kempbel Tomson (Campbell Thompson) i Hol (Hall) su 1918. vršili opsežnija istraživanja. Najtemeljnija iskopavanja tokom sedam godina 1922. - 1929. vršio je Leonard Vuli (**Leonard Wooley**). On je 1927. godine otkrio veliko groblje, na kome su bile i šesnaest kraljevskih grobnica.

Jedan deo istraživanja je bio usmeren na otkopavanje i čišćenje jedne od najvećih kraljevskih grobnica (10x12,5 metra), izgrađene od kamena, koja je predhodno bila opljačkana. Ostalo je jedino da se istraži jedan ugao poslednje prostorije pošto je bio zatrpan. Prilikom otkopavanja pronađeni su specifični delovi školjki i finih kamenčića. Detaljnim čišćenjem prašine otkriven je mozaik, ploča veličine 47x20 centimetara, i to je predstavljalo otkriće vrlo bitnog predmeta kasnije nazvanog »zastava, pokrov iz Ura«, jer je Vuli prepostavljao da je ploča nošena na nakoj motki kao zastava. Za poznavanje sumerske civilizacije ova ploča je od neprocenjive važnosti jer su na njenim površinama kompozicije na temu rata i mira, raspoređene u frizovima, izrađene tehnikom mozaika i inkrustacije.

Osnova »zastave« bila je od drveta, nalik na plitku pravougaonu kutiju, čije su bočne strane imale izgled jednakokrakog trougla. Preko drvene osnove bio je nanesen sloj bitumena u koji su bile utisnute pločice od lapis - lazulija, školjki i ružičastog krečnjaka. Rezane su tako da ostane čista silueta svake ljudske i životinjske figure, i svakog predmeta. Graviranjem su dobijeni detalji glave, tela, odeće i opreme. Urezi su skoro svuda bili ispunjeni crnom bojom.

Zastava je nađena sasvim smrskana, drvo je bilo istrulelo, a bitumen pretvoren u prah, tako da su svi elementi mozaika i inkrustacije bili rastureni. Restauracija je zahtevala visoku stručnost uz korišćenje raznovrsnih metoda (vosak, staklo i sl.).

Na aversu »zastave« vidimo najstariji prikaz rata i ratne opreme u Mesopotamiji i najstariji prikaz bornih kola u likovnoj umetnosti uopšte. Ratni pohod je ispričan u tri friza. Početak pohoda je u donjem, a pobedonosni završetak u gornjem delu.

Prvi friz prikazuje četvora borna kola koja vuku po četiri magarca. Prednja strana kola je viša i završava se branikom, a zadnji deo je otvoren i ima jedan stepenik na kome stoji po jedan ratnik. Kod dvojica kola ratnici nose koplja, a kod ostala dvojica ratničku sekiru. U samim kolima stoji po jedan vođa koji levom rukom drži uzde, a u desnoj ruci motku sa dva šiljka, koja je služila kao bič. Svi ratnici su u suknjama od kože (kaunakes). Preko grudi i levog ramena imaju prebačen mali ogrtač od iste materije, a desno rame je obnaženo. Na glavi imaju šlem, neku vrstu krpe od kože koja je verovatno bila presvučena bakrom. Kola su imala po četiri točka, ali su u prikazu

vidljiva samo po dva masivna. Interesantna je dinamika kojom su prikazana borna kola. Kod prvih kola magarci su prikazani u laganom hodu, kod drugih već je započeta borba, ratnik zamahuje kopljem, jedan neprijatelj leži pogođen, a magarci počinju galop, koji je kod trećih kola još jači, a kod četvrtih najjači. Pod nogama životinja prikazani su pogođeni neprijatelji.

U srednjem delu prikazana je pešadija. Bolje naoružana pešadija poseduje teške ogrtače, šlemove i koplja. Lako naoružana pešadija ide prva i ona je već u borbi. Poseduje samo koplja i šlemove.

U trećem delu prikazan je kraj borbe. Vide se samo jedna vladareva borna kola, u tobovcu nema više koplja, vozač kola drži dizgine i sekiru. Okolna tri ratnika su naoružana sekirama i kopljima. U sredini je prikazan sam vladar i njegova figura je viša od ostalih. Desno od vladara su nagi zarobljenici vezanih ruku, a neki imaju i omču oko vrata.

Drugi deo »zastave« ima takođe tri friza, i tu je prikazana tematika mira, još tačnije »proslava pobeđe«. U najnižem delu je prikazano donošenje ratnog plena. U srednjem delu sluge dovode životinje koje će biti žrtvovane za svečanu pobeđničku gozbu: dva bika, četiri ovna, jedno jare, dve ribe. U gornjem delu je prikazana gozba. Vladar i šest velikodostojnika sede na stolicama i drže pehare. U desnom kraju nalaze se svirač na liri i pevačica sa dugom kosom i prekrštenim rukama na grudima. Vladar ima najdužu suknju, svi ostali spram položaja kraću, a svi imaju nag gornji deo tela. Svi muškarci su gologlavi, bez kose, brkova i brade. »Zastava« obiluje precizno prikazanim detaljima obuće i odeće.

Leva i desna bočna strana u obliku trougla, imaju po tri male kompozicije. Njihova tematika je uglavnom mitološka i nije direktno vezana za kompozicije na širokim površinama. Tu se javlja čest motiv sumerske umetnosti: dve koze koje su se propele na malo drvo.

Ova »zastava« je bitno umetničko delo, a još veću vrednost ona ima kao istorijski dokument, jer ovde imamo zabeleženu najraniju predstavu sumerske armije i same sumerske kulture. Na osnovu ovog i drugih predmeta nađenih u grobnicama, kućama, svetilištima, zaključuje se da je sumerska kultura bila visoko razvijena i njihovo oružje bilo daleko ubojitije od onog koje su koristili drugi okolni narodi. Trupe bornih kola koje su Jevrejima za vreme sudija ulivale strah, postojale su još pre dve hiljade godina u Sumeru. Avram je, dakle, napustio razvijeni grad kada ga je Bog pozvao da napusti Ur i naseli se u Hananu, što je opisano u 1. Mojsijevoj 12,1-25,18.

SINAJSKI ALFABET

Izum pisma je veoma složeno otkriće u istoriji čovečanstva, osnovni preduslov kulture i civilizacije. Stari Sumeri su bili prvi koji su pronašli sistem znakova pomoću kojih su prenosili svoje misli. Egipćani su takođe od najstarijih vremena znali za pismo. Međutim, epohalno otkriće u odnosu na pismo i pismenost nije se desilo ni u Mesopotamiji niti u Egiptu, nego u Palestini u periodu od 18. do 15. veka. Na ovom području izloženom uticaju i sa istoka i sa zapada, nastalo je najranije alfabetsko pismo,

od kojeg su nastali svi alfabeti sveta. Kao takvo, ovo pismo se pojavljuje na natpisima na jednostavnim kamenim pločama koje potiču iz Hanana iz 18. i 17. veka pre naše ere.

Arheolog **Flinders Petrie** 1904. godine pronašao je 25 smeđih pločica. Ovo istraživanje je vršeno na području zapadnog Sinaja (Serabit el-chadem). One su pronađene u zapuštenim rudnicima dragog kamena tirkiza. Na njima se nalazi grubi natpis čiji sadržaj nema znatniju istorijsku vrednost. Petri je 1906. godine dao izveštaj o svom otkriću. Ono što se moglo videti na ovim pločicama bilo je napisano nekim do tada nepoznatim pismom. S jedne strane, ličilo je na egipatske hijeroglifne, dok je sa druge strane imalo premalo različitih slova što je ukazivalo na alfabetsko pismo. Nakon ispitivanja zaključeno je da su smeđe pločice pisane prasinajskim, ranohananskim ili prafeničkim pismom. Ono predstavlja srednju fazu između egipatskih hijeroglifa i semitskog alfabeta.

Čuveni engleski egiptolog Alan Gardiner prvi je uspešno pokušao dešifrovati tekstove 1915. godine. Svoje otkriće je objavio godinu dana kasnije. Njegovo rešenje je bilo zasnovano na kombinaciji od 5 ili 6 slova koja su se ponavljala nekoliko puta zajedno u ovim natpisima. On je prihvatio gledište da su se jevrejska slova razvila od jednostavne slike objekata čiji su početni konsonanti bili uzeti kao fonetička vrednost slike. Ovo je nazvao akrofonički princip. Kombinaciju od 5 slova on je čitao kao »baalath« (gospođica). To je bilo dvostruko uverljivo, jer su lokalni Semiti bili poznati po tome što služe božici zvanom »Hatar«.

Ekspedicija sa univerziteta iz Kalifornije je 1948. godine otkrila ključ koji je omogućio uspešno dešifrovanje. Naučnik **William F. Albright** je proučavao natpise na pločicama. Došao je do zaključka da su rezultati arheologa Gardinera začuđujuće tačni. I on je potvrdio da pločice potiču iz 15. veka pre Hrista.

Ove pločice se danas čuvaju u egipatskom muzeju u Kairu. Pretpostavlja se da su semitski radnici (u egipatskim rudnicima), doneli sa sobom ovo alfabetsko pismo (koje je nastalo u Hananu) na Sinaj. Upotrebljavajući izmenjene oblike egipatskih slika, oni su ih protumačili i primenili na zapadno semitski dijalekt. Tako su Hananci izumeli krajnje jednostavan i posebno zastupljen sistem zapisivanja glasova svoga jezika.

Pretpostavlja se da je pronalazač pisma morao biti dosta samostalan, ali isto tako i da se oslanjao na mesopotamsko, akadsko klinasto pismo (koje je pisano s leva na desno), kao i na egipatske hijeroglifne.

Do pronalaska alfabetskog pisma došlo je, može se reći, po Božjem providenju neposredno pre nego što je Mojsije kao begunac došao u područje Sinaja, gde je zatekao pismo prikladno za pisanje biblijskih knjiga (Petoknjžje, Knjigu o Jovu,...). Ovo otkriće je omogućilo da i čovek sa prosečnim obrazovanjem nauči da čita.

Kad je Mojsije, kao prvi pisac biblijskih knjiga dobio zadatak da napiše istoriju starog zaveta imao je za to i jednostavno znakovno pismo. Tako da ne samo tada, već i danas, ove sinajske pločice s najranijim alfabetskim pismom čine vrednu kariku u prenosu Božje volje čovečanstvu pružajući mogućnost najjednostavnijeg zapisa božanske objave i njenog čuvanja za buduće generacije.

Razni kritičari Biblije su u prošlosti samouvereno, s nadmoćnim gestom, odbacivali Petoknjžje, tvrdeći da u Mojsijevo vreme nije bilo pronađeno pismo. Otkriće

engleskog arheologa, Flindersa Petrija, umnogome je doprinelo da njihove tvrđnje padnu u vodu.

Pronalaskom tih 25 znakova prvog alfabetskog pisma, koje je neki nepoznati Hananejac sastavio, konačno je dokazano da je Mojsije, zajedno sa svojim savremenikima mogao poznavati alfabetski način pisanja i služiti se njime.

OLTAR NA EVALU

Prašnjave iskopine pričaju zanimljive i vrlo uzbudljive priče. Stare civilizacije, mrtve već milenijumima, glasno dovikuju čoveku XX veka svoju besmrtnu poruku. Arheolozi već dva veka istražuju po Bliskom istoku, toj kolevci civilizacije. Možemo pretpostaviti da je Isus upravo mislio na ova arheološka iskopavanja kada je rekao: *»Kažem vam, ako oni učute, kamenje će vikati«* (Luka 19,40).

Danas bezbroj uverljivih glasova iz davne prošlosti svedoče savremenom čoveku o sjaju i veličini zaboravljenih civilizacija. Jedan od tih glasova dopire i sa biblijski poznate planine **Eval**.

Ova planina nalazi se u neposrednoj blizini današnjeg grada **Nablusa**. Eval je velika planina čiji masiv zauzima prostor od oko 18 km². Nalazi se u južnom delu zemlje koja je nekad pripadala Manasijinom plemenu. To je najviša planina u **severnoj Samariji**, sa nadmorskom visinom od 940 m. Južno od Evala nalazi se planina **Gerizim**. Između te dve planine nalazi se vrlo duboka i prirodno akustična **Sihemska dolina**.

Arheološka iskopavanja na planini Evalu, započeta u septembru 1982 godine dala su izvanredne rezultate. Na severoistočnoj strani, na tzv. drugoj stepenici planine Eval, pronađena je vrlo lepo očuvana građevina skoro četvorougaoznog oblika sagrađena od velikog neotesanog kamenja. U leto 1985-te godine jedna međunarodna arheološka ekspedicija je vršila iskopavanja na toj planini. Ta ekspedicija se sastojala od 35 članova među kojima je bio i naš dr. Obradović. Nadzornik istraživanja bio je profesor arheologije na univerzitetu u Haifi, **dr. Adam Zertal**, mladi i vrlo talentovani arheolog. Radilo se vrlo predano i pažljivo. Ustajali su u četiri sata ujutro da bi u svežini jutra pretraživali mesto na kojem se na kratko vreme zadržao stari Izrailj u vreme ulaska u Hanansku zemlju. Sunce se javljalo s druge strane reke Jordan. Iskopavajući u tačno određenom kvadratu, razmišljalo se o vremenu od pre 3400 godina, kad su na tom mestu na planini Eval Izrailjci i Isus Navin gradili oltar.

Mojsije je dao uputstva Izrailjcima da, kada uđu u obećanu zemlju, skupe na planini Evalu veliko kamenje, da na njemu napišu reči Zakona i da od njega načine oltar. Uputstva su takođe zahtevala da se šest plemena postavi na obronku planine Eval kraj sagrađenog oltara i da Leviti izgovore prokletstva koja će snaći sve one koji se ne budu držali Zakona. Drugih šest plemena trebalo se postaviti na planini Gerizimu, te da onda budu izgovoreni blagoslovi. (5 Moj. 27,1-26; 28,1.13)

Po ulasku u Hanan Izrailjci su ispunili ovu naredbu:

»Tada Isus načini oltar Gospodu Bogu Izrailjevu, na gori Evalu, kao što beše zapovedio Mojsije, sluga Gospodnji, sinovima Izrailjevim, kao što piše u knjizi zakona

Mojsijeva, oltar od celoga kamenja, preko koga nije prevučeno gvožđe; i prinesoše na njemu žrtve paljenice Gospodu, i prinesoše žrtve zahvalne. I prepisa onde na kamenju zakon Mojsijev, koji je napisao sinovima Izrailjevim. I sav Izrailj i starešine njegove i upravitelji i sudije njegove stadoše sa obe strane kovčega, prema sveštenicima Levitima, koji nošahu kovčeg zaveta Gospodnjega, i stranac i domorodac; polovina prema gori Garizimu a polovina prema gori Evalu, kao što beše zapovedio Mojsije sluga Gospodnji da blagoslovi narod Izrailjev najpre. I potom pročita sve reči zakona, blagoslov i prokletstvo, sve kako je napisano u knjizi zakona. Ne bi ni jedne reči od svega što je Mojsije napisao, koje ne pročita Isus pred svim zborom Izrailjevim, i ženama i decom i strancima koji idahu među njima.» (Isus Navin 8,30-35)

Oltar Isusa Navina na planini Evalu jedini je oltar sagrađen prema posebnim uputstvima što ih je dao Mojsije. Veličina i autentičnost ovog otkrića leži u samom izgledu ove otkopine. Na severoistočnoj strani, na drugom obronku planine, pronađena je vrlo lepo očuvana građevina četvorougonaog oblika, sagrađena od velikog neklesanog kamenja. Impozantna je veličina ovog objekta: dužina 10, širina 8, debljina zidova metar i po, a visina preko 3 metra.

U unutrašnjem delu građevine pronađena je velika količina pepela i kostiju. Kostu su poslale na naučno ispitivanje u Jerusalim i ustanovljeno je da su to kosti muške teladi, ovaca i koza. Životinje su spaljivane na otvorenoj vatri na oltaru. Ako znamo uputstva zapisana u 5 Mojsijevoj, vrlo lako dolazimo do zaključka da se radi baš o oltaru kojeg je sagradio Isus Navin prema Mojsijevim uputstvima.

Iz svega što je dosad pronađeno na Evalu, zajedno sa ovim vrlo dobro očuvanim oltarom, uočava se da je ovo mesto divan spomenik vremena i prostora u kojem je Izrailj postao Božjim izabranim narodom. Za svakog biblijskog arheologa upoređivanje biblijskog teksta i arheoloških pronalazaka veliko je nadahnuće. Svi naučni dokazi se vrlo lepo uklapaju u biblijski izveštaj. Tako je i sa oltarom na planini Eval. Tri presudne činjenice koje sve dovode u vezu jesu **vreme, priroda mesta i geografski položaj**. Uzmemo li ih u obzir, sa sigurnošću možemo reći, uvažavajući sve neposredne naučne dokaze, da mora postojati veza između pouzdane, važne i autentične biblijske tradicije, koja planinu Eval označava kao središnje mesto sastajanja izrailjskih plemena, i pronađenog oltara. Na Evalu se nalazi ne samo potpun prototip izrailjskog oltara već i više od toga: biblijsko mesto na kojem je Isus Navin sagradio oltar. Oltar na Evalu predstavlja jedno od onih otkrića koja svojom biblijskom prošlošću zaista impresioniraju. Kao odgovor na mnoge kritike na račun Mojsijevog zakona, da je naime uzeo i preradio Hamuravijev zakonik, mi imamo pouzdani arheološki dokaz da su prokletstva i blagoslovi izrečeni na Evalu i Garizimu deo istorije jevrejskog naroda (vezano za blagoslove i prokletstva sa kojim se završava Hamurabijev zakonik).

Nemi spomenici iz daleke prošlosti doista postaju vrlo glasni! Mnogobrojni stručnjaci prenose današnjem svetu izveštaje iz drevne prošlosti sa mnogih jezika: staroegipatskog (hijeroglifskog), vavilonskog, sumerskog, hititskog i jevrejskog. U velikim muzejima sveta izložene su čitave biblioteke, prepiske uvaženih ljudi, značajni natpisi i mnoštvo glinenih pločica pisanih klinastim pismom. Ovi nam materijali omogućuju proučavanje i proveravanje činjenica koje potvrđuju istinitost i tačnost biblijskog izveštaja.

NINEVIJA (GRAD OD TRI DANA HODA)

Svim ljubiteljima arheologije dobro je poznato ime slavne metropole drevne Mesopotamije **Ninive**, kao i čitateljima Biblije i istorije starog Istoka. Samo ime potiče od hetitskog naziva Ninuva, što je izvedeno od sumerskog imena Nina, imena mesopotamske božice Ištar.

Prvi zapise o gradu Ninivi u Svetom pismu nalazimo u 1. Moj. 10, 11.12. gde se spominje samo stvaranje grada. Inače grad je smešten na istočnoj obali reke Tigris, tamo gde se pritoka Kosr uliva u Tigris, nasuprot današnjem gradu Mosulu, 350 kilometara severoistočno od Bagdada, prestonice današnjeg Iraka.

Dok je Asirski narod bio mali narod i pod tuđem upravom, ni Ninevija nije igrala neku značajnu ulogu. Međutim kako se narod brojčano povećavao i sam grad se povećavao. Tako da prvu carsku palatu u pravom smisli reči podigao je u Nineviji Salmanasar I (1274-1244). Asurbanipal II (884-859) takođe pravi svoju palatu, a naročito je monumentalna Senahirimova (705-681) palata. Esarhadon je uz sve to dodao i svoju, i tako da su se sve nalazile na terenu današnjeg brda Kujundik.

Ubrzo posle propasti Vavilonske kule, Ninevija se razvijala tokom vekova i postala »**grad vrlo veliki tri dana hoda**«(Jona 3,3). Sam grad je bio središte sveta. Iz njega su dolazili upravitelji i namesnici koji su vladali velikim kraljevstvom koje se prostiralo od zelenih obala Sredozemnog mora na zapadu do velikih pustara Persije i Arabije na istoku, i od Crnog mora na severu do Etiopije na jugu. To je bilo vreme kad je posetilac ovog moćnog grada mogao čuti kako »pucaju bičevi, i točkovi prašte, i konji topoću, i kola skakuću« (Naum 3,2).

Za vreme tog materijalnog napretka Ninevija je bila središte zločina i bezboštva. Biblija kaže za nju: »teško gradu krvničkom, vas je pun laži i otimanja.« (Naum 3,1.) Međutim, uprkos bezboštvu, Ninevija nije bila sasvim utonula u zlo. Onaj koji vidi sve sinove ljudske i svašta dragoceno vidi mu oko, video je u tom gradu mnoge ljude koji bi, kad bi im se pružila prilika da upoznaju živoga Boga, ostavili svoj rđavi put i počeli da Mu služe. Tako Jahve šalje Jonu, koji se prvo odupire, ali posle jednog lošeg iskustva kojeg je doživeo i iz kojeg ga Bog izbavlja Jona prihvata posao koji mu Gospod nudi da ide i propoveda ovom gradu. Biblijski izveštaj govori da je u tom gradu živelo više od 120.000 ljudi (Jona 4,11), koji vest o pokajunju prihvataju i bivaju poslušni Bogu. Sve ovo se odigralo negde oko 790 godine pre Hrista kad je na prestolu Ninevije bio Adad Nirari III (810-782). Međutim ova poslušnost nije dugo trajala. Proročanstvo koje je dao prorok Naum 3;7: »Ko te god vidi, bežaće od tebe, i govoriće: opuste Niniva...«izgledalo je nepojmljivo da se to ikad može ispuniti. Niniva je srasnula sa zemljom. Miđani i Vavilonci su, udruženim snagama, godine 612 pre Hrista uništili ovaj grad. Oko dve stotine godina po razorenju Ninive, grčki vojskovođa Ksenofon je posle bitke kod Kunakse putovao sa 10.000 vojnika uz reku Tigris prema domovini. Ugledavši ostatke nekadašnje Ninive, hteo je da dozna koji je to veliki grad nekada bio. Već tada je ime tog grada bilo zaboravljeno. Tadašnji stanovnici kazali su Ksenofonu da je to nekad bio miđanski grad Mespila. Skoro da se ne može poverovati da je ime Niniva posle samo dve stotine godina bilo tako potpuno zaboravljeno.

Kad su, u devetnaestom veku, otpočela iskopavanja u Asiriji, u početku pod rikovodstvom novog francuskog konzularnog agenta Pol Emil Bota (Paul Emile Botta), a kasnije Ostin Henri Lajard (Austen Henry Layard) i Rasam (Rassam) započeli iskopavanja u Asiriji, niko nije znao gde se nalazi stara Niniva. Bota, koji je iskopao i raskrčio dvor asirskog cara Sargona u Korsabadu, verovao je da je time pronašao Ninivu, i dao svom arheološkom izveštaju naslov »**Spomenici Ninive**« (Monuments de Ninive). Takođe je i Lejard, iskopavši biblijski grad Halah (1. Mojsijeva 10,11), bio uveren da je reč o građevinama grada Ninive, pa je stoga svojim otkrićima, koje je obuhvatala više tomova, nazvao »**Niniva i njeni ostatci**« (Ninevh and its remains). Tek pošto su uspeli da dešifruju klinasto pismo, naučnici su ustanovili da se Niniva nalazila pored današnjeg Mosula. Ruševine stare Ninive obeležene su sa dva brežuljka Kujundik (što bi značilo **stado ovaca**) i Nebi-Junus (koje ima značenje **selo proroka Jone**). Ovi brežuljci prekrivaju mesto na kome su se nalazile palate i hramovi Ninive. Iskopavajući Kujundik arheolozi su pronašli razne dragocene predmet, među kojima i preko 20.000 glinenih pločica ispisanih klinastim pismom. to je bila čuvena biblioteka asirskog kralja Asurbanipala, koji je bio vrlo ponosan što je jedan od nekolicine pismenih monarha iz prošlosti. Blago Asurbanipalove biblioteke sačinjavaju: himne, pisma, molitve popisi bogova i hramova, raznovrsni istoriski tekstovi - pokazalo se neprocenjivim za bolje upoznavanje tog vremena. Ti dokumenti otkrili su da su ljudi koji su živeli u Mesopotamiji dobro poznavali - zapravo u istom obliku - istoriju o Potopu kako ga beleži Biblija. U pronađenim dokumentima ima zapisa i o biblijskim ličnostima poput Ahava i Jezekeje, te imena kraljeva poput Sargona i Sinahirim, koji su bili dobro poznati zapisivačima Staroga Zaveta. Zanimljivo je da te kraljeve većina drugih izvora skoro i ne spominje. Tako su oni iznenada izašli na svetlost dana.

Danas posetilac može videti samo ogoleli brežuljak Kujundik i selo Nebi-Junus, i nekadašnje zidove stare Ninive, dugih 12 kilometara. Ostatak starog grada- nekadašnje stambene četvrti Ninive- pokriven je njivama.

Niniva predstavlja još jednu potvrdu od niz arheoloških iskopina, da su pouzdana biblijska proročanstva.

CRNI OBELISK CARA SALMANASARA III

Ovaj obelisk spada u retke spomenike koji potiču iz perioda vladanja Asirskog carstva (933-612), a koji su sačuvani sve do danas. Samo Asirsko carstvo je od velikog značaja za proučavanje istorije drevnih naroda, čak se i nekoliko asirskih vladara spominju u Bibliji. Poseban značaj Asirije je u tome što je ona potisnula Izrailjsko carstvo.

Postojbina Asirije je na Gornjem Tigrisu odakle se proširila na severozapad kao i uzduž reke Tigris. Asirci su bili pravi majstori za rezanje kamena, a i sama Asirija je kamenita zemlja, tako da su mnogi spomenici načinjeni od kamena, pa i sam Crni obelisk. Sam Salmanasar III (858-824) sin Aurnasirpala II, bio je jedan od vladara koji su položili temelje veličini i moći Asirske imperije. Bio je veoma hrabar i sposoban ratnik, tako da je za 35 godina svoje vladavine izvršio čak 32 vojna pohoda.

Godine 841. Asirija je porazila Siriju i Feničane i primorala ih na plaćanje danka. Što se Asirija sve više širila postojala je sve veća i veća opasnost za Izrailj, sve dok Izrailj

nije postao provincija Asirije. U to vreme u Izrailju je vladao Juj (841-814) koji je pokrenuo veliku reformu, istrebio je sve one koji su obožavali Vala. Izveštaj o caru Juju nalazimo zapisan u 2. Carevima 9 i 10 poglavlje.

Kad je Salmanasar III zauzeo Siriju, Juj je odlučio da je bolje da se pokori Salmanasaru III i postane njegov vazal nego da mu se suprotstavi kao neprijatelj.

U stara vremena postojao je običaj vladara pobednika da podižu kamene stubove ili obeliske koje su postavljali na vidljivom mestu i na taj način proslavljali pobjedu. I sam Salmanasar III nije bio izuzetak. Nakon mnogih uspeha podigao je Crni obelisk kojeg je postavio na veliki trg u Hakahu (1. Mojsijeva 10, 11. 12.), nedaleko od svoje palate.

Sam obelisk je visok 195 cm i na njemu se nalazi pet reljefa. Reljefi prikazuju pokorene vladare okolnih zemalja kako donose danak Salmanasaru III. Poraženi vladari prikazani su u smanjenim dimenzijama, dok je Salmanasar III veći od ostalih. Objašnjenja i komentari zapisani su iznad, pored i ispod reljefa u 210 redova teksta pisanih klinastim pismom.

Za biblijsku arheologiju posebno je značajan drugi reljef koji prikazuje cara Juja (koji na sebi ima kaput bez rukava, što predstavlja da je on ili zarobljenik ili vazal) u pratnji svojih slugu koji nose skupocene metale i danak. Ovo potvrđuje i sam Salmanasar III na Crnom obelisku:

»Primio sam od Juja srebro, zlato, zlatni bokal, zlatnu vazuu s oštrim dnom, zlatne čaše za vodu, zlatne kantice, zlatni novčić, palicu za kralja...«ANET 281.

Ovaj obelisk otkrio je pionir asirske arheologije Ostin Henri Lajard (**Austen Henry Layard**) 1846. godine.

Kao i mnogi drugi i ovaj »spomenik« biblijske arheologije je otkriven sasvim slučajno. Naime, Lajard je imao nameru da istraži brežuljak Tel Nimrud u blizini Tigrisa. Trećeg dana iskopavanja on pronalazi ostatke jedne palate.

Iskopali su rov dubine dvadeset metara, ali nije bilo značajnijih pronalazaka. Razočarani, odustali su od istraživanja. U tom trenutku jedan radnik pronalazi u pesku »neki kamen«. Ispostavlja se da je to Crni obelisk. Shvativši njegovu veliku vrednost Lajard ga uz pratnju šalje za London u Britanski muzej gde se nalazi do današnjeg dana.

Značaj Crnog obeliska za Stari Zavet je veoma velik, jer na njemu pronalazimo prvi vanbiblijski izveštaj o postojanju nekog izrailjskog vladara, u ovom slučaju Juja kao i njegov slikoviti prikaz.

MOAVSKI I LIMESIN KAMEN

U ovom radu upoznaćemo se sa važnim arheološkim pronalaskom nemačkog misionara **F. Klajna** koji je davne 1868. putovao po biblijskim mestima u Palestini. Kada je prolazio zemlje istočno od Jordana, kroz Edom, došao je i do Moavske zemlje. Tu je posetio stari grad Dibon, na srednjem toku Arnona. Njegovu pažnju je privukao jedan

komad kamena skoro prekriven žutim peskom. Kada je prišao i ugledao kamen uzviknuo je: »Pa to je očigledno starojevrejsko pismo!«

Klajn je pronašao kamen isklesan od crnog bazalta, sličan nadgrobnim spomenicima iz 19. veka. Kamen je visok 120 santimetara, širok 60 a debeo 6 santimetara. Na njegovoj prednjoj strani nalazi se napis od 34 reda alfabetskog pisma, pisan moavskim jezikom, koji je po dijalektu više sličan dijalektu severnog Carstva nego južnog, Judejskog carstva, kojeg nazivamo biblijski jevrejski. Dijalekat, stil i sadržaj ovog napisa dopunjava izveštaj koji nalazimo u Bibliji. Ovaj izvor jevrejskog materijala sličan je epigrafskom zapisu sa Siloamskog tunela, a takođe i Pismima iz Lahisa.

Moav i Izrailj

Ovaj spomenik je postavio moavski car Meša čije ime nalazimo u 2. Carevima 3,4. Živeo je u vreme izrailjskog cara Ahava i njegovog sina Jorama.

Zemlja Moav, zauzimala je prostor severno od reke Zared i južno od reke Arnon, na istočnoj obali Mrtvog mora. Moav je na popisu zemalja koji je zapisao egipatski car Ramzes II oko 1282 p.n.e. - kada je bio zauzet grad Dibon, gde je mnogo godina kasnije (oko 850) car Meša zabeležio svoju pobjedu nad Izrailjom na poznatom kamenu gde stoji:

»Ja sam Meša, sin Kemošov, car Moava... moj otac je bio 30 godina car Moava, a ja sam bio car posle mog oca koji je podigao oltar Kemošu u Karhohu, (biblijski Kiraraset 2.Car. 3,25), svetište spasenja jer me je on spasao od svih mojih protivnika i omogućio mi je da pobedim sve moje neprijatelje. Omri je bio car Izraelaca i ugnjetavao je Moav mnogo dana, jer je Kemoš bio ljut na njegovu zemlju. I njegov sin ga je nasledio i on je takođe rekao: 'Ja ću ukrotiti Moava.' I tako sam otišao noću i ratovao protiv njega od zore do podne uzimajući ga i zaklao sam sve, sedam hiljada ljudi, dečaka, žena, devojaka i sluškinja jer sam ih posvetio na propast bogu Aštar-Kemošu. I tako je Izrailj zauvek propao... Ja sam dao da izrailjski zarobljenici iskopaju prokope za Kerihoh.«

Videli smo da se radi o pobjedi moavskog cara, međutim ako pogledamo i izveštaj u Bibliji, u 2. Carevima trećem poglavlju, nalazimo događaj koji takođe govori o pobjedi. Međutim, u ovom slučaju pobjednik je Izrailj, što na prvi pogled deluje kontradiktorno ako se uporedi sa izveštajem Mešinog kamena. Ipak, videćemo da ovaj zapis dopunjuje biblijski izveštaj.

U 2. Carevima 3. nalazimo da je Meša živeo u vreme izrailjskog cara Ahava i njegovog sina Jorama. Poznato je da je 882-871. Izrailjem vladao Omri (ili Amrije - 1. Car. 16), otac Ahavov. On je uživao veliki politički prestiž i pokazao se veoma uspešnim na jugu Trans-jordanije, gde je porazio Moavce pod vođstvom Kemoša, oca Mešinog. Posle Omrija vladao je Ahav. Do tada je Moav davao danak, deo bogatstva caru Smarije (2. Car. 3,4), ali kada je Ahav umro Meša je odbio da plaća danak i ponašao se kao nezavisan.

Pod vladavinom Jorama država Izrailj je doživela invaziju sa teškim posledicama i gubitkom teritorija.

Amorejci su napali zemlju i opseli Samariju. Država je izgubila jednu veliku oblast istočno od Jordana. Izrailj je tada pozvao u pomoć Judu i Edom da bi napali državu

Moav sa Juga. Judejski car Josafat je potražio proroka. Našli su Jelisija i on je prorokovao uspeh i dao im je instrukcije od Boga kako da pobeđu. (Vidi 2. Carevima 3,9.16.20.22) Moavci su pomislili da su se neprijatelji među sobom pobili. Vidimo iz teksta da su savezničke vojske na čudan način pobedile. S druge strane na Mešinom kamenu govori se o porazu Izrailja od Moavaca.

Na osnovu ovoga što smo izneli možemo reći da Mešin stub ilustruje i objašnjava ono što je ostalo tamno u biblijskom izveštaju. Tačno je da se rat završio porazom cara Izrailja, kao što nalazimo na Mešinom kamenu. Međutim, Biblija opisuje početne uspehe Izrailja, o kojima Meša ne govori. Prema ovome što smo izneli, možemo se složiti sa Kelerom da Biblija samo ukratko govori o nepovoljnom ishodu rata, dok da se »car Meša razmeće svojom pobedom, ali ipak oboje govore istinu.«

Velika je lingvistička, religiozna i istorijska vrednost ovog kamena. Na ovom najstarijem nebiblijskom zapisu nalazimo da se imenom Jahve opisuje izrailjski Bog, na način kako je to ime napisano u Starom zavetu. Rečnik moavskog kamena je u potpunosti identičan rečniku Starog zaveta.

Mešin kamen kao istorijski dokumenat danas se nalazi u pariskom muzeju Luvru. Njegov put do Luvra je bio ispunjen veoma zanimljivim događajima.

Kada je Klajn pronašao kamen prepisao je nekoliko reči sa kamena i poslao ih u Berlin, a u međuvremenu je započeo pregovore sa Arapima oko kupovine kamena. Vratio se u Jerusalim i obavestio nemačkog konzula Petermana. Osećajući novčanu vrednost, muzej je ponudio Arapima 400 dolara. U međuvremenu, vest o postojanju ovog kamena došla je do francuskog konzula u Jerusalimu, **Čarlsa Klermoa Ganua** koji je odmah poslao jednog svog saradnika Arapina da ispita celu stvar. Arapin se vratio sa nekoliko redova prepisanog teksta koji su pokazali da se radi o vrednom spomeniku iz prošlosti. Ganu je ponovo poslao svog saradnika u Dibon, a on se kradom privukao do spomenika, nakvasio papir, stavio ga na spomenik i trljajući četkicom po papiru napravio otisak pisanog teksta. Dok je on ovo radio stanovnici Dibona su ga primetili. Misleći da će ukrasti kamen, pojurili su prema njemu sa namerom da ga ubiju. Ali on je brzo pokupio papir, stavio ga u svoju široku haljinu, seo na konja i brzo pobeđao prema Jerusalimu. Videvši vrednost ovog spomenika, konzul je u ime francuske vlade ponudio stanovnicima Dibona sumu od 1500 dolara. Ushićeni Arapi su zaključili da kamen možda vredi još i više i da će, ako kamen ne prodaju odmah, kasnije možda dobiti znatno više novca. Verujući da kamen, ako ga razbiju u komade mogu prodati komad po komad, Arapi su zagrejali kamen do usijanja, zatim ga polili hladnom vodom i tako ga razbili na mnogo komada. Onda su, u skladu sa arapskim običajima, komadiće podelili porodicama u svom plemenu da im služe kao amuleti.

Klermonu Ganou nije preostalo ništa drugo sem trke da sakupi pojedine komade tog dragocenog dokumenta. Posle mnogo truda, traganja i beskonačnog cenkanja pošlo mu je za rukom da sakupi samo deo tih komada. Dva veća bloka i 18 manjih komada stavljeni su i pomoću otisaka upotpunjeni. I pre nego što je misionar Klajn uspeo da sakupi potrebnu svotu, već je dragoceni komad kamena iz Dibona bio u muzeju Luvr u Parizu.

Egipatski spomenici**

MERNEPTINA STELA

Ramzes II sam je vladao punih 67 godina i umro u dubokoj starosti. Posle njegove smrti na njegov presto dolazi njegov trinaesti sin Mernepta, ili Merneptah, kojem je tada bilo najmanje 60 godina. Bilo je to 1236. godine p.n.e. Neki istraživači predlažu i druge datume, kao 1238., 1224., 1213. godinu p.n.e.

Gotovo je pola veka prošlo u miru otkako je potpisan poznati egipatsko-hetitski sporazum. U to doba nije zabeležena nijedna egipatska vojna akcija u Hananu. Dolazak novog vladara uvek je bilo iskušenje za nemirne duhove da pokušaju izmaći egipatskoj kontroli, ali Mernepta nije dopustio da se njegova vlast umanja u poređenju sa razdobljem slavnog mu oca.

Da bi sprečio bilo kakvu akciju nezadovoljnika, ostareli je faraon u prvoj ili drugoj godini vladanja poslao kaznenu ekspediciju u Hanan. Najverovatnije da ju je vodio njegov sin, princ Seti, koji je kasnije postao poznat kao faraon Seti II. Napadnuti su gradovi Aškelon (ili Askalon u našoj Bibliji), Gezer i Jenoaam u južnom, odnosno u središnjem i severnom Hananu, a pobeđen je i »novi« narod, Izrael, koji se naseljavao u brdovitim krajevima, kako nam sugeriše hijeroglifsko pismo. Ovo pominjanje u trijumfalnoj himni Mernepte, takozvanoj Merneptinoj, ili Izrailjskoj steli, oko 5. godine njegove vladavine, jeste i prvi pomen Izrailja u starim izvorima.

Kako je nastao taj pisani izvor i kojom prigodom? Kao i svi drugi faraoni, i Mernepta je počeo rano da razmišlja o svojoj smrti i »putu na nebo«. To je dakle, bilo karakteristično egipatski način razmišljanja. Za tu svrhu on je sebi podigao veličanstveni hram u zapadnoj Tebi. Taj hram je izgrađen većim delom od kamenja uzetog iz hrama Amenhotepa III. Taj hram nazivamo hramom boga Amona. U njemu nalazimo mnoštvo ratnih scena na zidu. Ove ratne scene se pripisuju faraonu Mernepti, a ne Ramzesu II, kako se do sada smatralo. Scene prikazane u donjem registru prikazuju pad Askalona i nekog drugog grada, najverovatnije Gezera. Scene u gornjem registru verovatno osvajanje Jenoaama, kome prethodi bitka sa narodom Izrailja.

Do godine 3. Merneptine vladavine, »poštanski dnevnik« iskazuje često dolaske i odlaske kraljevih izaslanika koji borave u prestonici u Delti i putuju preko pogranične utvrde Sile. Osim što se, prirodno, održavaju veze sa Gazom, jedno je pismo otišlo vladaru Tira, a spominju se još i tri središta kraljevske vlasti. »Merneptini izvori« verovatno su biblijski Neftoah (Is.N.15,9; 18,15), što znači »na gorskom grebenu«, mogu se smestiti u Liftu, nedaleko od Jerusalima na severozapad. Ta bi uporišna tačka omogućila Merneptinim ljudima da motre da sve jače sukobe između njihovih hananskih vazala i njihovih novih izrailjskih suseda. Drugo središte vladavine bila je Merneptina utvrda blizu Selaima, verovatno nova tvrđava nad prolazom kod Ras En Nakure, blizu Tira na jug. Treće je središte, »Merneptin grad u Pi Aramu«, najverovatnije mesto Kumidi u dolini Beka.

Sve je to otkriveno oko 1896. godine, kada je čuveni arheolog **Flinders Petrie** (Petri) iskopavao grad Tebu. Te godine on je pronašao kamenu ploču faraona Mernepte, ili kako je mi nazivamo Merneptina stela. Ploča je ležala okrenuta prema zemlji. Kada su otkopali zemlju, egiptolog Spiegelberg (Špigelberg) se zavukao pod ploču i sa nje je

nekoliko sati dešifrovao tekst. Kada se konačno izvukao, rekao je Petriju: »Na ploči su imena različitih asirskih gradova, kao i jednog koji mi nije poznat, Isirar.«

Ova reč, ispisana egipatskim hijeroglifima, ekvivalent je naše reči Izrael, odnosno Izrailj. Petri ju je odmah prepoznao. Te je večeri svojim radnicima izjavio da će ta granitna ploča biti čuvenija u svetu od bilo čega ostalog što je do tada pronašao. Evo šta je bilo napisano na ovom spomeniku, a što se odnosi na Izrailj:

»Vladari, pavši ničice, govore: 'milost!'

od devet pognutih nijedan glave ne diže.

Tehenu je opustošen, Hati smiren;

Hanan opljačan sa svim zlom;

preotet je Aškelon, osvojen Gezer;

Jenoama kao da ni bilo nije;

Izrael je propao, i seme mu nestade.

Huru postade udovica zbog Egipta!

i zemlje svekolike behu smirene;

Ko beše nemiran, pokori njega kralj Gornjega

i Donjega Egipta...«

Ovaj spomenik je važan još zbog toga što spominje dva grada iz Biblije, a to su Askalon i Gezer (Sofonija 2,4; Zaharija 9,5; Isus Navin 10,33).

Ovaj spomenik je isklesan krajem 13. veka pre naše ere. Posle svakog imena naroda ili zemlje u ovom hijeroglifskom pismu sledi znak koji znači »strana zemlja.« Međutim, iza imena Izrailj, odnosno Isirar dolaze hijeroglifski znaci koji prikazuju čovak i ženu kako sede, i znaci za množinu. To pokazuje da je klesar Izrailjce smatrao narodom koji još nije posedovao državu u onom smislu kakvu ju je imao Egipat. Zato uz ime Izrailja nije mogao staviti znak »strana zemlja.«

Takođe velikom preciznošću možemo odrediti i geografski položaj vojevanja na Izrailj, ako se spominje da je Izrailj bio u središtu između Askalona, Gezera, Jenoama, i zemlje Hurita, što je područje današnje Turske. Ova tri grada leže u jugozapadnoj Palestini, a zemlja Hurita, kao što sam rekao u području današnje Turske.

Šta sve to znači za nas, i kakve su implikacije sveg što je već opisano? To znači da se taj narod, Izrailj, počeo useljivati u Hanan u neodređeno vreme koje prethodi prvom petogodištu Merneptine vladavine, odnosno prije 1236. godine p.n.e., ili nekog drugog datuma koji se prihvati kao datum Merneptinog stupanja na presto.

Izvesno vreme se ovaj faraon smatrao faraonom izlaska. Tako Kosidovski u svojoj knjizi »Kada je Sunce bilo Bog« kritikuje one koji su verovali da je Mernepta bio faraon izlaska, koristeći isti podatak da opovrgne izlazak i svrsta ga u mitove. Međutim, mi smo saznali da taj faraon i nije bio faraon u vreme izlaska, nego da je bio faraon u vreme zauzimanja Hanana.

Stajati danas pred ovim nemim svedokom o Izrailju, starim oko 3200 godina, i čitati tekst koji spominje Božji narod u vrlo ranom razdoblju njegove istorije, znači obnoviti poverenje u izveštaje Biblije.

PISMA IZ AMARNE

Tel-el-Amarna je savremeno ime za grad koji je u prošlosti, tačnije od 1381-1364 p.n.e., bio prestonica Gornjeg i Donjeg Egipta, pod imenom Ahetaton. Nalazi se na oko 320 km. južno od Kaira, u gornjem toku Nila. U to vreme Egiptom je vladao faraon Amenhotep IV, pretposlednji iz XVIII dinastije.

Amenhotep IV, u istoriji poznat kao Ehnaton, bio je sin Amenhotepa III, a praunuk Amenhotepa II, pod čijom vladavinom su Izrailjci izašli iz Egipta, oko 1445 p.n.e.

Ehnaton je stupio na presto kada mu je bilo svega četrnaest godina. Nedostajalo mu je još dve godine do punoletstva, tako da su umesto njega vladali regenti iz aristokratije i sveštenstva, koji su mu sigurno pokazivali svoju političku prevagu nad njim.

U skladu s običajima egipatskog dvora rano je oženjen plemkinjom Nefretetom. U ruševinama Tel-el-Amarne pronađeno je njeno poprsje, koje prikazuje devojkicu finih crta lica i bademastih očiju. Verovatno je bila najlepša žena Starog Egipta, ako ne i Starog veka.

Ehnaton se pobunio protiv svešteničke prevage u carstvu i njihove dominacije, tako što je reformisao religiju iz mnogoboštva u neku vrstu monoteizma. Uveo je koncepciju apstraktnog boga, koga je nazivao »Atonom« ili »sunčanim štitom«. Aton je, po faraonovom verovanju, bio jedini bog u svemiru, bezličan i nevidljiv. Premestio je prestonicu u novi grad, koji je sagradio za nepune dve godine, i nazvao ga Ahetaton, današnja Tel-el-Amarna. Doveo svoje sveštenstvo, postavio ministre iz običnog naroda, ali koji su mu bili odani, i sledbenici njegovog kulta.

Uveo je novi pravac u slikarstvo, dozvoljavao je da ga slikaju vrlo realistično, čak je dozvolio da ga naslikaju i u intimnim trenucima sa svojom ženom i decom, iz čega zaključujemo da je bio veoma privržen porodici. Vreme je provodio pišući himne Atonu, i ukrašavajući svoju novu prestonicu.

Kada je umro, u svojoj tridesetoj godini, nasledio ga je zet Tutanhaton, koji je bio dečak od dvanaest godina, tako da su sveštenici staroegipatskog kulta boga Amon-Ra izvršili na njega veliki uticaj, da je promenio ime u Tutankamon i vratio sveštenicima sva oduzeta imanja. Grad Ahetaton je napušten u velikoj brzini (a da se to desilo na brzinu, svedoče i zaboravljena diplomatska dokumenta), i prestonica se ponovo preselila u Tebu.

1887. god. jedna seljanka je tražeći đubrivo za svoju baštu, slučajno pronašla oko 350 glinenih pločica pisanih klinastim pismom. Kasnije se ispostavilo da ona predstavljaju diplomatsku prepisku između Ehnatona i njegovih vazala iz mnogih pokrajina širom Egipatskog carstva.

Ovo slučajno otkriće je 1891. izazvalo pažnju arheologa naučnika, među kojima se naročito ističe Flinders Petri, otac naučnih arheoloških istraživanja u Egiptu. On

započinje iskopavanja u blizini Tel-el-Amarna, na mestu gde su pronađene pločice. I tamo otkriva davno zaboravljenu prestonicu Ahenaton.

Iz pisama saznajemo za nesređene političke prilike u tom području u XIV veku p.n.e. Ona nam daju veoma značajne podatke o hananskom jeziku tog doba, doba osvajanja Hanana. Saznajemo ponešto o kulturnom nivou Hananaca. U njima nalazimo i prvi nebiblijski izveštaj o drevnom Jerusalimu, a takođe i imena mnogih gradova koji se spominju u Bibliji: Akon (Sudije 1,31), Ahsav (Is.Nav.11,1).

Sirijski kneževi, koji su bili ohrabreni Ehnatonovom slabom vladavinom, su se pobunili, stalno su stizali poražavajući izveštaji iz gradova kao što su: Megido, Aškelon, Gezer, Jerusalem itd. Međutim, car nije davao nikakav odgovor. Po njegovom učenju Aton je bog mira i ljubavi, zato je on verovao da će putem mira i religije zadobiti svog neprijatelja. Izgleda da je Ehnaton bio prvi pacifista u istoriji.

Da su Egipćani za vreme osvajanja Hanana bili jači, Izrailjci bi naišli na mnogo jači otpor. Božje providenje je, izgleda, bilo na delu.

Pisma iz Amarna nam potvrđuju da je u to vreme bio najbolji trenutak za izrailjski narod da zauzme hanansku zemlju i nastani se u njoj. Kad proučavamo biblijski izveštaj o naseljavanju Hanana koji je potkrepljen novim saznanjima biblijskih arheologa i naučnika, čovek može sa mnogo više vere i pouzdanja da prihvati kompletnu biblijsku objavu, jer »arheologija do u detalje potvrđuje tačnost i objektivnost izveštaja biblijskih pisaca«.

ZNAČAJ TUTANKAMONOVE GROBNICE IZ BIBLIJSKE PERSPEKTIVE

Jedno od najvažnijih otkrića arheologa- egiptologa je Tutankamonova grobnica u Dolini kraljeva. U svoje vreme bila je to velika naučna senzacija, a to je do izvesne mere ostala i do danas.

Važnost ovog otkrića je upravo u njegovoj jedinstvenosti: nijedna faraonska grobnica nije otkopana a da nije bila predhodno opljačkana. Tutankamonova grobnica je izuzetak.

Grobnicu je otkrio britanski arheolog Hauvard Karter (**Howard Carter**) uz podršku lorda Karnavona (Lord Carnavon), koji je i finansirao ovaj arheološki poduhvat.

Drugi arheolozi, kao što je poznati T. Devis (T. Davis) smatrali su da u Dolini kraljeva više nema razloga za dalje iskopavanje, jer je sve već otkriveno. Međutim Karter, baš na osnovu Devisonovih nalaza predmeta vezanih za ime Tutankamon, tvrdi da postoji još jedna Tutankamonova grobnica u dolini.

Karter je ubedio Karnavona, koji pristaje i iskopavanja u Dolini kraljeva se nastavljaju.

Godine 1917., sa velikom nadom, počela su ponovna iskopavanja na obeleženom prostoru, gde su bili pronađeni Tutankamonovi predmeti. Radovi su trajali šest zimskih sezona, ali bez ikakvih uspeha.

Zimska sezona 1922. godine trebalo je da bude poslednja. Ceo tim za iskopavanje na čelu sa Karterom je već došao do granice krajnjeg razočarenja gotovo prihvativši neuspeh. U takvom stanju počeli su da otklanjaju krš iznad poslednjeg netaknutog dela unutar obeleženog zemljišta. Konačno, početkom novembra 1922. godine, njihova istrajnost je bila nagrađena. Ispod krša se nalazio otvor sa stepenicama koje su se spuštale. Na kraju stepeništa nalazila su se »zapečaćena vrata«, odnosno zazidani ulaz sa pečatima koji su osvedočili arheologe da je grob netaknut.

Dalje otkrivanje grobnice je nastavljeno tek nekoliko sedmica kasnije prilikom dolazka lorda Karnavona koji je u to vreme boravio u Engleskoj. Iza ulaza nalazio se jedan uski okomiti hodnik dugačak oko 9 metara, a na kraju hodnika su bila još jedna vrata sa Tutankamonovim pečatom.

Iza vrata su se nalazile četiri komore. U prve dve su se nalazile razne stvari koje su mogle biti upotrebljavane od strane faraona. Tu se nalazio raznovrsni nameštaj, najistaknutiji je bio presto, nakit, oružje, predmeti za svakodnevnu upotrebu kao i razne statue. Svi ovi predmeti bili su vrhunski umetnički izrađeni sa, ili potpuno od zlata, srebrom, bronzom, poludragim kamenjem i drugim materijalima.

Konačno u glavnoj kripti nalazilo se i faraonovo mesto počinka ispod četiri škrinje-svetišta od dasaka okovanih limom od zlata i urezanim reljefima. U unutrašnjosti škrinja nalazio se sarkofag, a u sarkofagu drveni kovčeg u obliku mumije sa zlatnim listićima, na licu i rukama iskovanim od debelog, zlatnog lima. U ovom kovčegu nalazio se jedan drugi kovčeg sa zlatnim omotom. Unutar drugog kovčega se nalazio treći kovčeg od zlata sa zidom debelim 2.5-3 mm. U zlatnom kovčegu se nalazila faraonova mumija sa zlatnom maskom. Kovčezi i maska su vešto prikazivali mladog Tutankamona.

Smatra se da, senzacionalno otkriće Tutankamonove grobnice, zajedno sa predmetima velike umetničke vrednosti i lepote, kao i mnoštvom zlata i ostalog vrednog materijala, gledano iz biblijske perspektive nije najvažnije. Tačno je da ogromno bogatstva iz grobnice, vladara koji u svoje vreme nije bio istaknut, potvrđuje biblijske izveštaje o velikom bogatstvu Egipta, ali ipak ovo otkriće je najvažnije po pronađenim naizgled nevažnim gvozdenim predmetima kao što je faraonov gvozdeni nož.

Tutankamonov život datira u polovinu četrnaestog veka p. n. e. a Biblija u knjizi Isusa Navina i u knjizi o Sudijama u više navrata daje izveštaje iz ovog doba o gvozdenim predmetima. Iako su bili osporavani, pronalazak gvozdenih predmeta iz Tutankamonove grobnice iz četrnaestog veka p. n. e. upravo je potvrdio verodostojnost izveštaja Biblije.

PAPIRUSI SA ELEFANTINE

Elefantina je ostrvo u delti Nila nasuprot današnjeg grada Asuana. Jedno od zapanjujućih otkrića u Egiptu početkom 20. veka bilo je otkriće papirusa pisanih aramejskim jezikom koji potiču iz 5. veka p.n.e., a koji su u naučnim krugovima poznati kao elefantinski papirusi. Bilo je to već 1893. godine kada su arheolozi u ruševinama na južnoj strani ostrva Elefantina pronašli stare papiruse napisane

aramejskim jezikom. Papiruse je otkupio jedan Amerikanac po imenu Čarls Edvin Vilbur (Charles Edwin Vilbour). Pre nego je naučni svet saznao za ovo otkriće, Vilbur je umro na svom putu za Ameriku, a sanduk u kome su se nalazili ovi papirusi ostao je neotvoren sve dok nije postao vlasništvo muzeja u Bruklinu (Brooklyn) 1947. god.

Elefantinski papirusi potiču iz jedne judejske vojne kolonije koja je bila u službi egipatskih vladara, a bila je smeštena na ostrvu Elefantini u 5. veku p.n.e. Papirusi su pisani aramejskim jezikom koji je bio jezik diplomatije i trgovine po celoj zapadnoj Aziji u vreme persijske imperije i koji je polako potiskivao jevrejski jezik. Ova kolonija je bila smeštena na ovo ostrvo najverovatnije u vreme poslednjih judejskih vladara. Oni su sa sobom doneli i svoju religiju i sagradili hram svome bogu Jahu (skraćeno od Jahve), ali su se istovremeno klanjali i egipatskim božanstvima. Njihova religija nam daje pravu sliku religije mnogih Judejaca pre odlaska u vavilonsko ropstvo.

Jedan od dokumenata pronađenih na Elefantini datira iz 407. god.

p.n.e. On sadrži peticiju upućenu upravitelju Judeje da pomogne obnovljenju jevrejskog hrama na Elefantini koji je bio porušen kada je persijski guverner u Egiptu otputovao na službeno putovanje u Vavilon i Suzu 410-408. god. p.n.e. U njegovom odsustvu hram bogu Jahu je bio porušen, 410. god. p.n.e., nagovorom sveštenika boga Khnuma. Pri povratku, persijski guverner je kaznio počinioca zločina, ali dozvola da se hram popravi nije bila odmah data. Persijski upravitelj u Egiptu je zatražio od Jevreja da dobiju pristanak od jerusalimskih vlasti pre nego im on izda dozvolu za obnovu hrama. Judejci su pisali u Jerusalem i evo jednog odlomka njihove molbe:

»Našem gospodaru Bagoasu, upravitelju Judeje, tvoje sluge Jedonija i njegove kolege, sveštenici koji se nalaze na utvrđenju u Elefantini. Neka Bog nebeski da sva dobra našem gospodaru u izobilju i u sva vremena, i da mu da milost pred carem Darijem i plemićima hiljadu puta više nego do sada. Tvoje sluge Jedonija i njegove kolege, i Jevreji, stanovnici Elefantine, svi kažu ovako: Ako to umilostivljava našeg gospodara, zauzmi se za ovaj hram da ga obnoviš, jer nam oni ne dozvoljavaju da ga popravimo. Smiluj se na one koji dobro žele i na Tvoje prijatelje u Egiptu... da bi se sve žrtve koje su se prinosile ranije opet prinosile, a mi ćemo se moliti za Tebe uvek; mi, i naše žene, i naša deca, i Jevreji koji su ovde, svi, ako to učiniš, da se hram obnovi... Zato smo Ti pisali da te obavestimo. Mi smo takođe celu ovu stvar pismeno izneli u naše ime Delijalu i Selemiji, sinovima Sanbalatovim, upravitelju Samarije... dvadesetog merhešvana, godine 17. cara Darija.«

Značaj za Stari zavet

Ovo pismo nam daje letimičan pogled na prilike u Judeji i Palestini pri kraju 5. veka p.n.e. Iz njega saznajemo da je Bagoas bio upravitelj, Johanan prvosveštenik, a Sanbalat još uvek u životu. Njegovi sinovi su bili ljudi od ugleda zbog starosti svog oca. Sanbalat je zadavao puno poteškoća Nemijinom radu.

Iz elefantinskih papirusa koji se danas nalaze u muzeju u Bruklinu saznajemo da je jevrejski građanski kalendar počinjao u jesen. Za postojanje ovakvog kalendara u Judeji znalo se na temelju Nemijine knjige, ali su tu činjenicu, sve do pronalaska ovih dokumenata, naučnici osporavali. Međutim, postojanje tog kalendara na Elefantini u 5. veku p.n.e. na izvanredan način podupire izveštaj Nemijine knjige. Ovaj dokaz umnogome je doprineo da se odredi godina Jezdrinog polaska u Judeju: 457. god. p.n.e. To je godina koja predstavlja polaznu tačku za veliko proročko razdoblje iz Danila 8,14.

Jezik papirusa takođe pokazuje da je aramejski jezik upotrebljen u Jezdrinoj knjizi sličan jeziku koji je bio u upotrebi u 5. veku p.n.e. Pisma koja se nalaze u Jezdrinoj knjizi u 4. poglavlju pokazuju isti opšti stil i isti jezik kao i dokumenti sa ostrva Elefantine.

ŠEŠONKOV NATPIS NA HRAMU U KARNAKU

Egipatski faraon, Libijac, Šešonk I vladao je u periodu od 950. do 925. pre Hrista. Ovog egipatskog vladara spominju, između ostalih, na nekoliko mesta i biblijski, starozavetni pisci, ali pod nešto drugačijim imenom, Sisak (1. Carevima 11,40; 14,25; 2. Dnevnika 12,2-9).

U istoriji je poznat kao osnivač druge egipatske dinastije, a i po tome što je odlučio da obnovi nekadašnju slavu Egipta čim je došao na presto.

Period u kome je vladao bio je veoma kritičan ako ne i najkritičniji period u istoriji starozavetnog Božjeg naroda. Do pojave ovog poznatog egipatskog faraona, izrailjski narod je bio još uvek jedinstven. Car Solomun, koji se u to vreme nalazio na prestolu izrailjskog carstva, da bi ostvario svoje ambiciozne planove primenio je oštre metode pritiska i teškim prinudnim radom toliko opteretio svoj narod, da je sve više gubio podršku izrailjskih plemena. To je postalo vrlo jasno posle njegove smrti kada su se u gradu Sihemu skupili predstavnici naroda da izaberu i krunišu novog cara. Pre nego što su krunisali Rovoama, Solomunovog sina, tražili su od njega obećanje da će s njihovih pleća skinuti težak teret iz vremena vladavine njegovog oca. Rovoam je odbacio ovaj opravdani zahtev zato što je sledio nerazumne zahteve svojih mladih prijatelja. To je izazvalo odvajanje deset izrailjskih plemena od Davidove kuće, koja su osnovala svoje carstvo pod Jerovoamom I. Sopstvenim uništenjem moćnog položaja i jedinstva države počinje novo poglavlje u istoriji biblijskog naroda.

Počevši od tog događaja, izrailjskim narodom vladale su dve carske dinastije. Severno izrailjsko carstvo prostiralo se na većem području i imalo je veći broj stanovnika nego južno, Judino carstvo. Međutim, bilo je opterećeno dinastičkom nestabilnošću. U toku 200 godina svoga postojanja njime je upravljalo 20 careva, od kojih su mnogi umirali neprirodnom smrću. Pošto je stvoreno u buni protiv Boga i cara, Severno carstvo je

ogrezlo u nemoralu i prihvatilo paganske idole. Živelo je u neprekidnom ratnom stanju podnoseći velike žrtve i krvoprolića. Tako je na kraju nestalo u konačnom porazu i potpunom istrebljenju stanovništva. Ostatak njegovog stanovništva odveden je u asirsko ropstvo u kome je nestao u potpunom prilagođavanju većim i jačim narodima s kojima je živeo pod jednom vlašću i u istoj državi.

Južno carstvo na drugoj strani zadržalo je Davidovu dinastiju, i nije, kao što je to učinio njegov sused, napustilo veru predaka. Svih dvadeset Judinih vladara koji su nasleđivali Solomunov presto, bili su osim jednoga, Davidovi potomci. Južno carstvo trajalo je oko 135 godina duže nego Severno carstvo. Na kraju je i ono propalo kada je njegovo stanovništvo car Navuhodonosor odveo u vavilonsko ropstvo. Međutim, ovo izgnanstvo nije se završilo nestankom naroda. Narod se okupljao oko proroka i drugih duhovnih vođa, što je omogućilo da se nekoliko decenija kasnije Juda opet podigne kao narod i vrati u svoju domovinu.

Između Jude i Izrailja više nikada nije bilo sloge. Jedva 350 godina posle Solomunove smrti obe države su bile ugašene jer se u mnogim sukobima prolivala krv sopstvenog naroda. U ogorčenom bratoubilačkom ratu između Severnog i Južnog carstva učestvovali su čak i omrznuti Filisteji kao i kraljevina Aramejaca kao saveznici Južnog carstva. Neprekidni lanac ratova završio se tek onda kada je nova svetska sila Asirija potukla Aramejce. Ali pojavom Asirije, odbrojani su dani ne samo Izrailju nego i Judi.

Osim svega toga, zemlja u kojoj se bratoubilački rat posle dugog vremena tek bio rasplamsao, doživela je, opet neočekivano, jednu stranu invaziju. Oko 925. godine pre Hrista, u vreme vladavine Solomunovog sina Rovoama, iz Egipta upada faraon Šešonk I sa armijom Egipćana, libijskim izviđačima i libijskim i etiopskim najamnicima, i prolazi kroz zemlju pljačkajući je. Najveći plen zadobija u staroj prestonici Jerusalimu (1. Knjiga o carevima 14,25-26; 2. Dnevnikova 12,9). Jedva da je prošlo dvadeset godina otkako je podignut hram i Livanska kuća (dom carev), kako Biblija naziva Solomunovu kuću, a već su ovi gordi simboli Solomunove moći, u kojima je jako puno uložio, lišeni svog sjaja.

Na ovo razdoblje istorije podeljenog carstva arheološki podaci i dokazi bacili su mnogo svetlosti. Neki od njih su dokumentarne prirode jer se sastoje od natpisa na spomenicima ostalih od stranih careva, ili od pečata, pisama, i drugih zapisa, dok se mnogi drugi dokazi sastoje od ruševina zgrada i drugih važnih arheoloških objekata koji nemaju natpisa.

Najstariji arheološki podatak koji se odnosi na događaje iz ovog razdoblja potiče iz Egipta i predstavlja spomenik, odnosno izveštaj o malopre navedenom pobedonosnom pohodu, koji je Šešonk I ugravirao na unutrašnjem zidu Amonovog hrama u Karnaku. Ovaj monumentalni natpis čuva obaveštenje da je Šešonk za vreme svog pohoda na Palestinu osvojio ne samo Jerusalim, već i mnoge gradove iz oba jevrejska carstva, pre nego što se kao pobednik vratio u Egipat, o čemu govori i biblijski tekst u 2. Dnevnikovoj 12,4.

Prvi Evropljanin od značaja, koji je stajao pred jednim velikim dokumentom biblijskog faraona Sisaka bio je Napoleon Bonaparta. Kada je 1799. godine sa francuskim naučnicima pod dubokim utiskom prošao kroz ogroman drevni kompleks hramova u Karnaku (smatra se da su počeli da se grade pre otprilike 4000 godina), na istočnoj obali

Tebe, on nije ni znao šta je otkrio jer u njegovo doba još niko nije umeo da čita hijeroglif. U sredini ovih velikih hramova, kakvi su ikada bili podignuti čovečijom rukom, krov jedne od hala postavljen je na 134 stuba, visine do 23 metara. Na južnom spoljnom zidu blista na jarkom suncu zemlje na Nilu jedan imponozantan reljef koji ovekovečuje pljačkaški pohod faraona, onako kako je i opisan u Bibliji (2. Dnevnikova 12,2-9).

Bog Amon-ra, sa srpastim mačem u desnoj ruci, levom rukom privodi faraonu Šešonku I 165 palestinskih zarobljenika vezanih užadima. Svaki od zarobljenika simboliše po jedan grad ili jedno mesto. Neki nose biblijska imena, kao na primer »polja od Arada« (Isus Navin 12,14; Knjiga o sudijama 1,16) i »Avramovo polje«. Među njima se nalazi i ime grada-tvrđave Megido, u čijim ruševinama je za vreme iskopavanja pronađen jedan fragmenat drugog Šešonkovog spomenika pobede koji je egipatski faraon podigao u njemu, što potvrđuje da predhodna tvrđnja nije bila samo prazno hvalisanje.

Pobednički reljef faraona Šešonka I na hramu u Karnaku je jedan od ukupno dva egipatska natpisa koji su danas pronađeni, a koji sadrže ime Izrailj. Njegovo otkriće je svakako od velikog značaja kako za istoričare i arheologe tako i za sve hrišćane, proučavaoce Biblije.

PETRA

Biblijska arheologija je mlada, ali veoma važna nauka. Rođena pre oko 190 godina, ona je postigla na svom području više nego mnoge druge nauke, pa i one starije od nje.

Pošto su ljudi skloni da više veruju kamenju i raznim predmetima nego Božjoj reči, čini se da je sam Bog pokrenuo ljude u poslednje vreme da kopaju i istražuju kako bi na taj način potvrdio verodostojnost svojih reči, obećanja i proročanstava. Time su se ispunile reči iz Psalma 85,11: »Istina će niknuti iz zemlje«. I zaista, istina je niknula iz zemlje. Skinuta je prašina sa starih gradova i kultura. Ašovi i budaci arheologa već su odavno na delu. Oni su otkrili mnoge tajne i razjasnili mnoge zablude.

Biblijska arheologija, usko povezana sa arheologijom Bliskog istoka uopšte, počela je krajem XVIII veka sa istorijskim istraživanjima u zemljama u kojima je cvetala najranija civilizacija, u dolini reke Nila, Eufrata i Tigrisa. Ovaj rad se nije ograničio samo na dve najznačajnije zemlje - Mesopotamiju i Egipat, gde su učinjena najvažnija otkrića, već se proširio i na druge zemlje perifernog značaja u staro vreme, kao što su zemlja Hetita u Maloj Aziji, Sirija, Arabija, Nubija i najzad Palestina, jedna od najpoznatijih biblijskih zemalja.

Od svih gradova na Bliskom istoku, Petra je verovatno najzanimljivija. Nju je otkrio arheolog Burkhart 1812. godine. Petra se nalazi u Jordanu, okružena planinama Džebel Šara, na udaljenosti 150 km od Mrtvog i isto toliko od Crvenog mora. Nalazi se 160 km južno od Jerusalima.

Do Petre se može stići polazeći od Amama, glavnog grada Hašemptske kraljevine, starim antičkim "Putem kraljeva". Biblija nas izveštava da su Jevreji, prilikom izlaska iz Egipta, delimično prolazili ovim uzbudljivim stazama.

Pošto se Petra nalazila na raskrsnici glavnih puteva kojim prolaze karavani, ona će svoje blagostanje osigurati još u III veku pre Hrista, da bi ga sačuvala sve do II veka posle Hrista. Roba natovarena u Arabiji, u Persijskom zalivu na Crvenom moru prolazila je kroz Petru na putu za Damask i mediteranska pristaništa. Petra kao prolazni grad i ogromno skladište, nadgledala je u toku 5. vekova kretanje karavana. Pod izgovorom da ih štiti, grad im je uzimao velike dažbine za prolaz. Tako je roba ponekad ustostročavala svoju cenu od mesta polaska do izručenja.

Jevrejski naziv za Petru je Sela, što bi u prevodu značilo »stena«. Ime Sela se više puta spominje u Bibliji, ali se u našem prevodu nalazi samo na dva mesta, i to: 2. Car. 14,7 i Is. 16,1. Na drugim mestima, ime ovog grada je doslovno prevedeno, pa se smisao poruke u našem prevodu time izmenio.

Petra je antički grad i izgrađena je od mekog ružičastog kamena - peščara i naslonjena je uz negostoljubivi masiv. Svetišta, grobnice, pozorišta su iskopani u kamenu.

Da bi se stiglo u grad, mora se proći kroz klanac Sik, dug oko 2 km koji vijuga između strmih stena mestimično visokih i po 80 m. Posle pustinje koja zaslepljuje, tama ovog klanca svakog će iznenaditi. Klanac se naglo završava i pojavljuje se divan ružičasti hram. Arhitektonski genije Nabatanaca izvanredno ga je uklopio u okolinu, tako da sa strmim peščanim obalama čini nedeljivu celinu.

Iako se nalazila u polupustinjskom kraju, Petra je jedno vreme dobro napredovala. U jednom periodu istorije Edoma, bila je čak i prestonica. Nešto plodnih polja koje su se nalazile u ravnici, doprinosile su tom napretku, ali je glavni izvor prihoda bio, kao što smo već napomenuli, naplaćivanje putarina, kontrolisanje karavana i pljačka.

Godinu za godinom, grad Petra se širio po svojoj veličini i moći. I dok je bogatstvo i kultura Petre rasla u izobilju, grad je sve više rastao u oholosti, okrutnosti i drskosti. Simboli opakosti velikog grada Petre, vide se u njenoj religiji - veliki obelisci isklesani u čast boga Dušara, boga Sunca, žrtvenici od kamena i bazeni. Zaštićeni uskim prolazom u svoj grad stanovnici Petre su bili uvereni da im niko ne može ukrasti njihovo bogatstvo, niti ih kazniti za njihove grehe. Ali Božje proročanstvo je odjekivalo protiv ovog neznabozačkog grada: "Ti koji živiš u pećinama kamenijem i držiš se visova planinskih, tebi je gnezdo na Timoru kao orlovi, odande ću te strovaliti, reč je Gospodnja."

Prolazili su vekovi. Činilo se da će Petra zauvek živeti. Međutim, u drugom veku nakon Hrista, proročanstvo je počelo da nalazi svoju primenu. Bio je otvoren novi trgovački put, koji je mimoišao grad Petru u prilog Palmiri, gradu na severu. To je bio udarac koji je odsekao ponosni grad Petru od ostaloga sveta, a njena trgovina - njena životna snaga počela se gasiti. Uskoro su ljudi napustili svoje kuće koje su tako dugo i mukotrпно gradili. Napustili su hramove i grobnice svojih umrlih predaka. Ispraznili su i velike amfiteatre čije su redove sedišta klesali i lomili iz žive stene. Možemo samo predpostaviti kakav je ogroman napor bio uložen da se odvali cela planina, da se preveze tona za tonom kamenja, kao i amfiteatar ispunjen ljudima iz Petre kako bi se smejali da su čuli proroka koji im predskazuje napuštanje njihovog grada. A ipak se proročanstvo ispunilo i jedini preostali gledaoci su koze i jarci koji podsećaju na Isajino proročanstvo: »I sretaće se divlje zveri s buljinama, aveti će se dovikivati.... I

trnje će izniknuti u dvorima njihovijem, kopriva i čkalj u gradovima njihovijem, i biće stan zmajevima i naselje sovama.« (Isaija 34,14.13)

I opet se biblijsko proročanstvo ispunilo; ne pomoću moćnih vojski, niti nakon velikih bitaka, već jednostavno promenom trgovačkog puta. Grad stena izgrađen da večno traje, postao je beživotna dolina puna krša i ruševina.

Ni dan danas, Petra još nije otkrila sve svoje tajne. Pred arheolozima stoji jedan nedovoljno istražen grad kao izazov za nove poduhvate i nova istraživanja.

KIROV VALJAK

539. godine pre naše ere, Vavilonsko carstvo srušio je persijski car Kir Veliki. Samo ime kralja Kira potiče od stare persijske reči Kuruš. Bio je sin Kambisa I, vladara ujedinjenih zemalja Paršumaš-Anšan i Parse. Kir je vladao od 559. do 530. godine p.n.e. Na grobu kralja Kira nalazi se natpis ispisani staropersijskim pismom: »O čoveče, bilo ko da jesi, bilo odakle dolazio, a znao sam da ćeš doći; ja sam Kir koji je zadobio imperiju Persijancima i bio kralj Azije. Nemoj mi zavidetati na ovo malo zemlje što prekriva moje telo.«

Liberalnija persijska vlada preuzela je upravu nad mnogim zemljama od kojih je bilo sastavljeno Vavilonsko carstvo, pa su i Jevreji, zajedno s mnogim drugim narodima, imali mnoge i velike koristi od ove promene u svetskom vođstvu.

Istorijske knjige Jezdre i Nemije, kao i knjige proroka Ageja, Zaharije i Malahije, daju nam neke podatke o ponovnom usponu jevrejskog naroda posle izgnanstva. Ovi podaci detaljno razjašnjavaju neke događaje, ali zato ostavljaju dosta neispunjenog prostora u opštem istorijskom poznavanju tog vremena. Kao što su biblijski podaci o onom vremenu nepotpuni, slično je stanje i s arheološkim dokazima koji rasvetljavaju događaje toga vremena.

Najvažniji uzrok nepotpunosti pisanih dokumenata sastoji se u podatku koji ističe činjenicu da su u ovom razdoblju praktično svi zapisi bili napisani na materijalu koji propada - papirusu i koži. U vlažnim klimatskim uslovima koji vladaju u Palestini, Siriji i Mesopotamiji takav materijal nije imao skoro nikakve mogućnosti da se duže održi. Običaj da se piše na nepropadljivim glinenim pločicama nastavio se samo u vavilonsoj provinciji persijskog carstva. Zbog toga se arheološki dokazni materijal iz ovog razdoblja uglavnom sastoji od malog broja klinastih pločica koje su pronađene u Mesopotamiji, nekih dokumenata na koži i papirusu, koji su se očuvali zahvaljujući suvoj egipatskoj klimi, i malo rezanih delova iskopanih u Palestini, domovini Jevreja.

Međutim, Jevreji nisu bili jedini narod koji je uživao ovu novu Kirovu politiku. Slični ukazi bili su namenjeni i mnogim drugim narodima, što potvrđuje klinasti dokument poznat pod nazivom Kirov valjak.

Kirov valjak ili Kirov dekret je valjak od pečene gline veličine 25 cm. Pronašli su ga arheolozi za vreme iskopavanja u Vavilonu, na arheološkom lokalitetu Jumjuma, u drugoj polovini prošlog veka. To je klinasti dokument koji opisuje Kirovo osvajanje

Vavilona bez bitke i naloga kojim se svim porobljenicima iz raznih zemalja odobrava povratak u domovinu. Valjak se čuva u Britanskom muzeju u Londonu.

U isto vreme u Vavilonu arheolog Hormuzd Rasam, pomoćnik slavnog Austina Henrija Lajarda, pronašao je više hiljada pločica na kojima se nalaze vrlo detaljni podaci o životu u vreme vladavine vavilonskih kraljeva Nabopolasara i Navuhodonosora.

Ovaj zapis čuva Kirovu priču o potčinjavanju Vavilona u kojoj tvrdi da je vavilonski bog Marduk izabrao njega za vladara nad celim svetom. U ovom dokumentu Kir tvrdi kako je Marduk izgovorio njegovo ime kao ime budućeg vladara sveta i kako ga je kao drug pratio u svim njegovim vojnim pohodima. To mu je omogućilo osvajanje grada Vavilona, uništenje Vavilonskog carstva i osnivanje novog, velikog Persijskog carstva. Kir dalje tvrdi da je vavilonski narod bio srećan ovakvim tokom događaja i da ga je radosno primio kao svog oslobodioca i vladara. On u ovom zapisu, pored ostaloga, ističe da je vratio u prvobitno prebivalište narod koji su vavilonski carevi odveli u ropstvo, da mu je ponovo sazio razorene hramove i da je ovim hramovima vratio predmete za bogoslužje koje su odneli raniji osvajači.

Poređenjem teksta zapisanog na Kirovom valjku sa biblijskim isveštajem koji je Kir uputio Jevrejima mogu se otkriti mnoge sličnosti u izrazima i sadržaju. Kir u njemu tvrdi da mu je »Jahve, Bog neba« dao sva carstva na celoj Zemlji. Pošto je bio vešt političar iskoristio je religiju i sva narodna božanstva ističući da su bila na njegovoj strani. Zato je u zapisima upućenim Vaviloncima i objavljenim na njihovom jeziku u pismu istakao da ga je Bog Marduk izabrao za vladara sveta, dok u dokumentima upućenim Jevrejima tvrdi da ga je Jahve, njihov Bog, izabrao za cara celega sveta. Dalje, ukaz koji im je uputio sadržao je i tekst koji je govorio o darovima koje je dao i drugim narodima, naime, time je dopustio raseljenim Jevrejima da se vrate u svoju domovinu, da ponovo sazio Hram i povrate sve predmete za bogoslužje koje su pre vavilonske okupacije upotrebljavali u hramu, a zaplenili i odneli Vavilonci u svom osvajačkom naletu. Kirov valjak, proučen na ovaj način pokazuje da nema razloga da se posumnja u pouzdanost biblijskog izveštaja o Kirovom dekretu upućenom Jevrejima, i povratkom u njihovu zemlju, kao i o obnavljanju jerusalimskog Hrama.

>>Arheologija Palestine --Uvod**

JERUSALIM U HRISTOVO VREME

Jerusalim (jevr. Yerushallaim - »grad mira«) je najznačajniji, ali i najkontroverzniji grad u biblijskoj istoriji. Kada se Onaj, koji je vekovima stanovao u tom svetom gradu i primao hvalu od Izrailja, zaplakao nad njim, došlo je vreme da uskoro opusti, jer »grad mira« nije poznao Božji mir ponuđen u dugo očekivanom Mesiji (Luka 19,41-44).

Kako je izgledao Jerusalim u vreme kada je Hristos boravio u njemu? Od arheoloških iskopavanja Jerusalima najznačajnija su: 1) iskopavanja Čarlsa Vorena (**Charles Warren**) - 1867.-70. godine koji je prvi pronašao temelj zida Irodovog hrama; 2) iskopavanja Ketlin Kenjon (**Kathleen Kenyon**) - 1961.-68. godine i 3) iskopavanja B. Mazara (**B. Mazar**) i N. Avigada (**N. Avigada**) iz 1968. godine. Na osnovu ovih i

mnogih drugih iskopavanja moguće je rekonstruisati izgled mesta i objekata Jerusalima u Isusovo doba.

Najznačajnije radove oko uređenja tadašnjeg Jerusalima obavio je Irod Veliki (37.-4. god. pre Hrista), omraženi Idumejac koji je svoju kraljevsku titulu stekao diplomatskom veštinom i ubistvima. U pregledu jerusalimskih znamenitosti krenućemo upravo od palate ovog kralja.

Irodova palata. U evanđeljima ovaj objekat se spominje kao mesto sakupljanja jerusalimskih stanovnika prilikom posete mudraca sa istoka, mesto izdavanja Irodove naredbe o pokolju vitlejemske dece i mesto suđenja Isusu od strane Iroda Antipe, sina Irodove žene Maltake.

Irodov hram. Najznačajniji Irodov graditeljski poduhvat bio je obnova hrama. Ovaj hram je bio najlepša i najslavnija građevina u Palestini. Da bi osigurao dovoljno prostora za izgradnju hrama Irod je najpre podigao veštačku zaravan preko južnog kraja brežuljka Morija na kom je sagrađen Zorovaveljev hram pet vekova ranije. Današnji »zid plača«, jedini preostali zid razrušenog hrama, se nalazi na toj zaravni. Kamenje koje još uvek stoji na dnu tog zida je ogromnih razmera što dokazuje monumentalnost Irodovog hrama. Obnova hrama je počela oko 19. god. pre Hrista (Jovan 2,20) i već posle deset godina hram je posvećen. Radovi su, ipak, potpuno završeni tek 64. god. posle Hrista.

Jedna jevrejska poslovice glasila je: »Ko nije video građevinu Irodovu, nikad nije video ništa lepo.« Ovo potvrđuje i Marko 13,1. Hram je, zaista, bio veličanstven. Sagrađen je od belog mermera i od pozlađenih stubova. Hramovni krug je dvostruko proširen podizanjem zaštitnih zidova. Bio je jedno od svetskih čuda. I Jevreji i Rimljani su se ponosili njime. Kada ovo znamo nije čudo što su prezirali Isusa kada je govorio o uništenju hrama.

Hramovni krug se sastojao od spoljnog predvorja u koje su smeli da ulaze i neznabošci. Ono je bilo okruženo zidom na čijoj su se unutrašnjoj strani nalazili hodnici od stubova. Trem od stubova na istočnoj strani zvao se Solomunov trem jer se govorilo da ga je sagrađio još car Solomun (Jovan 10,23).

Unutar hramovnog kruga važila je samo tirska novčanica. Poklonici su morali da menjaju svoj novac za hramovni. Uz dozvolu sveštenika te usluge vršili su menjači novca koji su sedeli u predvorju hrama (Jovan 2,13-17).

Unutrašnje predvorje je od spoljnog bilo odeljeno ogradom sa upozorenjima na tablicama pisanim grčkim i latinskim jezikom: »Niko stranog porekla ne sme zaći iza pregrada i ograde oko hrama. Ako se u tome uhvati, lično je kriv za smrtnu presudu koja će uslediti«. Rimski vojska je brižno pazila da se ne prekrši ovo upozorenje. Jedna ovakva kamena ploča pronađena je u Jerusalimu pre oko sto godina. Ona se čuva u Istambulskom muzeju. Nedavno je pronađena slična ploča sa slovima ukrašenim crvenom bojom.

U istočni deo unutrašnjeg predvorja smele su ulaziti Jevrejke, dok je zapadni deo bio rezervisan samo za Jevreje muškarce. U okruženju ženskog predvorja bile su kase za dar ili »hazne« (Marko 12,41-44).

U svetinju su smeli ulaziti samo sveštenici, a u svetinju nad svetinjama prvosveštenik, i to jednom godišnje za vreme Dana pomirenja. Ove dve prostorije su bile odvojene neprovidnom zavesom. Kovčeg zaveta je izgubljen za vreme osvajanja Jerusalima od strane Vavilona 586. pre Hrista. U Isusovo vreme je, na Dan pomirenja, krvlju kropljen samo kamen na kome je nekada stajao Kovčeg zaveta.

U tremu za muškarce nalazila se i rabinska škola gde su sveštenici obučavali jevrejske dečake Bibliji i zakonima svetog života. Tu negde je Isus kao dečak od dvanaest godina vodio razgovor sa najpoznatijim rabinima Hrama (Luka 2,46).

Siloamska banja. Iznad ove banje izgleda da je nekada bila kula Siloamska (Luka 13,4), koja je verovatno pala u vreme Nemijino. Izgled ove banje je ostao gotovo nepromenjen od Nemijinog vremena. U ovu banju je vodu doveo car Jezekija, a u Isusovo vreme bila je dugačka 17.5 metara, a široka oko 5 metara.

Getsimanija. Ime »Getsimanija« znači »presa za ulje«. Getsimanija je bio vrt pun maslinovih drveta. To je jedno usamljeno mesto u podnožju Maslinske gore koje se nalazilo tačno naspram Ovčijih vrata. Osim maslina, bilo je u njemu čempresa i palmi. Od maslinovog drveta rimski vojskovođa Tit napravio je krstevе na kojima su razapinjani Jevreji, tako da je malo verovatno da je neko od tih drveta i danas prisutno u vrtu.

Golgota. Tačno mesto na kome je razapet Isus Hristos još uvek se ne zna. Možemo sa sigurnošću jedino tvrditi da je pogubljen negde izvan Jerusalima (Jevrejima 13,12; Jovan 19,20). Ime »Golgota« se dvojako tumači. Prema jednom mišljenju na tom mestu su se, zbog pogubljenja zločinaca, nalazile mnoge lobanje pa je zato to mesto dobilo naziv »lobanja« ili aramejski »Golgota« (jevr. Gulgoleth; lat. Calvaria); prema drugom mišljenju breg je bio u obliku lobanje, pa je zato tako nazvan. Oko Golgote je bilo dosta slobodnog prostora za veliki broj posmatrača izvršenja smrtne kazne. Zbog guste naseljenosti dela grada oko pretpostavljenog mesta Golgote, nije moguće vršiti dalja arheološka iskopavanja. Danas postoje tri moguće lokacije Hristovog raspeća: 1) Tradicionalna Gulgota; 2) Gordonova Gulgota i 3) Breg istočnije od Gordonove Golgote prema Maslinskoj gori. Arheolozi ne mogu sa sigurnošću da utvrde koja bi od tih lokacija bila najverodostojnija.

Banja Vitezda. Naziv banje potiče od jevrejskog »Bet-ezda« što znači »kuća milosti«. Ova banja se nalazila na brežuljku severno od brda Morije. Banja je predstavljala rezervoar za vodu, koja je dopremana iz nekog prirodnog izvora ili akvadukta. Bazen je imao pet tremova. Banja je bila dugačka oko 100 metara, široka oko 60, a duboka oko 7.5 metara. Ova banja se spominje u Jovan 5,2.

Dolina Kedron. Ova dolina je dobila ime po potoku Kedronu koji ju je činio plodnom. U Kedronskoj dolini, na zapadnoj strani Maslinske gore, danas se vidi mnoštvo grobova od kojih su tri najmonumentalnija: 1) grob nekog Avesaloma iz četvrtog veka pre Hrista; 2) Josafatov grob (ne zna se sa sigurnošću ko je bio taj Josafat) i 3) Zaharijin grob (Jevreji veruju da je ovo prorok Zaharija, dok hrišćani veruju da je u pitanju otac Jovana Krstitelja).

Dolina Hinom. Ova dolina se drugačije zove i »dolina sinova Enomovih« ili »Gehena«. Enom ili Hinom je verovatno staro hanansko ime koje su Izrailjci samo

preuzeli od njih. U vreme podele zemlje hananske ova dolina je bila prirodna granica između Jude i Venijamina (Isus Navin 18,16).

Dolina se pruža uz zapadnu i južnu stranu platoa iznad kog se uzdižu jerusalimski brežuljci.

U vreme bezbožnih careva Ahaza i Manasije narod je u ovoj dolini žrtvovao svoju decu bogu Molohu (2. Carevima 16,3; 21,6; 2 Dnevnika 33,6). Veliki reformator, car Josija, se postarao da ova dolina bude mesto najvećih bezvrednosti, odnosno smetlište (2. Carevima 23,10-16). Da bi se smeće što potpunije uništilo i da ne bi postalo izvorom zaraze smeće je spaljivano. Stalno bacanje novih otpadaka činilo je i da vatra neprestano gori i tinja, pa se zato Hristos koristio ovim mestom kao slikom ognja koji će uništiti bezbožne za čitavu večnost (Matej 5,22.29.30; 18,9; 25,41).

Za Irodov hram, pa i za čitav Jerusalem prvog veka, Hristos je rekao: »Neće ostati ovde ni kamen na kamenu koji se neće razmetnuti« (Matej 24,2). Jerusalem, »grad mira«, doživeo je svoju tragičnu sudbinu, kada ga je 70. godine nove ere razrušila rimska vojska pod vođstvom vojskovođe Tita. Međutim, razmetnuto kamenje ovog grada i danas jasno govori u prilog evanđeoskih izveštaja o delovanju Isusa Hrista u ovom današnjem centru tri velike svetske religije.

TVRĐAVA ANTONIJA

Trvđava Antonija najverovatnije nije menjala svoj izgled od vremena kada ju je podigao Irod Veliki. Ova ogromna građevina je stajala u uglu dva trema, zapadnog i severnog, prvog hramovnog predvorja, i bila je podignuta na steni visokoj 50 lakata i strmenitoj sa svih strana.

Unutašnjost tvđave imala je prostorije kao carske palate jer je bila podeljena u odaje razne vrste; sale kupatila i prostrana kasarska dvorišta, tako da je ličila na neki grad a po udobnosti na carski dvor. Izledala je sva kao kula a na uglovima je opet imala četiri kule, od koje su dve bile visoke 50 lakata, a druge dve južna i istočna po 70 lakata, tako da se sa njih mogao posmatrati ceo hramovni prostor. Kao što je hram gospodario nad gradom tako je Antonija gospodarila nad hramom.

Da bismo dobili pravu sliku o tvđavi moramo da se vratimo u vreme kada je Ćesarija (Cezareja) na Sredozemnom moru bila središte (od 6 do 41 god. posle Hrista). Svoju namenu tvrđava je ispunjavala za vreme tri velika godišnja Jevrejska praznika. Prokurator su u takvim prilikama dolazili iz Cezareje i odsedali u Antoniji i odatle su mogli kontrolisati velike mase Jevreja koje su dolazile iz svih krajeva rimskog carstva. Prostrani tremovi hrama mogli su primiti desetine i stotine ljudi odjednom pa je kontrola zaista bila neophodna.

Od Antonije prema tremu vodili su neki stepenici, ali je još uvek sporno kako su oni izgledali i na kom mestu du se nalazili.

U naše vreme vrše se vrše iskopavanja kod Zida plača, usmerena su tunelom u severnom smeru uz sam zapadni zid. Ovakvim iskopavanjem želi se utvrditi lokacija tvđave Antonije. Okolnosti u današnjom Jerusalimu su veoma komplikovane, delovi

grada su vrlo gusto naseljeni, verska ubeđenja komplikuju ova iskopavanja pa je kopanje tunela jedino rešenje.

Još jedan razlog za kopanje ovih tunela nalazi se u tvrdnji: da bi intervencija bila brza i potpuna od Antonije vodio je podzemni tunel sa stepeništom do istočnih vrata Hrama.

Za svakog hrišćanina tvđava Antonija mesto od velikog značaja. U proleće 31 god. u vreme Pashe Pontije Pilat u prostorijama ove tvrđave sudi Isusu.

Biblija je precizna u naznačavanju dela tvđave u kome se održalo suđenje, ali mi još ne možemo odrediti koje bi to mesto moglo biti (Jovan 19, 13).

Jovan tvrdi da se mesto zvalo »Gabata-kaldrma«. Na aramejskom Gabata značilo bi visina. Možda je ovako ime ovom mestu suđenja dato stvarno zbog veće visine od ostalog dela Jerusalima. U drugim tekstovima na grčkom se to mesto nazivalo »Lithostrotos« što znači »pločnik« ili kaldrma. U Markovom evanđelju ona se naziva »Pretorij« ovim izrazom se obeležavalo se mesto gde se nalazio guverner ili upravitelj. Jedan drugi podatak nam možda pomaže da precizno odredimo gde je Isusu bilo suđeno. Ovaj podatak možemo naći u Jovanu 18, 28.

Sudnica se dakle mora nalaziti negde na samom ulazu u tvrđavu. (Ući u neznabožačku kuću, tvrđavu, ili bilo šta drugo što pripada neznabožcu za Jevreje značilo je opoganiti se). To znači da Jevreji nisu morali ući u sudnicu, a mogli su prisustvovati suđenju. Ovo nam svedoči da se suđenje obavljalo na delu koji ima neposrednu vezu sa ulicom. Kada uzmemo u obzir sve ove podatke dolazimo do zaključka da bi to mogao biti popločeni deo ispred same kapije tvrđave određen za obuku ili brze intervencije kod samih vrata.

Pronađeni pločnik u blizini samostana »Sionskih sestara« istočno od luka »Ecce Homo« lako bi mogao biti mesto suđenja.

Iako se luk »Ecce Homo« pokazuje kao mesto odakle je Pilat razgovarao sa narodom i izgovorio za Isusa »Evo čoveka« on to nikako ne može biti.

Kad je posle pobune Jevraje u vreme Hardijana Jerusalem morao ponovo biti razoren, novi grad koji je izgrađen na tom mestu nazvan je »Aeila Kapitolina«, a ovaj luk je samo deo nekadašnje kapije tog grada, sagrađene oko 137. godione posle Hrista. Crteži na tom pločniku su tipične za vojnike toga vremena, oni svedoče da su na tom pločniku vojnici provodili veliki deo vremena i da je mogao služiti za obuku i okupljanje.

Zanimljiva je činjenica da je taj pločnik gde se scena suđenja odigrala preživela i uništenje Jerusalima sedamdesetih godina naše ere. Otkriće ovog pločnika možemo da zahvalimo dugogodišnjem radu arheologa Petera Vinsenta. To otkriće uspelo je zahvaljujući tačnim podacima iz Jovanovog jevanđelja. (Jovan 19,13.16)

Za vreme Herodove vladavine Jerusalem ne samo što se mnogo prolepšao, nego je podizanje kula, zidova i tvrđava uz njegov prirodni položaj postao naizgled neosvojiv.

Gresi sinova Izrailovih i njihova tvrdoglavost navukli su na Jerusalem Božiji gnev i tako su zapečatili sudbinu jednog od najlepših gradova na svetu. Tako da se danas moramo zadovoljiti iskopinama i rekonstrukcijama pojedinih delova tog nekada veličanstvenog grada.

SILOAMSKI NATPIS

Za vreme vladavine judejskog cara Jezekije koji je 715. godine p. n. e. nasledio carstvo od svoga oca Ahaza, izgrađen je takozvani Jezekijin ili Siloamski tunel koji se smatra najvećim graditeljskim poduhvatom drevnog Bliskog istoka. Za prilike i mogućnosti onog vremena, izgradnja jednog takvog objekta, bila je prvorazredno tehničko dostignuće.

Jezekija, koji je bio dobar vladar i uveo mnoge napredne promene, bio je neko vreme vazal tada vrlo moćne Asirije. Međutim, pošto je pod Jezekijinim vodstvom Judino carstvo postalo jače i naprednije, to je navelo Jezekiju da se pobuni protiv asirskog cara Senahirima. Tako mu više nije bio podložan. (2. Carevima 18,7).

Kao mudar i sposoban vojskovođa Jezekija je očekivao osvajački povratak Asiraca, pa se dao na ojačavanje utvrda grada Jerusalima. On se posavetovao sa knezovima da začepi vodene izvore koji su bili izvan grada, što je uskoro i urađeno. (2. Dnevnika 32,3.4).

Pošto je začepio »gornji izvor vode Giona«, Jezekija je vodu »sveo na zapadnu stranu grada Davidova«, kroz danas poznati prokop koji vodi vodu od devičinog izvora do Siloamskog ribnjaka. (2. Dnevnika 32,30). Ovakvim mudrim postupkom Jezekija je opskrbio Jerusalim sa vodom, istovremeno uskrativši vodu neprijateljima.

Car Jezekija je najprije sagradio Siloamski ribnjak u jugozapadnom delu Jerusalima (Isaija 22,9.11) nameravajući onda skrenuti potok Gihon od Starog ili Donjeg ribnjaka u Siloamski ribnjak kroz Siloamski tunel. Tunel je kopan istovremeno iz dva pravca. Jedan deo kopača je ušao pod zemlju kod Banje Siloamske. Drugi deo kopača je pošao iz pravca izvora Giona.

Od alata kopači su mogli koristiti samo pijuke, klinove i čekiće. Verovatno su pazili na prirodne linije pucanja kamenja pa su odvaljivali komade, koliko su te linije zahtevale, dobro pazeći da plafon tunela bude od onih komada koji kasnije neće otpadati i zahtevati naknadna čišćenja. To je verovatno razlog zbog čega je tunel na nekim mestima visok svega 1,5 metara, a na drugim mestima je viši i od 5. metara. Širina mu je iznosila od 61 do 68. cm.

Najzanimljiviji je srednji deo tunela gde su se sastale obe grupe radnika koje su kopale sa suprotnih strana. Još i danas mogu da se vide znakovi kako su posle nekoliko pokušaja graditelji uspeli da se sastanu na unapred tačno predviđenom mestu.

Na ponekom delu prokopa su se graditelji prevarili. Po delovima hodnika koji nikuda ne vode, vidi se kako su stari inženjeri otkrivali svoje pogreške i ispravljali ih, pre nego što bi otišli predaleko u pogrešnom smeru. Na jednom mestu se prokop na nekoliko mesta približava spoljašnjem delu stene.

Ono što posebno zadivljuje je proračun i izvođenje njegovog vrlo pogodnog pada. U proseku on je 0,4% metara. Održati takav procenat pada pod uslovima pod kakvim je građen, zaista je bila takva umetnost da bi i danas predstavljala ozbiljan problem i za najbolje opremljene majstore.

Značajno je spomenuti da kanal vodi kroz stenu u obliku latiničnog slova »S« u dva velika luka. Zašto radnici sa strane Siloamskog jezera i oni sa izvora Gion nisu jedan

prema drugima krenuli najkraćim putem jer bi taj mukotrpní posao bio brže završen, pošto bi od ukupne dužine od 512. metara izbegli 217. metara mukotrpnog posla?

Mnogi arheolozi misle da su graditelji toliko krivudali sa tunelom da bi ili izbegavali da ne oštete i ne oskrvne carske grobnice, ili da su pokušali slediti pukotine u stenama radi lakšeg prokopavanja.

Prvi moderni istraživač Jezekijinog tunela je bio američki naučnik Edward Robinson, koji je sa svojim prijateljem istražio tunel u aprilu 1838. Oni su utvrdili da je tunel na nekim mestima ravan a na nekim krivudav.

Godine 1909. grupa inženjera na čelu sa Englezom Parkerom, uz velike troškove od 25 hiljada engleskih funti, očistila je ceo tunel vrativši mu prvobitnu širinu i visinu.

Iako su Jezekijin tunel i Siloamski ribnjak sami po sebi zanimljivi, mnogo su nam draži zbog izuzetnog otkrića na ulazu u tunel sa siloamske strane, na udaljenosti od oko 6 metara od samog ulaza. Naime, u leto 1880. godine neki se dečak okliznuo i pao u vodu. Kad je ustao, zapazio je natpis na zidu tunela na oko metar visine od poda.

Natpis je bio dug 75 centimetara. Pisan je klasičnim jevrejskim jezikom i pismom, i sve do pronalaska Gezerskoga kalendara, 1908. godine, bio je jedan od najranijih jevrejskih natpisa.

Siloamski natpis je napisan oko 700. godine p.n.e. To je godina prokopavanja tunela. Natpis je najverovatnije uklesao neko od graditelja. Prvi ga je dešifrovao A.H. Sayce, uz svetlost sveće, sedeći u vodi. Herman Guthe načinio je prvi pismeni odljevak Siloamskog natpisa 1881. godine. Ovo otkriće je oduševilo naučni svet.

Tekst natpisa opisuje način probijanja tunela i daje nam dragocene informacije o njegovim merama: »A ovo je način kako je (tunel) probijen: Dok su kopači zamahivali svojim pijucima, svaki prema svom drugu, i dok je bilo (ostalo) još oko metar i pol da se probije, čuo se glas čoveka s druge strane, kako doziva svog druga, jer je pukotina bila i levo i desno. I na sam dan probijanja čovek se susreo s čovekom, pijuk s pijukom. Onda je potekla voda od izvora prema spremištu, šest stotina metara, a visina stene iznad glave radnika bila je oko pet metara.«

Za svakog koji proučava Sveto pismo, posebno Stari zavet, veoma je značajan siloamski natpis . Tekst ovog natpisa razjašnjava izveštaj o Jezekijinoj odbrani Jerusalima prilikom asirskog napada. Biblijski izveštaj o Jezekijinoj gradnji tunela potvrđen je i izvanbiblijskom dokumentom.

OTKRIĆE RUKOPISA U KUMRANU

Priča o tome kako su pronađeni takozvani »kumranski spisi« je, uglavnom, poznata. 1947. godine Ta'amireh Beduin je čuvao ovce i koze pored Mrtvog mora (inače najnižoj tački na Zemljinoj kugli). Smatra se da je to bilo pored Wadi Qumrana. Jedan od njegovih jarčića se penjao i dečak ga je gađao kamenjem da bi se jarčić vratio. Zatim je čuo kako je jedan od kamenova koje je bacio udario u nešto. Dečak se popeo i video jednu rupu, pozvao je roditelje koji su otkrili veliku pećinu. U njoj su otkrili mnoštvo ćupova sa spisima. Naravno, ljudi koji su pronašli rukopise nisu znali njihovu pravu

vrednost. Verzija koju sam ja čitala kaže da je jedan od tih Arapa odlučio da na pijacu ponese i neki od spisa, nadajući se da ga prodati nekom turistu. Igrom slučaja, ili Božjim providenjem, tuda je prolazio poznati arheolog, biblijski naučnik. On je uzeo jedan spis u svoje ruke i nakon kraćeg pregledanja nije mogao da veruje da pred sobom ima tako star spis. Shvatio je da spis datira iz II veka pre Hrista.

Kada su upoređeni tekstovi pored Mrtvog mora sa Biblijom koju mi imamo u našim rukama, tačnost je bila neverovatna. Na listu koji sam odabrala da vam ilustrujem ovo možete videti poređenje tri spisa iz Qumrana, LXX i jednog prerađenog modernog prevoda. U pitanju je 5 Moj. Mislim da neće biti problem što su tekstovi na engleskom jer je jako očito da su skoro potpuno identični.

Prva generacija skolara koji su radili na otkriću Qumranskih spisa u periodu od 1947-1984, kada je Yadin umro:

E.L. Sukenik (1889-1953)

H.H. Rowley (1890-1969)

W.F. Albright (1891-1971)

R. de Vaux (1903-1971)

A. Dupont-Sommer (1900-1983)

Y. Yadin (1917-1984).

Rukopisi koji potvrđuju autentičnost Starog zaveta su pronađeni na severozapadnoj strani Mrtvog mora, nedaleko od mesta na kome se Jordan uliva u Mrtvo more. Pošto je ovaj lokalitet lociran nedaleko od Wadi Qumrana, dobio je ime **Khirbet Qumran**, šta znači Ruševine Qumrana.

Sada ćemo se pozabaviti samim spisima i njihovim skraćenicama, tako da, kada se sretnete sa njima u literaturi, znate o čemu je reč.

Skraćenice rukopisa Mrtvog mora-Dead Sea scrolls (DSS) ili rolni nađenih kraj Mrtvog mora

1Q, 2Q, 3Q...11Q=prva, druga, treća...jedanaesta Kumranska pećina gde su pronađeni rukopisi. Na primer, 1QIsa-prvo ide broj pećine, pa oznaka mesta, zatim knjiga pa fragment (a).

1QS (serekh hajjajad)=Pravilnik Zajednice (S)

1QSa (serekh ha'eda)=Mesijanski Pravilnik; Pravilnik Zajednice Izraela na kraju dana. Dodatak Pravilniku Zajednice (Sa)

1QSb=Pravilnik blagoslova. Drugi dodatak Pravilniku Zajednice (Sb)

CD=Kairo-Damaštanski spis (CD)

1QH (odajot)=Himne, hvalospevi (H)

1QM (milhamah)=Rat sinova svetla protiv sinova tame. Pravilnik rata, ratnika (M)

1QpHab (ešer) Hab=Tumačenje proroka Avakuma (pHab)

4QpNah=Tumačenje proroka Nauma

4QpPs37=Tumačenje 37 Psalma
1QGenAp=Apokrifno Postanje
4QTestlevi=Levijev Testament
4QFlor=Florilegium, zbirka starozavetnih tekstova sa tumačenjima
4QTest=Testimonia (svedočanstva), zbirka mesijanskih citata iz Starog Zaveta

1QIs/a=Potpuni tekst proroka Isaije
1qIs/b=delimični tekst proroka Isaije
4QSam/a=1. fragmentirani tekst knjige Samuilove
4QSamb/=2. fragmentirani tekst knjige Samuilove
Mur XII=tekst 12 malih proroka iz Murabbaata
Hev XII (gr)=grčki tekst 12 malih proroka iz pećine Nahal Hever
En=Enoh
Fr=Fragment
H (hodayoth)=Himne
11QPsa/a=Psalmi (Psa)
11QTS=Pravilnik Hrama (TS)

Rukopisi Judejske pustinje se dele na pet grupa:

1. Rukopisi iz 11 pećina uz severozapadnu obalu Mrtvog mora, u blizini **Khirbet Qumrana**. Nastali su od II veka B.C. do 70 A.D. U proleće 1947. je otkrivena I pećina (1Q) i 7 najvažnijih svitaka. Tri od njih su dospela u ruke **Sukenika**, profesora na jevrejskom univerzitetu u Jerusalimu. Preostala 4 svitka, nakon Sukenikove smrti je otkupio njegov sin **Yigael Yadin**.

11. pećina je poslednja otkrivena 1958. Zaključno sa njom broj rukopisa se popeo na oko 600. Međutim, vremenu je odolelo samo 13 sačuvanih iz 1Q, 4Q i 11Q.

Prva pećina je sačuvala 7 rukopisa: u **jednoj grupi**-rukopis proroka Isaije (1QIsa), komentar (pešer) na Avakuma (1QHab) i pravilnik zajednice (1QS). U **drugoj grupi** delimično sačuvan rukopis proroka Isaije (1QIsb), zbirku kumranskih himni (1QH), Pravilnik rata (1QM) i Apokrifni Postanak (1QGenAp) koji je pisan aramejskim i tako rasvetljava jednu razvojnu fazu tog jezika.

Četvrta pećina je otkrivena u leto 1952. Taamira-Beduini je bila centar kumranske književnosti. Tu je pronađeno oko 10 000 fragmenata. Najvažniji rukopis iz ove pećine je **knjiga Samuilova**. Obe Samuilove knjige su napisane u 57 stubaca.

a) Ova pećina je sačuvala tri fragmenta Septuaginte (LXX) koje je paleografija smestila u I vek pre Hrista. U 4Q nema traga od Jestirine knjige i zato i danas postoje velike debate oko toga da li je dobro što je ona uvrštena u kanon.

b) apokrifna i apokaliptična literatura

- c) rukopisi karakteristični za sektu
- d) rukopisi koji obrađuju kumranski kalendar.

Po kvalitetu rukopisa ističu se rukopisi iz 10. pećine. Najbolje je očuvan primerak psalama (11QPsa). To su bili psalmi za liturgijsku upotrebu i počinjali su 101. Ps.

2. Sledeća je grupa rukopisa iz **Pećine oko Wadi Murabbaata** (20 km južno od Kumrana) i **En Gedija**. 1952 god. je **de Vaux** počeo istragu. Otkriveni su brojevi i imena, isprave, ugovori, pisma, među njima i originalno pismo Bar-Kohbe, vođe II ustanka protiv Rima (Pećina pisama). Najvažniji rukopis ovog lokaliteta su **12 malih proroka** (Mur XII) 1952.

3. Khirbet Mird (10 km jugozapadno od Kumrana). 1952 god. su nađeni kasnovizantijski i ranoarapski spisi koji potiču iz V-X veka.

4. Ruševine Irodove Masade. Yigael Yadin ih je istraživao. Dižu se nad jugozapadnim delom Mrtvog mora. Iskopavanja od 1963-65 su potvrdila istoriju o I jevrejskom ustanku. Tu je oko 1000 boraca 73 god. A.D. počinilo samoubistvo. Najznačajniji nalaz Masade je kumranski vanbiblijski spis **Liturgija andela**.

5. Papirus-rukopisi. Obradio ih je **F.M. Cross**. Njih su beduini pronašli 14 km od Jerihona 1962., uz ostatke od 200 skeleta. Ovo je najstarija brojno najveća grupa rukopisa ikad pronađena na jevrejskom tlu. **Najstariji papirus je pisam 375. B.C., a poslednji 18. marta 335 (ili druge godine Darija III)**. Papirusi su javne isprave, pisane u Samariji.

To bi bio pregled najvažnijih rezultata arheologije na području Mrtvog mora.

Možemo navesti samo o čemu govore najvažniji spisi:

Pravilnik Zajednice (1QS)

Pronađen je u prvoj pećini. On je verovatno jedan od najstarijih dokumenata kumranske zajednice; moguće je da datira iz 100 B.C. Bio je namenjen učiteljima Zajednice, i sadržavao izvode iz liturgijskih obreda, glavne odrednice službe, uredbu koje su se odnosile na život sekte, organizaciju i disciplinu, i pisanu raspravu o osnovnim religioznim obavezama Učitelja i njegovih harabbima. Pravilnik ima 11 tačaka.

Kairo-Damaštanski spis (CD)

Otkriven je u trećoj pećini, ali neki delovi ovog spisa su pronađeni ranije 1896-7. u mnoštvu odbačenih manuskripata u ostavi stare Kairske sinagoge. Naslov mu dolazi iz uputa novog saveza načinjenog u zemlji Damaštanskoj. Dokument je napisan oko 100 B.C. Spis je podeljen na Savetovanje i Listu uredbi (Statut). U prvom sveštenik upućuje sinove na istinu učenja sekte. Ima 8 tačaka. Statut ima 15.

Mesijanski pravilnik (1QSa)

Pripada grupi rukopisa kao i Pravilnik Zajednice. On je pravilnik svim članovima Izrailja za vreme kada će se spojiti pristajući uz zakon sinova Sadoka sveštenika. Ima dva pravila.

Pravilnik rata (M)

Ima 19 članova:

- Objava rata protiv Rimljana (I)
- Reorganizacija u hramu (II)
- Program 4-godišnjeg rata (II)
- Trube (III)
- Standardi (III-IV)
- Oružje i raspored čeonih pozicija (V)
- Pokreti pešadije (VI)
- Raspored konjice (VI)
- Era vojnika (VI-VII)
- Kamp (VII)
- Dužnosti sveštenika i levita (VII-IX)
- Molitve i borbene liturgije (X-XII)
- Izgovaranje molitve u trenutku pobede (XIII)
- Obred zahvalnosti (XIV)
- Borba protiv Rimljana (XV-XIX)

Pravilnik hrama (11QT)

Otkriven u 11-toj pećini. Ima LXVI (66) članova.

Himne zahvalnosti (1QH)

Osnovna tema koja se provlači kroz sve psalme je ona o spasenju i znanju. Sektaši zahvaljuju neprestano Bogu zato što su spaseni iz mnoštva slabih, i za Njegove darove pronicanja u božanske tajne. Ima XVIII kolona ili 25 psalama.

Apokrifni psalmi (11 QPsa)

- Liturgijske molitve 1Q34
- Molitve za festivale 4Q507-509
- Žalopojke 4Q179, 501
- Reči nebeskog svetla 4Q504
- Pesme za spaljivanje žrtve simbolom 4Q400-407; 11Q 5.6.
- Dnevne molitve 4Q503

Blagoslovi 1QSb
Pobeda pravdnosti 1Q27
Ritual čišćenja 4Q512
Pesma mudrosti 4Q510-11 itd.

Mnogo toga je ostalo nerečeno i neotkriveno u pećinama kraj Mrtvog mora. Ali, istovremeno mnogo toga je rečeno i otkriveno. Zanimljivo bi bilo, možda, pričati o poređenjima blaženstava zapisanih u Mateju i Luci (7 i 4), o Mesijanskim proročanstvima... Ono što je za mene bilo važno, a verujem da je i za vas je činjenica da ako gradimo na čvrstom, sigurnom i autoritativnom temelju koji je izdržao sve ispite vremena i istorije, kao što je to Biblija, onda za našu građevinu neće biti problema. Bićemo sigurni u njoj. Zato je važno da svako od nas još jednom uzme u razmatranje temelj na kome gradi. Da li je to istinita Božija reč ili nešto prolazno, nešto što ne prolazi ispite autoritativnosti i istinitosti.

Možda neki smatraju da je izlišno što ovo govorim onima koji proučavaju Bibliju. Ali, mislim da je ovde više nego igde drugde potrebno naglasiti i shvatiti da postoje dve vrste ljudi i dva puta: postoje oni koji veruju u Boga, čitaju Bibliju i trude se da reflektuju ono što pročitaju i postoje oni koji veruju u Boga, ali ne čitaju Bibliju i zato nemajući šta da reflektuju odražavajući neke »vrline«. Takvi putuju sigurnom stazom, ali u suprotnom pravcu od one prave.

Tema je bila Qumran. Moj zaključak je sledeći: Bog se uvek starao i staraće se za svoju Reč. Na moguće pitanje zašto Qumran ranije nije otkriven, daću svoj odgovor. Istina je dovoljno moćna da opstane pored svih zabluda i laži i ona sjaji pravim i nepomućenim sjajem. Možda nekada izgleda daleko, ali doći će dan kada će zablistati istina i rasterati sve jadne pokušaje da se ona umanjí ili uprlja. Svaka laž i nepravda će biti otkrivena.

Qumran možda treba da bude upozorenje.

ARHEOLOŠKI OSTATCI KUMRANSKE ZAJEDNICE

Arheološki podaci su utvrdili da rukopisi kumranskih pećina pripadaju zajednici koja je tu živela. Arheologija nam je otkrila rukopise, a rukopisi dušu kumranskih esena.

Zajednica ima o sebi neobično visoko mišljenje; ona je Izrael u minijaturi, Izrael u Izraelu. Ona je Izabrani među izabranima, izabranik milosti. Upravo ovaj momenat odabiranja, svest da je upravo Zajednica »verni ostatak«, o kojem govore reči i vizije proroka, najdublji je pokretač života i rada kumranskih asketa.

U drugom veku pre Hrista počelo je veoma veliko raslojavanje Jevreja na svim područjima života. Iako okupljeni oko Tore, prodor tuđih ideja i ideologija nije bilo moguće zaustaviti. Kako sačuvati jevrejsku dušu, veru i nadu pred napadom grčkog duha, pred mačevima legionara. Neki od odgovora značili su stvaranje političkih i duhovno-religioznih pokreta unutar judaizma. Jedan od tih pokreta, ekstremno krilo, bili su eseni, drugi fariseji, i treći sadukeji. Eseni su najzagonetniji i najmanje poznati.

Njihovo ime verovatno proizilazi iz aramejskog oblika »chasajja« što znači »pobožni«; pobožni ljudi »koji se dragovoljno predavahu zakonu« (1. Makabejcima 2,42). Eseni su proizašli iz istih krugova kao i fariseji, od kojih se razlikovahu strožijom poslušnošću zakonu, a svoju poslušnost nisu ublažavali nikakvim olakšanjem i nikakvim ustupkom svakodnevnom načinu života.

Prema izveštajima Filona i Josifa Flavija, Zajednicu je sačinjavalo 4000 lica. Živeli su po selima u Palestini, a neki i u gradovima. Udruživali su se u čvrste zajednice da bi se izdvojili od svake nečistote. Uzdržavali su se od braka, ne iz asketskih pobuda, nego da se ne bi »onečistili«.

Na kumranskom groblju nađeno je nešto i ženskih skeleta, što potvrđuje da se celibat verovatno praktikovao u vreme pravljenja pravilnika zajednice. Ovo potvrđuje da je bilo i oženjenih esena, koji su, prema pronađenim zapisima, stupali u brak tek posle trogodišnjeg ispitivanja žene, pošto je bilo dokazano da je mogla rađati decu. Brak je sklapan jedino u cilju održanja zajednice.

Ko je hteo da stupi u zajednicu, dobijao je malu bradvu (sekiru), kecelju i belu haljinu. Bradva je služila da se prilikom obavljanja nužde izmeti zakopaju u jamici kao stopalo dubokoj. Kecalja je trebala da pokrije stidne delove tela da ne bi uvredili sveti sjaj Božji, Sunce. Bela haljina je nošena kao znak čistih. Ovim se pokazivao visoki značaj koji je pripisivan zapovesti o čistoti.

Kandidat za prijem u zajednicu morao je proći tri faze kušanja i vežbi, takođe i više ispita: »prijemni ispit«, »postulat« i »novicijat«. U zajednici je vladala stroga disciplina, svaki član je imao svoj rang i prema njemu je trebao da se ponaša, u suprotnom bi bio veoma strogo kažnjavao, smanjivanjem količine obroka, pa čak i isključenjem iz zajednice.

U blizini jedne od pećina otkrivenih u Kirbet Kumranu 1947. godine, otkopano je naselje koje je bilo središte jedne Judejske zajednice. Glavna kuća sa tornjem veličine je 30x37 metara. Velika prostorija za sastanke, koja je takođe korištena i za zajedničke obede, jedna susedna ostava sa sudovima od tuča, upotrebljavanam u glavnoj trpezariji, prostorija za grnčariju, i radionice, služile su celoj zajednici.

U naselju se nalazilo nekoliko cisterni, punjenih kišnicom putem vodovodnih cevi koje su dolazile sa planine. Ovi bazeni očigledno nisu služili samo za snabdevanje vodom za piće, nego su pružali mogućnost za pranje i kupanje radi očišćenja. Pošto se u blizini ne nalaze prostorije za spavanje, pretpostavlja se da su članovi zajednice spavali u pećinama.

Članovi društva unosili su svoju ličnu imovinu u posed zajednice u kojoj su deljena sva dobra. Zajednica je živela u strogom uređenju kako bi mogla voditi borbu protiv sinova tame (sinovi tame su bili svi oni koji nisu pripadali Zajednici), stoga je čitava zajednica pazila na sveštenu čistotu, nastojeći da izbegne svako onečišćenje i da dnevnim pranjem stekne zahtevanu čistotu.

Interesantno je naglasiti da su eseni pred navalom Rimljana u Palestinu požurili da sakriju svoje najveće blago, dragocene rukopise. U početku su umotavali svitke u platno, pohranjivali ih u ćupove i ostavili u nepristupačnim pećinama. Ali, kako su imali sve manje vremena, morali su da sklanjaju nezaštićene rukopise u skrovištima blizu naselja i oni su se, naravno, vremenom raspali. Tako se i desilo da je posle 2000

godina jedan pastir pronašao možda jedno od najdragocenijih arheoloških nalaza za Biblijsku istoriju i arheologiju, Kumranske rukopise.

Među mnogobrojnim pronađenim biblijskim tekstovima, nalaze se i delovi iz svih knjiga starog kanona osim knjige o Jestiri. Od mnoštva u Kumranu nađenih spisa spomenućemo najvažnije da bismo iz njih stvorili sliku o veri i životu zajednice: Pravilnik zajednice napisan na jevrejskom, zatim Pravilnik društva u kojem se daju uputstva za zajednicu u pogledu vaspitanja članova zajednice, zatim tzv. Damaski spis koji nas upućuje na strogo poštovanje Subote (eseni su mnogo rigoroznije svetkovali Subotu od fariseja, onda možemo da zamislimo sa kakvom strogošću i fanatizmom su prilazili tome), i Svitak pohvalnih pesama.

U tzv. Ratnom svitku opisana je borba »sinova svetlosti protiv sinova tame«. Genesis apokrif (apokrif 1. Mojsijeve), obrađuje starozavetno tekst sasvim slobodno dajući ga u aramejskoj parafrazi a pri tome mnoga mesta dosta proširuje i doteruje.

Pronađeni su i neki specifični tekstovi kao Bakarni svitak koji sadrži popis riznica i navodi mesto gde ih treba sakriti. Zbog velike količine novca koja se tu spominje, pretpostavlja da je reč o smeštaju svešteničkog i carskog blaga predstavljena u fantaziji naroda.

U pećinama je pronađen i Svitak psalama u kojem je pored 41 Biblijskog psalma, 7 nebiblijskih, i jedan prozni teks o psalmskom pesništvu Davidovom. Na kraju pažnju je privukao i mali fragment ispisan tajnim pismom, koji zastupa mišljenje da zodijački znak, pod kojim je čovek rođen, određuje i to kako će se izgraditi njegova spoljna pojava i kako se odnosi njegov udeo u svetlu prema udelu u tami.

Ovaj veliki broj tekstova nam ukazuje na to da se učenje zajednice ne sme posmatrati kao čvrsta jedinstvena zajednica od samog početka, već da je ona kroz svoje viševekovno postojanje doživljavala izmene i proširenja, tako što su se uzimali u obzir različiti tokovi tradicija i različit materijal koji se učinio zgodnim za tumačenje zakona.

VET-SAN

Ako biste krenuli duž reke Jordan, na nekih 25km. južno od mesta gde reka Jordan ističe iz galilejskog jezera, mogli biste danas naći ostatke nekada slavnog grada Vet-Sana.

Da je grad nekada zaista postojao, između ostalog, potvrđuju nam i nebiblijski izvori kao npr: pločice iz Amarne koje pored ostalih gradova pominuju i grad Vet-San, čime dokazuje njegovo postojanje još u XIV veku pre nove ere.

Vet-San je ime starog hananskog grada i danas nije potpuno jasno šta ovo ime zapravo znači.

Kada se govori o njegovom nastanku, npr. u biblijskom atlasu stoji podatak da je nastao još pre četiri hiljade godina pre nove ere. U Bibliji prvi put ovaj grad pominje se u Sudijama 1,27.

U svakom slučaju, za ovaj grad se danas pretpostavlja da je nastao odmah nakon raseljavanja naroda posle potopa.

Sagrađen na ovom mestu Vet-San je u prošlosti imao izuzetan strateški značaj. To je grad koji će, upravo zbog svog položaja koji je zauzima, kroz istoriju menjati svoje gospodare, biće građen, rušen i ponovo građen. Taj isti grad kako se gospodari budu menjali, menjaće i svoje nazive počevši od imena: **Vet-San** u **Skitopolis** i konačno u **Tel el Hus**.

Zato što se nalazio na istoku izraelske ravnice, na mestu sa kojeg su se mogli kontrolisati karavani, mnogi su želeli da ga osvoje.

Dugo je bio pod Egipćanima. U vreme prevlasti Hiksa za koje se smatra da su bili na istorijskoj sceni od 1730-1580 pre nove ere, ostavili su jasne tragove svoje vladavine u ostacima Vet-Sana. Kada su Egipćani ponovo ojačali, Vet-San je ponovo bio pod njihovom upravom. Tutmozes III ga spominje u popisu svojih gradova. Uz to, vrlo su uočljivi dokazi njegovanja raznih neznabožačkih kultova među kojima je bilo i obožavanje zmije.

Za vreme cara Saula Vet-San, zajedno sa Jevusom, bile su dve najveće hananske tvrđave unutar Saulovog carstva. Period Saula posebno će obeležiti ovaj grad.

Saul je živeo otprilike oko 1000 godina pre nove ere. Pripadao je malom izraelskom plemenu Venjamin. Od Venjamina je mnogo važnije bilo susedno pleme Efraim. Oba plemena nastanjivala su brdovite predele severno od Jerusalima zajedno sa drugim narodima.

Jerusalim u to vreme još, naravno, nije bio važan grad, i seljaci u brdima bili su izloženi pritiscima sa svih strana. Tako se Saul pojavio kao lokalni junak koji je predvodio otpor Venjamina i Efraima protiv svih okolnih neprijatelja a posebno Filisteja.

Njegovi su ga sunarodnici proglasili za kralja zbog prvih pobeda, a ostatak vladavine proveo je u odbrani novih granica mladog kraljevstva. Ali, njegova se karijera završila na isti način na koji je i počela. Filisteji su u bici na padinama gore Gilboa ubili Saula i njegovog sina Jonatana.

Ova konačna bitka u kojoj su Saul i Jonatan poginuli opisana je u Bibliji u I Samuilovoj 31.1-7.

Uoči bitke Filisteji su taborovali u Afeku, a sama se bitka vodila na obroncima gore Gilboa koja je ustvari valoviti lanac brda dugačak 13 km, a širok oko 8 km. Verovatno je Saul vladao srenišnjim brdovitim područjem sve do Izraela na severu i možda je njegov pokušaj da zauzme dolinu i bio uzrok bici. David se priključio Filistejima i svoju vojsku dao u filistejsku službu. Po nalogu Ahisa David se vraća u Siklag.

Saul je poginuo.

U to vreme zidine ovog grada posmatraće još jednu epizodu kroz koju će ih istorija provesti.

Kada je Saul poginuo na gori Gilboi (ili Gelvuji), pronašli su ga Filisteji i njegovo telo zakačili na zidine Vet-Sana.

Taj izveštaj zapisan je u 1. Samuilovoj 31. 8-13.

Solomon postaje car Izraela oko 965 godine pre nove ere. U 1. Carevina 4,12. Vet-San se pominje kao sastavni deo njegovog kraljevstva što nas navodi na zaključak da ga je morao nešto ranije osvojiti car David.

Sa dolaskom na istorijsku scenu Sisaka koji 924 godine napada Palestinu, očigledno da dolazi i vreme da Vet-San ostane bez svojih zidina u isto vreme kad i Jerusalem. O ovom razorenju saznajemo iz Egipatskih izveštaja i iz Biblijskog izveštaja gde se u I Carevima 14.25,26 pominje razorenje Jerusalima.

Od ovog vremena, u narednih nekoliko vekova Vet-San se nigde ne pominje, da bi ga pomenuo tek Antioh III kao grad Skitapolis koji je osvojio oko 218 godine.

Na osnovu ovoga zaključujemo da je grad pre 218 godine morao biti obnovljen i da se život u njemu odvijao. Na koji način i šta se u međuvremenu dešavalo, nezna se.

U vreme Makabejaca Vet-San će opet potpasti pod vlast Izraelaca i to oko 107 godine pre nove ere.

Kada je Pompej zauzeo Palestinu Vet-San, tada već Skitapolis, bio je jedan od gradova Dekapolisa.

Istorija ovog grada teče i dalje. Dobiće i novo ime: Tel el Hus. Ime koje će budućim generacijama samo nagoveštavati da je u njemu, kroz njega i preko njega marširale različite vojske iz najranijeg perioda naše civilizacije. I za one koji to budu želeli da shvate, grad Vet-San ostaje ko nemi svedok Božjeg delovanja unutar Biblijske istorije.

Delovi pronađenih ostataka pri iskopavanju Vet-Sana mogu se videti u Rockfelerovom muzeju u Jerusalimu.

MEGIDO

Megido važan starozavetni grad uz rub Izraelske ravnice koji je štitio glavni prolaz kroz lanac gore Karmil. Od današnje Haife udaljen je 32 km. Megido je bila stara tvrđava od velikog strateškog značaja zbog svog položaja sagrađena je na putu iz Egipta prema Siriji i Mesopotamiji. Prva arheološka iskopavanja vrši G. Schumacher 1903-5.

U Megidu sve veća prisvajanja birokracije postaje očiglednija kad se uspoređi nezaštićeni grad početkom 10. veka pre n. e. sa solidno utvrđenim gradom potkraj istog veka. U ovom kasnijem, površina za javne zgrade, kao što su: palate, duboki bunar za vodovodni sistem i kraljevska skladišta popularno zvana »Solomonove štale« pokrivala su oko 82% površine brežuljaka.

Gradsko stanovništvo, u očiglednom kontrastu smešteno je u male, nepravilne i jednoobrazne nastambe sabijene u prostoru između akropole i gradskog zida. Zahvaljujući ograničenom prostoru predviđenom za privatne kuće, stanovništva je bilo verovatno mnogo manje nego li što se obično procenjuje za ovakve gradove u 10. veku pre n. e. u Megidu je živelo oko 500 ljudi. Megido se prostirao na površini od 6 hektara.

Arheološka iskopavanja otkrila su dvadeset glavnih slojeva naselja na tlu koje je danas visoko 21 m. a na vrhu prekriva područje veće od 4 hektara, Najstarije naselje je postojalo pre 3000 god. pre. n.e. Iskopavanja su, između ostalog, otkrila Hananske

»uzvišice« odnosno tri karakteristična hananska hrama a najraniji otprilike iz 2850 god. pre Hrista. Svi su imali široku prostoriju, otvoren trem i dvorište. Pronađen je i vodovodni sistem sa dubokim bunarom i tunelom dugim 70m, utvrđena vrata sagrađena prema istom uzorku kao i u Gezeru i Asoru. Tu je takođe niz štala (verovatno iz doba kralja Ahava). U Megidu je pronađeno mnogo bronzanih predmeta. Pronađeni su lončići sa miomirisima koje su na žtrveniku palili božanstvu u čast i mnoštvo ukrasnih predmeta od slonove kosti iz Solomunovog vremena 10. vek pre Hrista.

Solomun je, uz Asor i Gezer izabrao i Megido za svoje važno uporište. Solomun je osvojio Megido i u njemu smestio svoju konjicu što govori i Biblija u 1Car. 4,12. i 9,15. Tvrdi se da ga je obnovio Solomun. Iz Solomunovog vremena pronađene su palate i kapija.

U Bibliji se osim u Solomunovo vreme spominje Megido i na drugim mestima: Isus Navin je pobedio megidskog kralja prilikom osvajanja Hanana. Mesno stanovništvo im je trebalo služiti te ga nisu oterali.

U Megidu je umro i judejski kralj Ahaz, nakon zadobijenih rana od Jehuovih ljudi. Zatim tu je takođe umro i kralj Josija, kad je pokušao zaustaviti prodiranje faraona Nehaona.

Varak i Devora pobedili su Sisarina kola na »vodi Megidskoj«. Ohozija, koga je Juj ranio strelom, pobegao je u Megido, gde je umro.

Grad je jedno od najpoznatijih istorijskih borilišta. Svedočio je o mnogim velikim ratovima i borbama, sve »od one koju je vodio Tutmije III u 1486. pr. Hr. pa do one koju je vodio grof Alenbi (Allenby) 1917. god. U Bibliji se pominje polje Megidonsko u Zah.12,11. koje je u prošlosti služilo za vođenje bitaka koje su bile značajne za izrailjski narod pa se tako u Novom zavetu simbolički upotrebljava to ime kao mesto posljednje velike bitke (Otk. 16,16. Harmagedon - «brdo Megido) (Isus Navin 12,21; Sudije 1,27,28; 5,19; 1. Carevima 9,15; 2.Carevima 9,27; 23,29.)

Megido je iskopavan i 1930. god. Iskopavanja je izvršila jedna američka ekipa (od 1925-39), zatim C. S. Fisher (1925-27); P. L. O. Guy (1927-35); i G. Loud (1935-39), ova iskopavanja su pomogla da je pronađen Solomunov grad sa državnim zgradama kao što su skladišta ili upravne zgrade. Međutim, gradske kapije ostale su neotkopane.

Prava arheološka priča počinje iskopavanjem Asora koje su započeli Izraelci, pod vođstvom profesora arheologije na Jevrejskom Univerzitetu u Jerusalimu (**Yigael Yadin**) Jigaela Jadina. Grnčarija pronađena na tim mestima potvrđuje da konstrukcija zidova potiče još iz Solomunovog vremena.

Arheolozi su pronašli veliku, neobičnu kapiju sa šest takozvanih stražarskih soba iz kojih se nadgledao ulaz u grad. Ova kapija bila je vrlo slična sa onom ranije pronađenom u gradu Megidonu. Jadin je smatrao da ta građevina potiče iz Solomunovog vremena 10. veka pre Hrista, a ne iz 2. veka pre Hrista, iz Makabejskog perioda, kao što su mislili pređašnji istraživači. Baš u to vreme jedna dobrovoljačka arheološka ekipa pregledala je Gezer. Kad je iskopavanje bilo završeno pronađena je identična kapija sa onom u Asoru i Megidonu. Ali i pored ovakvih rezultata pojedinci su tvrdili da Asor i Gezer imaju ostatke tih naročitih zidova, dok je zid u Megidonu bio samo masivna, čvrsta konstrukcija, sa pojedinim delovima koji se nisu slagali sa arhitekturom iz Solomunovog vremena. Sve ovo nije zaplašilo Jadinu koji je odlučio da

započne malo istraživanje (1960, 1965-67) u Megidonu blizu gradske kapije i preko ostataka gradskog zida. On je verovao da ispod jednog od tih delova zida, koji je pogrešno pripisan Solomunu od strane pojedinih istraživača Megidona, mora postojati ta problematična konstrukcija zida. Bio je ubeđen da je ista građevinska situacija postojala i ovde u Megidonu. I tako sklanjajući kamenje koje je bilo ugrađeno u gornji zid, otkrio je tu naročitu građevinsku konstrukciju praktično iste veličine i oblika sa onom u Asoru i Gezeru. Ovo Jadinovo kratko kopanje u Megidonu otkrilo je da takozvane »Solomunove štale« ne potiču iz Solomunovog vremena, već sigurno iz vremena cara Ahava, koji je kao Solomun, imao mnogo konja i kočija. Neki pretpostavljaju da su pored ovoga ove zgrade mogle imati i funkciju skladišta. Međutim, jedna činjenica je sasvim sigurna - konstrukcija zidova biblijskih gradova Asora, Megidona i Gezera zajedno sa gradskim kapijama lepo prikazuju umetničku zamisao jednog arhitekta. 1 Car. 9,15.

LAHIS

Jedan reljef koji je iskopao ser Henri Lejard u drevnoj Nineviji i koji se nalazi u Britanskom muzeju u Londonu, prikazuje dramatičnu bitku za Lahis, koji se nalazi pod opsadom Asirskog cara Senaheriba.

Judejski branioci ogorčeno se bore na kulama i gradobranima ovoga grada ili bolje reći tvrđave, zasipajući napadače kišom strela, kamenjem i zapaljivim bombama. Na reljefu se jasno uočavaju lica, kudrave kose i kratke brade, karakteristične za Jevreje.

U podnožju zidova Asirci napadaju sa najvećom žestinom i sa svim rodovima vojske. Sanherib je u ovom ratu upotrebio celu skalu isprobanih oruđa. Svaki asirac naoružan je do zuba, nosi šlem i zaštitu za prsa. Pioniri su napravili bedeme sa kosim usponom od zemlje, kamena i srušenog drveća. Opsadne mašine - prvi tenkovi na svetu - kreću po ovim pistama protiv zidina. One su sa prednje strane opremljene kljunom za razbijanje koji štrči kao topovska cev. Posada se sastoji od tri čoveka. Zaklonjen kupolom, jedan strelac izbacuje strele, dok drugi ratnik upravlja razbijačkim opsadnim ovnom. Usled jačine udarca, kamenje zida sa ciglama se raspada. Treći čovek sipa jednom kašikom vodu na tenk, gaseći zapaljive bombe.

Zaista, slika kao iz nekog istorijskog spektakla. U borbi se nalazi istovremeno više tenkovskih jedinica. Ispod zidina kopaju se tuneli. Zaštićena tenkovima, pešadija prodire sa strelcima, koji delimično kleče, a delimično su pogureni i zaštićeni jednim štitonošom. Prvi uhvaćeni ljudi i žene bivaju odvođeni, a beživotna tela vise na šiljatim stubovima.

Džems Lesli Starkej, engleski arheolog iskopao je ruševine zidina Lahisa. Na njima se još i danas jasno vide rupe koje su probili asirski tenkovi.

U toj ratnoj vrevi i buci, pri opsadi graničnog utvrđenja Judeje, Senaherib izdaje naređenje: »Ali car Asirski poslao Tartana iz Lahisa caru Jezekiji u Jerusalim«. (2. car. 18.17). To je značilo napad na Jerusalim. Ono što se zatim dogodilo zapisali su istoričari asirskog cara, a isto ćemo naći i u biblijskim tekstovima, sledi dakle napad na Jerusalim i čudesno uništenje asirske vojske o kojem smo već imali prilike da čujemo.

Stotinak godina kasnije 588. u vreme kada jedna druga sila vlada bliskim istokom, na egipatski presto stupa faraon **Apries** kojeg Jeremija naziva Vafrije, I ova okolnost imala je presudan uticaj na odluku o dizanju ustanka (Jer. 44, 30). Novi vladar je najverovatnije davao obećanja Jevrejima u vezi vojne pomoći (2. Carevima 24, 20; 25, 1). Iste godine **588. Navuhodonosor** stiže iz Vavilona sa jakom vojskom. Velikom brzinom se odvija kazneni rat protiv Judeje.

Haldejske divizije, sastavljene od pešadije, brzih konjičkih odreda I borbenih kola lome svaki otpor I zauzimaju grad za gradom. Sem glavnog grada Jerusalima I granične tvrđave Lahisa I Aseke na jugu sva zemlja je pokorena.

Jerusalim, Lahis I Aseka su odlučili da se bore do kraja o čemu čitamo u Svetom Pismu: »A vojske cara vavilonskoga udaraše na Jerusalim I na sve ostale gradove Judine, na Lahis I Azeku, jer ti behu ostali tvrđi gradovi između gradova Judinih «(Jer. 34, 7).

30 kilometara jugozapadno od Jerusalima uvlači se zelena dolina **Elaha** duboko u bregove Judeje. Dolina »Ili« bila je poprište borbe Davida I Golijata. Tu još uvek teče i žubori potok na kojem je David sakupio svojih pet glatkih kamenova. Odmah iznad ovog potoka, na nekih **300 metara** arheolozi su identifikovali stari grad Aseku. **20 kilometara južno** nalaze se ruševine Lahisa. Iskopao ih je **Starkej** zajedno sa Marsten Ekspedicijom **30tih** godina. Iz ruševina su izronili ostatci snažnih gradskih kapija kao i **18. ostrakona**, glinenih pločica, koje sadrže vesti o spoljnoj tvrđavi, osmatračnici I uporištima judejskih trupa koje još nisu bile pokorene. Ovih 18. pločica pronađene su pronađene u odeljenju za stražare I signalizatore na gradskoj kapiji, dok su **još tri** pronađene na drugim mestima.

Pisao ih je verovatno **neki vojni starešina** koji se nije nalazio u samom Lahisu već na nekoj osmatračnici sa koje je obavestavao nadležne u gradu o vojnoj situaciji.

Glinenene beležnice iz **dana desetog meseca 588. upućene su Jaušu**, komandantu tvrđave Lahis. Po izveštajima pisanim na brzinu, iz svakog njihovog reda oseća se velika napetost pred neizbežnom propašću. Jedan od poslednjih izveštaja glasi: »Neka bi Jahve učinio da moj gospodar čuje dobre vesti i to baš sada; mi motrimo na signale iz Lahisa, na znakove koje je dao moj gospodar; mi više ne vidimo signale iz Aseke«.

Ova komanda saopštava komandantu Lahisa Jaušu da je Aseka pala. Sada je Navuhodonosor mogao da povuče pionirske trupe i upotrebi ih za juriš na poslednju tvrđavu.

Zanimljivo je da je iskopavanje ruševina Lahisa, poslednji uspeh koji je krunisao životni put čuvenog istraživača, Starkeja. U nemirima koji su izbili u zemlji **njega su ubili Arapi** kada je bio na putu iz Lahisa u Jerusalim, **u blizini Hevrona**, usled jedne kobne i tragične zabune. Naime, za vreme dugih iskopavanja njemu je porasla brada, pa su ga smatrali Jevrejinom, tako da je i njega stiglo prokletstvo ovog grada.

Kada je izvršeno ispitivanje sloja koji potiče od Vavilonskog razaranja, Starkej je pronašao **pepeo**, i to u neverovatnim količinama. Neki slojevi su bili visoki I po nekoliko metara. O čemu se radi? Pioniri Navuhodonosora bili su specijalisti za pirotehniku, pravi majstori za raspaljivanje velikih požara.

Sve što se moglo sakupiti od drveta oni su dovukli do grada, tako da su ogoleli sve šumarke i lugove oko Lahisa i na milje okolo posekli sve drveće. Potom su taj materijal naslagali na zidine, i na kraju sve to zapalili. Nebrojani lugovi maslinovog drveta postali su žrtva njihovih sekira, što se jasno vidi iz sloja pepela koji sadrži ogromne količine **ugljenisanih koštica maslinki**.

Danju i noću dizao se ogroman plamen u nebo, vatreni jezici prelazili su preko zidina. Neprijatelj je stalno dodavao drvo dok kamen nije počeo da puca i zidovi popustili. Tako je pao Lahis po drugi putu u istoriji jevrejskog boravka u Palestini.

Arhitektura i položaj grada

Lahis je identifikovan **45 kilometara jugozapadno od Jerusalima**. I na osnovu onoga što je pronađeno očito da je to morala biti izvanredno jaka tvrđava. Inače ovo mesto se danas naziva **Tel ed-Duveir** i radi se o površini od **od 24 jutra** koja je nekada bila zaštićena snažnim bastionom. Kao pojačana zaštita služio je **svećani portalski ulaz** sa tri para stubova, koji su bili postavljeni jedan do drugog. Radi se dakle o tri uzastopne gradske kapije koje slede jedna za drugom. Sličan prilaz gradu, koji je bio trostruko zaštićen, arheolozi su sreli u **Ezion- Geberu**, Solomonovoj luci u Akapskom zalivu. Inače žitnice debelih zidova kakve su pronađene u Ezion- Geberu takođe ćemo naći u ruševinama drevnog Lahisa, upravo ta arhitektura se tiče jednog arhitektonskog stila koji je prihvatio sam Solomun.

U časopisu arheologija i Biblija možemo videti kako izgleda to arheološko nalazište. To je jedna visoravan sa sve četiri strane okružena ravnicom. Sa tri strane su plodna polja dok je sa četvrte pustiji predeo. Visoravan je savršenog kružnog oblika, kao da je veštačkog porekla. Pored ove slike nalazi se i prikaz, rekonstrukcija, na kojem možemo videti jedan snažni zid u podnožju visoravni i drugi bedem na vrhu. Sa prednje strane se vidi trostruka kapija koja nadvisuje zidine. Negde u sredini grada nazire se posebno utvrđena rezidencija.

Kratak hronološki pregled

Inače Lahis je bio nastanjen još pre Avramovog dolaska u Palestinu. Kasnije će njime zavladati **Hiksi**, dakle ista ona nacija koja je vladala u Egiptu u vreme dolaska Jakovljeve porodice u Misir. Zatim će Hiksi biti proterani iz grada i njime će vladati **egipćani**. Egipatski vladar Lahisa bio je taj koji je slao pisma za pomoć protiv Jevreja i to su upravo oni spisi koje poznajemo kao **pisma iz Amarne**. Kralj Lahisa se zatim ujedinio sa drugim amorejskim kraljevima protiv Isusa Navina ali je bio poražen kod Gavaona (I. N. 10,3-35; 12,11).

Iz tog perioda pronađeni su tekstovi na najranijem poznatom jevrejskom pismu. **Na jednom nožu, zdeli i vrću nalaze se tekstovi na tkzv sinajskom ili protosemitskom pismu**. To je hijeroglifsko i slikovno pismo, ali je istovremeno i fonetsko tj. svaki glas je predstavljen određenim znakom. Smatra se da je Mojsije svoje prve knjige upravo pisao na ovom pismu.

U periodu kada su **Jevreji** zavladali ovim gradom grad je ponovo utvrđen i to dvostrukim zidom koji je postojao i u vreme Hiksa. U popisu gradova koje je utvrdio **Rovoam** spominje se i Lahis. (2. Dnevnika 11, 19). Tako da je praktično od tog momenta Lahis bio utvrđeni grad u kojem se moglo računati na neku sigurnost.

Verovatno je zato **Amasija** u vreme pobune pobegao upravo u ovaj grad računajući na snagu njegovih zidina (2. Car. 14,19).

Kao što smo već rekli **701.** je razoren od strane Senaheriba I iz ovog perioda arheolozi su iskopali rampu preko koje su Asirci prodirali u grad. Posle ovog razaranja grad je podignut na istom mestu, ali je doživeo sličnu sudbinu 100 godina kasnije od strane neovavilonske imperije. Inače iskopine svedoče da je u to vreme grad razoren u dva navrata.

Vredi još spomenuti da na 21 ostrarki ili glinenoj pločici od **22 imena koja se spominju** 14 imena je zasnovano na obožavanju Jahvea, a jednom je osnova **El**. **Nijedno ime ne sadrži u sebi znake poštovanja nekog neznabožackog idola.** Dakle, tragovi reforme koju je sproveo pobožni car **Josija** još uvek su bili vidljivi.

Ovde je takođe pronađen i otisak jednog pečata na kojem piše: »Godolija koji je nad domom«. Ovo je verovatno titula nekog upravitelja. Možda je to upravo onaj Godolija kojeg je Navuhodonosor postavio nad Judejom.

Iz kasnijeg doba, doba Persije, pronađen je **Hram Ahura Mazdi**, što navodi na zaključak da je u vreme povratka Jevreja iz ropstva ovaj grad bio **sedište persijskog guvernera**. Na jednoj Persijskoj kući iz tog perioda na kamenu stepeništa urezano je **pet prvih slova jevrejske abecede**. I to identične sa današnjom što dokazuje da se ona od tada nije ni menjala.

Ne bih želeo da ponavljam onu poznatu frazu da na osnovu svega gore navedenog vidimo da je Biblija imala pravo, ali **je korespodencija između arheoloških istraživanja Lahisa I onoga što čitamo u Bibliji izuzetno visoka**. Ruševine grada Lahisa ne svedoče samo o istinitosti neke biblijske izjave, već podupiru čitave etape vremena koje su opisane u Pismu, od dolaska Avrama u Palestinu pa sve do doba persijske imperije.

SIHEM

Sihem je bio stari Hananejski grad i veoma važan Izrailjski religiozni i politički centar. Postojalo je opšte mišljenje da je ovaj grad dobio svoj naziv po Sihemu sinu Emorovu (1. Mojsijeva 33,18.19), ali je danas prihvatljivije da Sihem znači »nagib« ili »strmina« što i geografski potpuno odgovara, jer se nalazi na padini između gora Eval i Garizim, nekih 60 km severno od Jerusalima.

Sama istorija Sihema je vrlo bogata i uzbudljiva, počevši od patrijahalnog vremena, kada se Avram na putu iz Harana i zemlju Hanansku, zaustavio u Sihemu i onde po Gospodnjem nalogu podigao žrtvenik (1 Moj 12,5-7), pa sve do oko 100. godine pre Hrista kada je poslednji put razoren.

Tačno mesto gde se nalazio Sihem bilo je napoznato sve do 1903. godine, kada su se dvojica nemačkih putnika zaustavili na brdu istočno od Nablusa. Mesto se zvalo Tel-Balata. Zapazili su da na jednoj padini brega iz zemlje izvire niz velikih kamenova, ličeći na neki od gradskih zidova. Nisu ni slutili da stoje iznad prastarog grada.

Godine 1910. arapski šejk Salim odlučio je da na ovom istom brdu podigne kuću. Za vreme kopanja temelja, pronađene su velike količine starog oružja što je ukazivalo na bogato arheološko nalazište. Sve je ovo navelo profesora Sellina, iz Beča, da 1913. godine dođe na ovo mesto i optočne sa iskopavanjima, da bi ubrzo shvatio da pred njim izniče prastari grad Sihem.

Profesor Sellin otpočinja svoja iskopavanja upravo na mestu gde su nemački putnici primetili veliko kamenje koje viri iz zemlje. Otkrio je da to kamenje pripada giganskom zidu kasnije nazvanog »kiklopski zid« zbog svojih dimenzija. Zid je bio načinjen od kamenja dužih i od dva metara, dug preko sto metara, četiri metara širok, a na nekim mestima se očuvao do visine od deset metara. Pisac »Biblijskog priručnika« Pavle Borović u tome vidi znak da su tu nekada živela plemena divovskog rasta.

U svakom slučaju ostaci ovog zida nam daju sliku strahovito jakog hananskog uvrđenja. Ovi zidovi izazivali su strah i kod Izrailjskih uhoda (5 Moj 1,28). Iako zid nije omalterisan bio je neverovatno gladak i ravan.

Otkopavajući zid prof. Sellin je otkrio impresivne ostatke gradske kapije. Sastojala se od tri dvostruke kule spojene vratima. Interesantno je da su zidovi nekih pronađenih kuća bili i po pet metara široki.

U središtu jedne prostorije se nalazila okrugla kamena uzvišica koja je predstavljala postolje kipa boga Vala. Ovo dokazuje pronađeno udubljenje ispred te uzvišice, u kome su očuvane mnoge kosti žrtvovanih životinja ovom neznabožačkom božanstvu.

Iskopane su još neke građevine za koje se predpostavljalo da su predstavljale skladišta i sveštenečke stanove. Celokupno posvećeno područje bilo je ograđeno visokim zidovima debljine dva metara. Ovde je pronađeno mnogo zlatnog nakita, oružja i oruđa kao i predmeta svakodnevnog upotrebe.

Upravo zbog toga što Sihem ima izuzetnu dobru stratešku poziciju, bio je često razaran i podizan, tako da je arheolozima još uvek teško da utvrde koliko je to puta bilo. Kasnije su novi gradovi podizani nekoliko stotina metara dalje od prethodnog lokaliteta, pa se zato može govoriti i o nekoliko gradova sa istim imenom.

Interesantno je da prilikom Izrailjskog osvajanja Hanana, nijednom rečju nije spomenuto zauzimanje Sihema. Zato je dugo bilo mnogima nejasno kako su Izrailjci mirno i spokojno živeli obavljajući svoje bogoslužbene aktivnosti, a da se u njihovoj blizini nalazi tako dobro utvrđeni grad Sihem. Međutim, tekstovi pronađeni u Tel el Amarni rasvetljavaju ovaj događaj i pokazuju koliko je svaki detalj biblijskog izveštaja tačan. U tim pismima car Jerusalima Abdu Neba se žali faraonu kako je Labaja car Sihema predao »Habiru,« kako su oni zvali Jevreje, ovaj grad bez ikakve borbe.

I na osnovu nekih biblijskih tekstova se mogu primetiti neke interesantne činjenice o Sihemu:

1) pri podeli zemlje, Sihem je dodeljen Josifovim potomcima i bio je određen kao grad utočište (Isus 21,21)

2) za vreme vladavine sudija u Sihemu je bio podignut Valov hram (Sudije 8,33)

3) Avimeleh, sin Gedeona se proglašava za cara u Sihemu, nakon što je sedamdesetoro svoje braće ubio osim Jotama, najmlađeg sina Jerovala, koji priča poznatu basnu proklinjući Sihemljane i samog Avimeleha (Sudije 9).

Godine 1954. Drew McCormisk nastavlja istraživanja na ovoj lokaciji. Svojim iskopavanjima utvrdio je da je još prof. Sellin bio u pravu kada je otkrio Bal-Beritov hram. Taj hram još iz 17. veka pre Hrista je najveći ikad pronađeni hram u Palestini, inače razoren od strane cara Avimeleha 1150. godine pre Hrista.

Važne podatke vezane za utvrđivane istorije i hronologije grada, otkrila je ekspedicija 1960. godine, u kojoj se nalazio prof. Siegfried Horn. Ova grupa arheologa je utvrdila da četiri gornja sloja potiču iz helenističkog doba, pa je dokazano da je Sihem u razdoblju od Aleksandra Velikog (oko 330. godine pre Hrista) do 100. godine tri puta bio razaran i izgrađivan. Ispod ovih slojeva pronađeni su podaci da su Sihem i Asirci razarali u svom pohodu na Izrailj u 8. veku pre Hrista.

Kada je reč o uništavanju Sihema, svakako treba spomenuti i razaranje jednog dela nazvanog Kula sihemska. Kako uništavanje ove kule nije bilo istovremeno sa uništavanjem grada najverovatnije je da je ona bila odvojeni deo kojega je Avimeleh takođe uništio.

Svi pronalasci u Sihemu čine jednu značajnu tačku u mozaiku biblijske arheologije, potvrđujući verodostojnost Svetog pisma i ulivajući nam novu veru u Boga koji je dao da se svi ovi podaci sačuvaju i otkriju.

>>MASADA

Masada je tvrđava koja je smeštena na ravnom vrhu ogromne stene koja je uzdignuta 400 metara visine iznad Mrtvog mora. Graniči se sa Judejskom pustinjom. Okružena je provalijama. Pristup Masadi je moguć jedino pomoću dva strma i uska puta, jedan je sa istočne, a drugi sa njene zapadne strane.

Prvi graditelji Masade bili su Hazmonejci. Irod Veliki je nastavio njenu izgradnju i pretvorio je u veličanstvenu i na izgled potpuno neosvojivu tvrđavu. Zbog njenog položaja i udaljenosti od Jerusalima predvideo ju je za svoje utočište, jer je strahovao od dvostruke opasnosti: sa jedne strane, Jevreji bi mogli da ga svrgnu s vlasti i da je opet prepuste dinastiji Hazmonejaca, a sa druge strane, opasnost od egipatske kraljice Keleopatre.

Graditeljskim poduhvatima Iroda Velikog, Masada je postala raskoš i kontrast pustinjskom pejzažu koji ju je okružavao.

Celokupna visoravan je bila okružena dvostrukim zidom, izuzev severnog vrha.

Postojale su dve palate, jedna na severnoj strani stene, a druga na zapadnoj strani.

Severna ili »Viseća« palata je bila svojim položajem zaklonjena od sunca i pustinjskih vetrova. Imala je tri terase, stubište, stambeni deo čije su prostorije bile ukrašene freskama i mozaicima, bogato uređeno kupalište i dvorište. Irod Veliki ju je koristio za zabave i odmor.

Zapadna palata je bila prostorno velika i bogato ukrašena. Irod Veliki ju je koristio kao službenu rezidenciju u Masadi. Sastojala se od carevih odaja, kupaonica, upravnih prostorija, soba za posluhu, radionica i spremišta. U produžetku Zapadne palate bilo je

izgrađeno još pet malih, lepo ukrašenih palata koje su bile namenjene Irodovim suprugama i njegovoj braći.

Osim toga, privlačnom izgledu Masade doprinosili su: javne zgrade, fontane, vrtovi sa obradivim površinama i ribnjaci.

U tvrđavi su postojale i kasarne sa oružjem dovoljnim za 10 000 ljudi.

Za svakodnevnu opskrbu vodom bila su izgrađena dva vodovoda i velike cisterne.

U blizini Severne palate bila su sazidana velika skladišta za namirnice. Tu su čuvani u velikim količinama žito, ulje, vino i različiti plodovi. Namirnice su imale neograničen rok trajanja. Uzrok tome je bio sastav vazduha koji je zbog visine tvrđave bio sasvim oslobođen od svih nečistih isparavanja koja obično nastaju bliže zemlji.

Judeja je postala rimska provincija 63. godine pre Hrista. Nakon smrti Iroda Velikog u Masadu se smestio rimski vojni odred. Početkom jevrejskog ustanka 66. godine Masadu su zaposeli Zeloti. Njihov vođa je bio Eleazar, sin Jairov, potomak Jude Galilejca, osnivača ove sekte.

Zeloti su preuredili građevinske objekte Iroda Velikog za svoje potrebe. Skinuli su arhitektonske delove koji su bili više ukrasni nego korisni, smrvili ih i upotrebili kao dodatni građevinski materijal. Velike prostorije su pregrađivali i na taj način dobijali više manjih. Pored prepravki koje su vršili da bi se omogućilo što više stambenih prostorija, izgradili su sinagogu, obredne bazene i školu za učenje Zakona.

Masada je ostala poslednje uporište ustanika. Njeno osvajanje bilo je zadatak Silve Flavija koji je na nju krenuo sa Desetom rimskom legijom i pomoćnim četama. Rimljani su pokušavali da svojim veštinama i vojnom snagom prodru u ovo utvrđenje, ali su branioци uspešno odolevali. Masada je bila pod opsadom skoro tri godine.

Poslednji rimski napad na Masadu, koji je konačno trebao da je osvoji, njeni branioци nisu doživeli. Tvrđavu nisu mogli odbraniti, a da se predaju nisu hteli. Zato su sakupili svoje dragocenosti, spalili ih i izvršili samoubistvo zajedno sa porodicama. Spasile su se samo dve žene i petoro dece sakriveni u podzemnom tunelu. Kada su rimski vojnici prodrli u Masadu naišli su na 960 leševa koji su svedočili o srčanosti i hrabrosti branilaca poslednje jevrejske tvrđave u prvom judejskom ratu.

Ruševine tvrđave Masade, kao i ostaci rimskog opsadnog zida i vojničkih logora oko nje, ostali su vekovima nedirnuti. Od daljeg razaranja sačuvala ih je njihova usamljenost u dubini Judejske pustinje i njihova udaljenost od naseljenih delova Palestine.

1955. i 1956. godine organizovana je arheološka ekspedicija koju su vodili naučnici sa univerziteta u Jerusalimu. Ta ekspedicija je vršila iskopavanja i izradila topografske studije Masade i dala nam detaljan opis utvrđenja na vrhu stene koji se u potpunosti slaže sa izveštajem jevrejskog istoričara Josifa Flavija.

1963. i 1964. godine pod rukovodstvom Jigaela Jadina iskopavanja su privedena kraju.

Otkopani su svi građevinski objekti. Tom prilikom su pronađeni: ostaci posuđa od alabastera i zlata, skrivene zalihe novca, ostaci oružja, kostur mladog čoveka i još mlađe žene. Glavu žene još uvek je pokrivala duga tamno-smeđa kosa, a njene sandale i brojni predmeti za ličnu upotrebu nalazili su se pored nje.

Osim toga, pronađeni su fragmenti biblijskih knjiga (1. Mojsijeve, 3. Mojsijeve, Psalama). Zatim, jedan rukopis pisan jevrejskim jezikom koji sadrži odlomke apokrifne »Knjige propovednika«. Drugi rukopis sadrži liturgijsku pesmu koja nam je već poznata iz rukopisa pronađenih kraj Mrtvog mora u Kumranu, što povezuje braniocce Masade s Esenima u Kumranu. Pronađen je i papirus koji sadrži kompletni tekst 150. Psalm. Ovaj tekst se potpuno slaže sa masoretskim tekstom koji je osnova svih naših modernih prevoda Biblije.

U Bibliji pronalazimo proročanstvo o razorenju Jerusalima i raseljavanju jevrejskog naroda kao posledici njihove neposlušnosti prema Bogu (3. Mojsijeva 26,14.15.32.33; 5. Mojsijeva 4,27; Matej 23, 37.38; 24,2; Luka 21,24.).

Masada je jedna od potvrda ispunjenja ovog proročanstva.

HERODION

Irod Veliki je nesumljivo jedna od ličnosti sa najružnijom mogućom reputacijom u istoriji. Osim što je to zaslužio u poznatim događajima oko rođenja našeg Spasitelja, gde je odigrao kratku ali upečatljivo negativnu ulogu, historiografija je svojim dijamantskim aletom ostavila neizbrisiv i sramotan zapis.

Došavši na vlast uz pomoć svojih doživotnih pokrovitelja Rimljana, održavao se uz pomoć straha, lukavstva i smrti. Protivnike svoje vladavine i svakoga ko bi mu eventualno ugrozio vlast, Irod je uklanjao ne osvrćući se na rodbinske i prijateljske veze. Ubio je zeta, tadašnjeg prvosveštenika Aristobula, svoju ženu Marijaminu i njena dva sina, iz straha zbog njihovog Hasmonejskog porekla, opterećen svojim niskim idumejskim poreklom. U svojoj paranoji je otišao tako daleko da je pred smrt dao da se ubije i njegov prvenac Antipater.

U unutrašnjoj politici, Jevrejima je želeo da bude Jevrejin a helenistima helen. Obe grupe građana svog carstva, koje se protezalo od Idumeje do Sirije, želeo je da odobrovolji svojim građevinskim poduhvatima. I pored rekonstrukcije Hrama i podrške jevrejskim opštinama u dijaspori, nikada nije dobio podršku pobožnih (ortodoksnih) Jevreja. Kod helinističkog dela stanovništva uživao je veću podršku. Okruživši se obrazovanim helenistima, negovao je građevinsku delatnost u mnogim grčkim gradovima, podigao gradove kao što su Sevasta i Cezareja, luke, bogate građevine, i kao vrhunac, jake tvrđave po celoj zemlji. Svoju pažnju usmerićemo na jedno utvrđenje, kompleks za koji se smatra da je bio treći po redu u celom Rimskom carstvu.

Herodion je započet 24. pre Hr. a završen, prema Flavijevom izveštaju oko 15. pre Hr. kada ga je Irod sa ponosom pokazao svom prijatelju Markusu Agripi. Nalazi se Judejskoj pustinji, oko 10 km južno od Jerusalima i 7 km jugoistočno od Vitlejema. Nalazi se na jednoj od važnijih strategijskih lokacija, pogodan za izbeglištvo i odmor. Možda je na izbor lokacije uticao i događaj iz Irodovog života, za vreme invazije Parćana 40. pre Hr. kada je nedaleko odavde pružio poslednji otpor pri bekstvu u Rim.

Arapsko ime za ovo mesto je Džebel el-Fureidis (Rajsko brdo). Neki naučnici tvrde da ovo ime proističe iz idumejskog ekvivalenta za ime Irod, Ferdus. Mnogi Evropljani,

posetioci poznaju Herodion kao Frankenberg, pogrešno pretpostavljajući da je to mesto krstaškog otpora.

Planirano je da Herodion bude mesto Irodovog groba, tu je trebao biti smešten njegov zlatni kovčeg. U Flavijevim zapisima nema naznačeno tačno mesto groba, oko toga se vode mnoge diskusije i nada je usmerena na dalja iskopavanja.

Iako su grad opisali mnogi putnici i posetioci u 19. veku, iskopavanja su započeta tek 1962. Od te godine do 1967. iskopavanja, koja je predvodio Virgilio Korbo (Vergillio Corbo), sponzoriše italijanska vlada. Kasnija iskopavanja i čišćenje je sproveo Gideon Forster (Gideon Foerester). Otkrivena su tri nivoa: tvrđava-palata koju je izgradio Irod i koja je korištena do prvog jevrejskog ustanka protiv Rimljana; faza do ustanka Bar Kohbe i faza hrišćanskih monaha.

Sama tvrđava je izgrađena na vrhu veštačkog brega visokog oko 700 m. Pruža impresivan prizor, izgrađena u obliku citadele, zaštićena duplim zidovima sa četiri kule na četiri glavne strane sveta. Istočna kula je potpuno ruinirana. Forster veruje da se baš unutar nje nalazi Irodov sanduk, ali ulaz u kulu još nije pronađen. Unutar zidova, istočni deo je konstruisan kao dvorište sa tri reda slobodno postavljenih stubova i još jednim redom stubova koji su pridržavali zid. Ulazna soba u palatu odaje nešto od njene prvobitne raskoši, lepo obojena. Zapadna polovina palate je imala veliku sobu za ručkove sa dodatnim sobama i kupatilima u rimskom stilu. Zidovi su načinjeni od najfinijih materijala, a kupatila sadrže svlačionice, tople i hladne kupke. Na severnoj strani palate Korbo je otkrio mnogobrojne grafite na aramejskom, jevrejskom, grčkom i latinskom jeziku koji datiraju od irodovaca, zelota, Bar-Kohbinog i vizantijskog perioda. Sadrže imena, poruke, duhovite primedbe, pornografske ekspresije.

Herodion kao tvrđavu i palatu sa više nivoa verovatno su gradili isti arhitekti kao i Masadu. Vodovod je urađen slično, skokovitim kanalima, a osim izrazitog uticaja grčko-latinske arhitekture, zapaža se veza sa tradicionalnim jevrejskim graditeljstvom, posebno Solomonovim bazenima. Interesantno je naglasiti da su upravo ovde pronađeni ostaci građevine za koju se smatra da je najstarija poznata sinagoga.

Kao takav Herodion je pravi spomenik jednog pogrešno usmerenog života, kakvim ga i Biblija prepoznaje, raskoši i paranoičnog straha od gubitka vlasti, života čoveka koji je pokušao da napravi kompromis neznabožackog boga kulture i uzvišenog Zakona, temelja jevrejskog načina života.

VIRSAVEJA (BEERSHEBA)

Virsaveja je grad koji se nalazi na najjužnijem delu Palestine, negde na polovini puta između Mediterijanskog i južnog kraja Mrtvog mora. To je najveći i najvažniji grad celog Negeba.

Iskopavanja koja se poslednjih godina intenzivno vrše u ovom kraju, otkrivaju da je on nekada bio mnogo plodniji. Njegovo pretvaranje u pustinju nije počelo odmah nakon potopa, nego negde pri kraju perioda patrijaraha.

Prvi put se Virsaveja spominje u biblijskoj istoriji kada je patrijarh Avram prvi put posetio ovaj kraj. Za tu njegovu posetu vezano je i kopanje prvih izvora.

Bunar koji je Avram iskopao bio je predmet spora između njega i Filisteja. Filisteji su smatrali da je sva voda toga kraja njihova i Avram je zbog toga zahtevao od filistejskog kralja Avimeleha da mu se zakune da mu ovaj bunar neće biti preotet kao što je bio raniji. Zbog zakletve položene nad ovim bunarom, ceo kraj je i nazvan »Izvor zakletve«(1. Moj. 21,31.).

Danas se turistima pokazuje jedan izvor kao Avramov, međutim, teško je sa sigurnošću reći da je to baš taj.

Kad je Isak došao da boravi u ovom kraju, naišao je na mnoge zatrpane studence koje je njegov otac iskopao. Pored čišćenja i odkopavanja nekadašnjih, on je kopao i nove. Međutim, i ovom prilikom je morao ponovo tražiti od Avimeleha zakletvu za vlasništvo nad ovim studencima i pravo slobodnog korištenja.

Jakov je iz Virsaveje morao da beži u Hanan (1. Moj. 28,10). Nakon pedeset i četiri godine, na putu za Egipat on zastaje u Virsaveji.

Pri podeli Hanana Virsaveja je pripala Simeunu (Isus Navin 19,2). Kako je bila najjužniji grad Palestine, u Izrailju se bila odomaćila izreka »od Dana do Virsaveje«, i njom je bila obuhvaćena cela teritorija obećane zemlje.

Samuilovi sinovi sudili su kao očevi pomoćnici u Virsaveji (1. Samuilova 8,2).

Tek negde u ovom periodu sudija, Virsaveja se izgradila u pravi grad. Kuće se po prvi put grade na način tipičan za jevrejske kuće toga vremena. Građevinski materijal korišten za njihovu izgradnju je bio nepečena cigla. To potvrđuju brojne kuće sa stubovima pronađene na ovom području. Bile su građene od ćerpiča koji se postavljao na kamenom temelju, a stubovi su izrađivani od kamenih blokova.

U periodu kraljeva Virsaveja postaje još utvrđeniji grad. Grad je tada imao kružni zid. Na tom kružnom zidu bila su jedna vrata koja su se nalazila na južnoj strani, nedaleko od studenca.

Nakon povratka iz Vavilonskog ropstva Virsaveja je bila ponovo nastanjena.

Prilikom iskopavanja ostatka Virsaveje uočilo se nešto što nije bilo lako odmah objasniti. Naime, boja tla ulica ovog grada razlikovala se uvek od boje tla u dvotištima i domovima. Tek nakon analize došlo se do zaključka zbog čega je to tako.

Sastav tla dvorišta i domova bio je isti kao i sastav tla celokupnog terena tog kraja. Međutim, sastav gornje površine ulica jasno pokazuje da je to bila umetnička tvorevina. Nime, za ulice se koristio pepeo od biljke zvane rotem, i taj pepeo se mešao sa prašinom stvarajući pri tom dobru podlogu koja je bila otporna na eroziju vodom i vetrom.

U Virsaveji je pronađen i prvi oltar s takozvanim kamenim rogovima. Pored ostalog, u jednom uglu je imao ugraviran znak zmije napravljen verovatno u vreme odpada. Kako se na oltaru vide i tragovi razaranja, verovatno je bio odbačen i kasnije ugrađen u jednu zgradu, posle reformi za vreme kralja Jezekilja.

ĆESARIJA (CEZAREJA)

Grad Ćesarija, Cezarija ili Cezareja, se spominje samo u Novom zavetu. Podignut je u Irodovo vreme, na mestu na kome je nekada stajala Stratonova kula. Pompej je zauzeo Palestinu 63.g. pre Hrista, a tom prilikom je zauzeo i Stratonovu kulu, koju je Imperator August poklonio Irodu Velikom 30.g. pre Hrista. U periodu od 22-10.g pre Hrista, Stratonova kula je uklopljena u sverni odbrambeni zid grada, koji Irod podiže. To je bio potpuno novi i dobro isplanirani savremeno izgrađeni grad. Irod u Ćast cezara Avgusta naziva ovaj grad Cezarija. Puno ime grada u stvari je bilo Cezarija Protus Augusti. Posle svrgavanja Irodovog sina Arhelaja 6.g. posle Hrista, Cezarija postaje sedište rimskih prokuratora sve do 41. godine posle Hrista. Palestinom tada upravlja Irod Agripa I. Nakon njegove smrti, 44.g. psle Hrista, njegov maloletni sin Agripa II nije još mogao dobiti kraljevsku titulu. Zato Palestina ponovo potpada pod upravom rimskih prokuratora. Oni vladaju iz Cezarije sve do 66. g. posle Hrista.

Zidovi Cezareje. Zidovi koji se danas najbolje uoĉavaju, a nalaze se najbliže morskoj obali, potiču iz vremena krstaša. Ostaci zidova, dalje od krstaških, iz Irodovog su vremena. Najdalji zidovi su iz kasnijeg rimskog i vizantijskog vremena kad je grad zauzimao najveći prostor i bio u svom zenitu.

Filipova kuća. Filip se nastaniuo u Cezariji, o ĉemu moŹemo da ĉitamo u Delima 8,40. Kad je u proleće 58. g. posle Hrista; Pavle došao u Cezariji na kraju svog Trećeg misionarskog putovanja, Biblija izveštava da je duže vreme odseo u Filoipovoj kući (Dela 21,8-11). Međutim, Cezareja je više puta do temelja rušena, tako da je veoma teško pronaći bilo šta o privatnim kućama. Tako da o Filipovoj kući danas još uvek malo znamo.

Kornelijeva kuća. Za Kornelijevu kuću postoji mnogo veća verovatnoća da bi bar približno mogla biti određena. Pošto je bio rimski kapetan, morao je stanovati ili u sklopu zgrada vojnog garnizona ili ĉak u sklopu samih zgrada takozvane Irodove palate. O Korneliju moŹemo ĉitati u (Dela 10,1-48; 11,1-18).

Crkva u Cezareji. Severno od ostataka temelja iz krstaškog vremena a jugozapadno od ostatka Stratonove kule, nalaze se zidovi sinagoge iz Irodovog vremena. Muguće je da je prva Crkva ovde odrŹavala svoja bogosluŹenja ali je isto tako moguće da su se sakupljali u Filipovoj kući. Tom prilikom je bilo prisutno i dosta drugih vernika, pa to moŹe biti jedan od razloga da poverujemo da su se moŹda bogosluŹenja i tu odrŹavala (Dela 21, 8-16).

Cezarijska luka. U vreme izgradnje Cezareje naroĉita paŹnja je bila posvećena izgradnji luke. Bila je to prva veštaĉki izgrađena luka Rimskog carstva na ovim prostorima. U Cezarijskoj luci brodovi su mogli biti zaštićeni i od najvećih bura. Bila je zatvorena sa svih strana. Jedini ulaz, širok 18 metara, bio je sa severane strane. Bila je izgrađena po nacrtima Hipodamusa iz Mileta iz 5. veka pre Hrista. On je uradio ove nacрте za Pirej u Ateni pa zato cezarijska luka liĉi na Pirej. Ostaci te luke mogu se danas videti na nekoliko metara ispod površine mora. U Delima 9,30 se opisuje Pavlov povratak za Tars, nakon njegovog obraćenja, koji je verovatno obavio iz luke u Cezareji.

Irodov dvor. Dvor u kojem je Pavle bio zatvoren i ĉuvan od jednog do drugog suđenja (Dela 23,35) sagradio je još Irod Veliki. Kad je Pavle bio odveden u Cezareju,

izveštaj kaže da je bio čuvan u »Dvoru Irodovom«. Još uvek se ne može sa sigurnošću tvrditi gde se Irodov dvor nalazio. Ostaci tvrđave koji se danas pokazuju kao Pavlov zatvor, najverovatnije potiču iz krstaškog vremena, iako je moguće da su ti zidovi podignuti na ranijim temeljima, što su krstaši često činili u Palestini. Pavle je proveo u Cezariji dve godine (Dela 23,33-37,1). Najverovatnije je to bilo od leta 58. do oktobra 60. god. posle Hrista. U prvom veku posle Hrista u Cezariji je još uvek postojala jaka hrišćanska crkva. Origen (184-204) osniva u Cezariji centar za istraživanje Biblije. Euzebij, (260-340) poznati istoričar i crkveni otac, jedno vreme je bio i biskup Cezarije. 638.g. posle Hrista Cezareju zauzimaju muslimani. Krstaši preotimaju od muslimana Cezareju 1102 g.

Luj IX podiže većinu utvrda u Cezariji 1252.g. Jedno vreme Cezareja uspešno odoleva brojnim napadima muslimana ali je 1291.g. sultan Bajber potpuno razara.

Peščane dine su zatim pokrile sve ostatke nekadašnjeg vlikog grada dok nisu na tom mestu počela iskopavanja 1956g. Danas su mnogi delovi rekonstruisani i mogu se videti u svom približnom nekadašnjem izgledu, ali se kompletna iskopavanja još nisu završila.

Ostaci Cezarije nalaze se južno od mesta Or Akiva, oko 38 km južno od Karmila.

SAMARIJA

U vreme kada je Izrailjem vladao car Amrija (882-871 pre Hrista) Asirija kreće u vojni pohod. Car Amrija je u to vreme velikog osvajanja od strane Asirije ispoljio izvanredni vojnički instinkt. Usred brdovitog zemljišta Samarije kupio je jedan breg i na njemu ozidao utvrđenje, novu prestonicu Izrailja - Samariju (1. Carevima 16,24). On je čvrsto uveren da će ona vrlo brzo zatrebati Izrailju. Izbor lokacije ukazuje da je mesto za utvrđenje izabrao stručnjak, jer Samarija leži u velikoj plodnoj dolini, na jednom izolovanom brežuljku visine oko 100 m, koji se strmo spušta prema jugu i jugozapadu. On je polukružno opkoljen bregovima, a sa vrha brežuljka pogled se kreće prema zapadu dopirući sve do Sredozemnog mora. Car Amrije postao je pojam u očima Asiraca. Ali 18 godina posle Amrijine smrti došlo je do onoga od čega se strahovalo. Salmanasar III vrši prepad na Harkemiš na Eufratu i kreće u pohod na Palestinu oko 853. godine. Taj stari brežuljak sa ruševinama u Samariji ispitan je u toku dve kampanje. Od 1908 do 1910 iskopali su amerikanci Džordž Rajsner, Klarens Fišer i Lajlon sa Harvardskog univerziteta, a od 1933 do 1935 jedan britansko američki tim pod rukovodstvom engleskog arheologa Kroufuta. Temelji glavnog grada Izrailja leže na terenu na kojem ranije ništa nije bilo građeno. Amrije je zaista zakupio dotle još netaknuto zemljište. U toku šest godina vršena je gradnja. Snažno tesano kamenje jakih utvrđenja jasno ukazuje na strategijske namere graditelja. Bedemi su debeli pet metara. Na akropolju, na zapadnoj strani brežuljka otkopani su temelji i zidine jedne građevine okružene širokim dvorištem- kraljevska rezidencija severne države Izrailja. Posle Amrija vladao je njegov sin Ahav, koji je i dalje zidao po planovima svoga oca. Građevine su izvedene umetnički, a primenjeni su samo snažni i brižljivo obrađeni blokovi krečnjaka. Ova kraljevska rezidencija je pronađena ispod ruševina velikog

hrama, koji je kralj Irod podigao u Avgustovu čast, arheolozi su iskopali delove kraljevske palate.

Prilikom krčenja štupa, arheolozi su brzo pali u oči nebrojeni komadići razbijene slonove kosti. Inače kada se vrše iskopavanja u Palestini, komadići slonove kosti ne predstavljaju ništa posebno, jer skoro na svakom mestu iskopavanja se nailazi na taj skupoceni materijal, ali samo u pojedinačnim komadićima. Međutim, u Samariji je teren formalno protkan njime. Na svakom koraku, na svakom kvadratnom metru nalazili su požutele i smeđe komadiće i pločice sa fragmentima, na kojima se još uočava izvanredna obrada i ukrasni reljefi rezbarskih majstora iz Fenikije.

Za ove iskopine postoji samo jedno objašnjenje: ova palata bila je čuvena »kuća od slonove kosti« cara Ahava (1. Carevima 22,39). Ali Ahav nije izgradio celu palatu od slonove kosti. Pošto se, međutim, baš to pretpostavljalo, odmah se osporavala istinitost odgovarajućeg biblijskog mesta, ali koje je tek sada postalo razumljivo; Ahav je ovim materijalom ukraasio samo zidove, a od slonove kosti bio je i nameštaj.

Okolnosti da je Asirija posle Salmanasara II imala niz slabih vladara omogućila je obema kraljevinama, i Izrailju i Judeji, jedan predah koji, je u stvari, značio samo jedno privremeno odlaganje Božje kazne. Pošto je Asirija sada zauzeta nemirima u sopstvenoj zemlji, Juda i Izrailj su mogli od 825- 745 pre Hrista bar sa te strane da žive u miru. Tada u Izrailju vlada kralj Jerovoam II (787-747). Za vreme njegove duge vladavine Izrailj opet cveta, postaje bogat, odaje se luksuzu i nemoralu. Prorok Amos diže svoj glas i ukorava neobuzdani i raspusni život. Arheološki izveštaji, suvoparna ekspediciona saopštenja potvrdili su tačnost proročkih opomena. U Izrailju i oko brežuljaka sa šutom stare Samarije nalaze se svedoci materijalne raskoši u zemljanim slojevima, koji potiču iz decenija posle 800. pre Hrista, iz vremena vladavine Jerovoama II. Iz istog vremena potiču znatne količine lepih rezbarija od slonove kosti sa umecima od zlata i poludragog kamenja, ukrašeni šarenim staklenim prahom. Na njima se vide i mitološki motivi pozajmljeni iz Egipta. U to vreme su se svuda po zemlji Izrailju podizali magacini i ambari u koje su smeštani viškovi robe svih vrsta.

Ali zbog sve većeg otpada Bog je poslao proroka Amosa da im prorokuje o nevolji, o ropstvu koji će doći na njih zbog nemoralu. Ali uzalud govor. Samo car Jerovoam, izgleda nije mnogo verovao u mir, jer su reči opomene proroka našle odjeka u njegovom srcu. On je počeo grozničavo da utvrđuje i inače prkosnu tvrđavu prestonice Samarije. Englez J. V. Kroufut pronašao je ono što je Jerovoam stvorio u svom mudrom predviđanju. Samarija je bila opkoljena dvostrukim bedemom, a i inače snažni zidovi još više su učvršćeni. U delu akropolja koji je okrenut severu i gde je Samarija najlakše ranjiva, Kroufut je otkrio jedan titanski bastion. On meri debljinu zidova, te misleći da je po sredi greška, još jednom vrši premeravanje. Nema sumnje, merenje je bilo tačno, jer je zid zaista širok deset metara, a izgrađen je od čvrsto užljebljenog kamena.

Posle Jerovoama na presto Samarije dolazi Menajim. U to vreme iz severne Sirije Teglata- Felasara III pokorava zemlje oko sredozemnog mora. Teglata- Felasar je bivši vojnik po imenu Ful, koji menja ime kada je postao car Asirije. Izrailj se pokorava i plaća danak (2. Carevima 15,19,20). Kralj Menajim je podlegao iluziji da će pakt sa tiraninom i dobrovoljni danak biti manja nesreća. Međutim to je izazvalo nezadovoljstvo među narodom. Ađutant Fekaj ubija sina i naslednika cara i pribavlja sebi vlast. I od tog momenta antiasirska partija određuje buduću politiku Severnog

carstva. Resin, car iz Damaska, Fakej i vladari drugih država se udružuju protiv Asiraca. Samo kralj Ahaz iz Judeje ostaje tvrdoglavo po strani, pa Resin i Fakej pokušavaju da i Judeju silom uvuku u taj savez. (2. Carevima 16,5). U najvećoj nevolji car Judeje šalje pozive za pomoć Asiriji (2. Carevima 16,7.8). Međutim, nevolja uzima svoj tok. Za naše znanje o tome šta se dalje desilo možemo zahvaliti dvema velikim istorijskim zapisima. Prvo je Biblija, a drugo su kamene glinene tablice sa klinastim pismom na kojima je prikazan razvoj bitke tačno prema aktima, iako su one napisane hiljadu kilometara dalje od mesta događaja. Duže od dve po hiljade godina mirovala su ta dokumenta u raskošnim palatama na Tigru sve dok ih intuicija naučnika nije našla i prevela. Oni na jedinstven način ponovo iznose pred naše oči istoriski tačne sadržaje biblijskih kazivanja. Biblija i asirski spomenici potpuno jednako opisuju događaje koji su uništili Severnu carevinu Izrailj. Upoređenjem 2. Carevima i klinastog teksta Teglata-Felasara videćemo da govore isto. Teglata-Felasara kaže: »Njegove velmože ja sam žive nabio na kolac, te sam taj događaj pokazao njegovoj zemlji. Njegove vrtove, voćnjake kojih je bilo bez broja ja sam uništio. Rodni grad Resina Damask ja sam opseo i zauzeo. 800 ljudi sa imovinom njihovom ja sam odveo.« Taj izveštaj se slaže sa 2. Carevima 16,9. U drugom izveštaju kaže: »Bet omri (Izrailj) čije sam gradove na svom ranijem ratnom pohodu sve ubrajao u oblast moje zemlje a grad Samariju sam samo ostavio. Sav Neftalim uključio sam u državu Asiriju. Moje činovnike stavio sam kao namesnike u njoj. Zemlju Izrailj i sve njegove ljude i njihovu imovinu odveo sam u Asiriju«. Ova izjava se slaže sa 2. Carevima 15,29.30.

Žalosne svedoke o zauzeću Asora od strane Asirije (2. Carevima 15,29) sačuvao nam je jedan sloj iz ruševina Tel el-Kvedaha u Izrailju. Najnovija iskopavanja koja su vršili naučnici sa Hebtejskog univerziteta iznela su na videlo dana ostatke jedne uništene izreiljske tvrđave, a podignuta je u doba careva Solomona i Ahava u odbrambene svrhe. Kao posebna dragocenost u tvrđavi u Asoru ispod krčaga i parčadi pronađeno je ime kralja Fekeja na starosecitskom jeziku. Tako je prvi put pronađen pismeni dokaz o jednom izrailjskom caru u Galileji. Kada su se asirske ratničke horde povukle iz Palestine za sobom su ostavile izrailjsku državu smrtno ranjenu, sa izuzetkom jednog malog dela Severnog carstva. Sem Samarije, svi drugi gradovi su anektirani, zemlja podeljena u provincije u kojima su asirski namesnici i državni činovnici zaveli surov režim. Od izrailjske države ostala je tek jedna patuljasta država, jedna majušna tačka na geografskoj karti; planina Jefrem sa carskim gradom Samarijom. U to vreme živio je kralj Osija. Asirija je zauzela celu teritoriju »plodnog polumeseca«. Nije pokorena jedino Samarija. I odatle dolazi pobuna prema Asiriji. Posle smrti Teglata-Felasara III car Osija stupa u tajne veze sa Egipćanima. Osija odbija da plaća godišnji danak Asircima. Salmanasar V naslednik Teglata-Felasara III odmah zadaje protivudarcu. 2. Carevima 17,4. Samarija je pala. Sa padom Samarije doživeo je poslednji ostatak severnog izrailjskog carstva sudbinu Damaska. 2. Carevima 17,6. Te godine je mala planinska tvrđava pružala lavovski otpor nadmoćnom neprijatelju. 2. Carevima 17,5. Tekstovi klinastog pisma govore o tome da je Salmanasar V neočekivano umro za vreme opsade Samarije. Ali je njegov naslednik Sargon II nastavio borbu. U analima Sargonovim piše: »U prvoj godini moje vladavine ja sam opsedao i pokorio Samariju, pa sam njenih 27.290 stanovnika odveo u deportaciju«. (Keler 262)

Francuski konzularni agent Pol Emil Bota je kod Horsabada u Sargonovom gradu našao Sargonove izveštaje o njegovim pohodima u Siriju, Palestinu i o zauzimanju Samarije

i Izrailja. »U mojoj prvoj godini ja sam opseo i zauzeo Samariju«. Kralj Sargon II vladao je od 721- 705 pre Hrista. Prema tome severna država Izrailj propala je 721 pre Hrista. (2. Carevima 17,6) »Ljude tih zemalja, ratne zarobljenike mojih ruku ostavio sam da žive u njima. Nad njima sam postavio kao namesnike svoje činovnike pa sam navalio na njih davanje danka kao u Asiriji.« govori se u analima o osvajanju Samarije. Stari zavet opisuje i u ovom slučaju taktiku uništavanja koju su primenili nemilosrdni diktatori Asirci i prvi put je svetu prikazali putem jednog velikog eksperimenta. 2 Carevima 17,24. Desetine i desetine hiljada ljudi bilo je nasilno deportovano iz svojih otadžbina i oterano u tuđe zemlje, a praznine nastale tom deportacijom popunjene su doseljavanjima iz drugih oblasti. A cilj je bio jasan trebalo je slomiti etničke osobenosti a time i volju za otporom. Zbog ovog mešanja kasnije šaroliko stanovništvo Samarije je prozvano Samarjani. Bila je to pogrдна reč koja je važila kao izraz preziranja. Oni su bili kako u etničkom tako i u religioznom pogledu prezirani (Jovan 4,9). Tako je narod Severnog carstva a sa njime i carevina propali i nikada se više nisu pojavili u istoriji.

KAPERNAUM

Naziv Kapernaum najverovatnije znači »Naumov grad« ili »Naumovo selo«. Ovaj naziv grad je dobio po nekoj osobi po imenu Naum, ali nema nikakvih dokaza da je to bio istoimeni starozavetni prorok.

Kapernaum se u Hristovo vreme nalazio na severozapadnoj obali Galilejskog jezera, nedaleko od ušća Jordana i zbog toga je verovatno mogao biti blizu granice teritorija dvaju Iroda. Irod Antipa, koji je svoje sedište premestio u Tiverijadu, vladao je područjem koje se nalazilo južno od Kapernauma. Irod Filip, čije je sedište bilo u Česariji Filipovoj, vladao je severoistočnim delom teritorija Galilejskog jezera.

Postojanje carinarnice u kojoj je radio Matej (Matej 9,9) kao i garnizon odakle potiče rimski kapetan čijeg je slugu Hristos iscelio (Matej 8,5-13), takođe upućuje na zaključak da se Kapernaum nalazio na granici ovih teritorija.

Stanovnici Kapernauma pretežno su se bavili trgovinom i ribarstvom.

Stari Kapernaum nalazio se na mestu koje se danas naziva Tel Hum. On se nalazi 4 km jugozapadno od ušća Jordana i Galilejskog jezera.

Petrova kuća

Iako je Petar bio rodom iz Vitsaide, nekoliko kilometara istočnije od Kapernauma, ipak je živeo i radio u ovom gradu. S obzirom da Kapernaum nije bio veliki grad, Petrova kuća nije se mogla nalaziti daleko od sinagoge.

Među ostacima starog grada Kapernauma mogu se videti temelji jedne osmougaone zgrade koja je udaljena od sinagoge oko 50 metara. Neki veruju da se u sredini ovog zdanja nalazila Petrova kuća.

Temelji ove osmougaone zgrade pronađeni su 1905. godine i veruje se da je to zapravo bila crkva. U petom veku ova crkva je bila podignuta iznad neke male privatne kuće za koju se pet vekova posle Hrista verovalo da bi mogla biti Petrova kuća. Međutim, i severno i zapadno od ovog mesta mogu se videti temelji sličnih, omanjih stambenih

zgrada. Moguće je da bi ovi temelji ili neki koji će tek biti otkriveni, mogli biti mesto na kome se nekada nalazio Petrov dom.

Matejeva kuća

Carinarnica u kojoj je Matej radio nalazila se najverovatnije u blizini obale Kapernauma. Međutim, njegova kuća morala se nalaziti dalje od obale. U dosadašnjim arheološkim istraživanjima pronađeni su samo neki ostaci kuća severozapadno od obale, ali najveći deo ovog terena još nije dovoljno istražen.

Kapernaumska sinagoga

Jedno od najznačajnijih otkrića koje je pronađeno prilikom arheoloških iskopavanja među ruševinama Tel Huma svakako je kapernaumska sinagoga.

Prvu sinagogu u Kapernaumu najverovatnije je izgradio onaj rimski kapetan koji je molio Isusa da izleči njegovog slugu (Luka 7,4-5). Ako zaista pre ove nije postojala neka druga sinagoga u Kapernaumu, to najverovatnije znači da ni sam grad nije osnovan mnogo ranije.

Arheološka iskopavanja ove građevine počeo je Čarls Vilson (Charles Wilson) u periodu od 1865-1866. godine. On je smatrao da je to bila ona sinagoga koja se spominje u Evanđelju po Luki 7,5.

Međutim, iskopavanja koja su kasnije vršili Hajnrih Kol (Heinrich Kohl) i Karl Vacinger (Carl Watzinger) 1905. godine pokazala su da se građenje ove zgrade ne može datirati pre 3. veka posle Hrista. Ova sinagoga najverovatnije je sagrađena na temeljima one u koju je Hristos dolazio Subotom i učio (Marko 1,21).

Kasnija iskopavanja i delimična restauracija sinagoge vršena su pod vođstvom Gaudensa Orfalija (Gaudance Orfali) 1922. godine.

Sinagoga u Kapernaumu bila je jedna impozantna građevina, visoka 65 stopa, sagrađena na dva sprata. Bila je sagrađena od belog krečnjaka umesto od crnog bazalta koji se mogao naći nedaleko odatle. Ona je sa tri strane bila okružena redovima stubova. Dimenzije unutrašnjih odaja bile su 25 x 15 metara. One su bile ukrašene neobičnim ornamentima koji nisu bili u skladu sa simbolima striktnog jevejskog zakona.

U ruševinama nekadašnje sinagoge mogu se videti različite životinje poput lavova i kengura. Na ornamentima se takođe mogu primetiti određeni mitološki likovi, kao i geometrijske figure. Neki smatraju da su neki od ovih ornamenata, naročito geometrijske figure, mogli predstavljati određene magične simbole.

Međutim, pronađeni su i pojedini poveći kamenovi sa znacima Davidove zvezde, menore, kovčega zaveta, palmi i izdanaka vinove loze. Moguće je da ovo kamenje potiče iz sinagoge Hristovog vremena. Ipak, nije moguće sa sigurnošću utvrditi da li sinagoga leži na temeljima one u kojoj je Hristos propovedao, ali pošto do sada nisu pronađeni bilo kakvi ostaci neke druge sinagoge, veoma je moguće da je ova sinagoga podignuta na temeljima stare.

GAVAON

Ovaj grad je stari hananski grad koji je bio nastanjen Jevrejima i jednim ogrankom ili podplemenom Amoreja (2. Samuilova 21,2).

Jedan poseban događaj i otkrivenje Božje sile povezano je sa Gavaonom. Jerusalimski car Adonisedek, čuvši da je Gavaon pokleknuo pred Izrailjcima i napravio savez sa njima, pozvao je još četiri amorejska grada da kazne Gavaon. Izrailjci su stali na stranu Gavaonjana i odbranili grad. Posle ovog velikog iskustva sa Bogom Isus Navin je izgovorio velike reči koje su pružile još jedno veće iskustvo sa Bogom (Isus Navin 10,11).

Gavaon znači visina. Taj grad se nalazi na Judejskim brdima oko 5 milja severno od Jerusalima. Nalazi se skoro na istoj geografskoj širini kao i Tell Gezer ali on leži na zapadnoj strani doline Aialon, dok Gezer leži na zapadnoj strani te doline.

Nakon kratke posete tom predelu, 1838. god. Edvard Rolinson je zaključio da je El-Jib identičan sa Gavaonom, budući da su slični po imenima i prema biblijskom zapisu su slični po svojim lokacijama.

Ova identifikacija nije bila opšte prihvaćena. Oko identifikovanja se raspravljalo sve dok W. F. Albright nije proučavao ručke jednog ćupa koje su pronađene u iskopinama na kojima je pisalo »Gavaon«. Ni na jednom drugom mestu nisu bile pronađene ručke na kojima je pisalo Gavaon, pa se tako identifikacija grada može smatrati sigurnom. Za uspehe na ovom poduhvatu i iskopavanju ovog dela zaslužan je James B. Pritchard.

Bogatstvo grada je bilo bazirano na njihovoj glavnoj industriji, pravljenju vina. Identifikovana su 63 podruma u kojima je vino čuvano u ćupovima.

Druga značajna činjenica je u vezi sa dovođenjem vode. Pričardova iskopavanja su pronašla ogroman bazen, niz koji su se spiralno spuštale stepenice sve do dna. Stepenice vode do krivudavog tunela koji je još dublji od samog dna. Ovaj bazen je najverovatnije konstruisan u 12. ili 13. veku p.n.e. Moguće je da je bazen bio u nemogućnosti da prihvati dovoljno vode, pa su morali biti korišćeni izvori vode sa strane. Stanovnici Gavaona su svakako imali kompleksan i poseban način dovođenja vode, tako da je ovaj bazen u Gavaonu bio dobro poznat.

Gavaonjani se prvi put spominju u Bibliji, kada su prevarili Isusa Navina (Isus Navin 9,3-15). Ova priča je čudnovata. Iskopine pokazuju da Gavaon nije bio razoren u toku opsade. Kultura grada ne pokazuje definitivni slom između perioda pre Izrailjaca i perioda Izrailjaca, nego pokazuje postepeni prelaz. Ovo dokazuje istinitost biblijskog teksta. Gotovo dva veka nije bilo ništa rečeno o Gavaonu u Bibliji. Za vreme rane vladavine Davida, Joav se borio u bici kod bazena Gavaonskog. Tako kaže engleski biblijski tekst (2.Samuilova 2,13-17). Ništa drugo nije rečeno o lokaciji, ali se smatra da je to taj poznati bazen gde su se oni mogli sastati.

U vreme oko 960 p.n.e. na početku Solomunove vladavine, grad se smatrao izrailjskim i Izrailjci su prinosili žrtve na njegovim visinama. Pre nego što je hram bio izgrađen, smatra se da je gavaonski oltar bio najomiljenije Solomunovo mesto i da je tu dobio svoju mudrost (1.Carevima 3,4-6; 9-13). Ovo je vrlo pogodan položaj smešten nedaleko od Jerusalima. Posebno je moguće da je ova ista visina bila korišćena u hananejske svrhe. Visina može biti mesto u blizini Gavaona, na brdu Nebi Samwil, ali ne na vrhu. Važnost priče je u njenoj korelaciji sa arheološkim izveštajem o postepenom prelazu Gavaona od Hananejaca Izrailjcima. U knjizi Dnevnikovoj piše da

je tamo bio skup (2.Dnevnika 1,3.13), lađa, i oltar žrtve paljenice (1.Dnevnika 16,39). Dnevnikove knjige su bile pisane u V veku p.n.e. Sledeća 4 veka nije bilo nikakvih zapisa o Gavaonu.

Arheološki zapisi su popunili prazninu gde istorijski zapisi ne postoje. Pređašnje otkriće već svedoči o razvijenoj vinskoj industriji.

Gavaonski prorok je zapisan u vreme Navuhodonosora (Jer.28,7). To je bio Ananija koji se suprotstavio Jeremiji. Hananija Ben Nera bilo je jedno od čestih imena koja su upisivana na ručkama vrčeva (ćupova).

Nakon pada Jerusalima, Ismailove sile su se susrele sa Jonatanom kod »velike vode u Gavaonu« (Jer.41,12). Ovo pominjanje vodenog kontejnera u gradu i drugi izveštaji i Gavaonu i Gavaonjanima mogu se dovesti u vezu sa rezultatima iskopavanja.

IAFA (IOPA)

Reč »jafo« u našem slobodnom prevodu bi značila »lepota«. Pretpostavlja se da je dobio ime od mase, količine Sunčeve svetlosti koje su njegove kuće reflektovale. Jopa je stari hananski grad, podignut na tom mestu još od najranijih vremena. Među osvojenim gradovima Palestine, 1468. godine pre Hrista, Tutmes III spominje i Jopu, a spominje se i u pismima iz Amarne.

Posebno je poznato jedno pismo carskog službenika koje govori o lepotama Jopinih bašta i veštinama njenih majstora u obradi kože, drveta i metala.

Pri zauzimanju Hanana Jopa je bila dodeljena Danovom plemenu, nalazila se na severnoj granici Dana (Isus Navin 19,46.), međutim, nikada nije bila u potpunosti zauzeta.

Prilikom građenja čuvenih Hramova, Solomunovog i Zorovaveljevog, preko ovog grada je dovožena čuvena kedrovina iz Libana, koja je korištena za građenje Hrama, jer je to bila najpogodnija luka grada Jerusalima (Jezdra 3,7.).

Kad je Artrakserks III (358-338) uništio Sidon, Jopa je postala nezavistan grad. Aleksandar Veliki je utvrdio važnu kovačnicu novca u Jopi, a takođe je promenio ime grada Jafo u Jopa.

Zauzevši Palestinu 63. godine prije Hrista, Pompej je Jopu učinio poluslobodnim gradom; pri tom je preuredio da bi bila što pogodnija luka za to područje. U vrijeme Iroda Jopa postaje pretežno jevrejski grad.

Značajniji biblijski događaji

Za nas je interesantno to da je Jona pokušao da izbjegne svoju odgovornost ukrcavajući se na brod koji je plovio od Jope do Sardinije (Jona 1,3).

U vrijeme apostola, u samom gradu je postojala vrlo aktivna crkva, u kojoj se naročito isticao samarićanski rad. U Delima apostolskim (9, 36-42), nalazimo jedan zanimljiv događaj koji je posebno pokrenuo ljude da vjeruju u Hristovu silu. Vaskrsnuta je iz mrtvih jedna od najrevnijih hrišćanki, Tavita; ovo čudo, kao što nam je svima poznato, Bog je učinio preko Petra. Petar je u to vreme bio gost kod jednog Simona poznatijeg po svom zanimanju »Simon kožar«.

Kuća ovog čoveka koja se nalazila blizu mora, je posebno karakteristična, u njoj je Petar dobio onu poznatu viziju o čistim i nečistim životinjama. Tu Gospod razbija sve njegove predrasude, pokazuje mu, da nejevrejina čoveka ne treba držati za nečista, što je za njega i njegove sunarodnike bilo zaista neshvatljivo. Odatle, vođen Božjim Duhom, poslušno kreće u dom jednog neznabošca (Kornelija), gde i sam fasciniran, izgovara one divne reči: »zaista vidim da Bog ne gleda ko je ko«! Kompletan događaj je zapisan u Delima apostolskim (10, 5-48).

S obzirom da je Jopa postala pretežno jevrejski grad, Jevreji su hteli i da upravljaju njome, stoga su izbijali česti nemiri. Cestije Gaj je u jednoj takvoj pobuni pobio oko 8000 Jevreja.

Jopa je ponovo izgrađena, i kroz vekove je igrala vrlo važnu ulogu u istoriji Palestine. Danas je ona sastavni deo Izrailjske prestonice Tel Aviva, na njenoj južnoj strani. Poznat je kao Jafa.

Danas se turistima pokazuje jedna starija kuća, kao kuća Simona kožara, ali je po mišljenju mnogih teško poverovati da se jedna takva građevina mogla održati do naših dana, kad se zna da je Jopa u vreme Vespazijana srušena sa zemljom.

TIR

Možemo slobodno reći da je Tir imao veoma burnu istoriju. Svi gradovi koju su se nalazili na obalama Libanona (Sredozemnog mora), bili su meta svim narodima koji su prolazili u osvajačke pohode. Inače ovaj region, oduvek obilovao bogastvom, zbog otvorenih pomorskih puteva kao i kopnenih puteva koji su bili vrlo značajni, jer su spajali Malu Aziju sa Egiptom. Sve velike sile su imale pretenzije na ovaj mali deo uz Sredozemno more uključujući i unutrašnje kopnene puteve i raskršća koji su vodili do Afrike.

Upravo zbog takvog svog položaja, Tir je privlačio pažnju. Tir je imao dvije luke, jednu na kopnu a drugu luku je imao na ostrvu, koji je predstavljao ostrvski dio Tira. U Tiru su se nalazili stručnjaci za brodogradnju kao i mornari. U 1 Car. 9,27, car Hiram je ponudio Solomunu da mu isporuči građevinski materijal za jednu novu palatu ako mu Solomun ustupi jednu luku na Etiopskom moru (1 Car. 7,1). Inače zlatno doba Tira bilo je za vrijeme Davida i Solomuna. U Tarsu je trgovina cvetala.

Nepregledna brda praznih kućica puževa pronađena su kod Tira i Sidona, što upućuje na zaključak da je ovde bio centar eksploatacije purpura. Feničani su prvi industrijalizovali eksploataciju purpura pa se posle i Palestina posvetila unosnom lovu na puževe.

Sva poznija carstva želeli su dominaciju na ovim prostorima. Međutim, iako su sile odlazile i prolazile i Tir padao u vazalni položaj plaćajući danak, on je uvek izlazio jači kao grad polis ili grad država. U takvim uslovima Tir je dobijao samostalnost u trgovini. Povoljan strateški položaj i velika flota dopuštali su gradu da i za vreme vazalstva, zadrži kakvu takvu slobodu, kao i da dalje nagomilava bogastvo svojim trgovačkim vezama. Postoje indikacije da, kada su Filisteji i Jevreji osvojili zemlje oko Tira, onda je Tir osnovao koloniju na severu Afrike, koja je bila velika smetnja Rimskoj imperiji. To je bila Kartagina.

U ovakvim pomorskim gradovima kao što su Tir i Sidon - velike sile kao što su Egipat, Asirija, Vavilon, Persija imale su svoje konzule, koji su upravljali tada vazalnim Tirom. U takvom položaju Tir je plaćao danak. Većina careva u svojim zapisima spominje bogate danke koje je Tir davao. Međutim u zapisima Salmanasara V, takvi zapisi nisu pronađeni. Možda je to razlog što je Salmanasar V napao i razorio kopneni deo Tira, ali nije mogao da razori ostrvski deo Tira u koji su se stanovnici Tira sklanjali u vreme opasnosti. Takođe to nije uspelo ni Senaheribu ni Asurbanipalu. Oni su uvek zauzimali samo obalni deo, ali ostrvskom delu nisu mogli nauditi.

Nekoliko je puta bio rušen. Naročito kopneni deo Tira, koji se zvao Palaitir, je uvek najviše stradao. Filisteji su Tir na svom putu 1200- 1250 godine osvojili i razrušili. Iste godine kada je pala Samarija, Sargon II je osvojio i Tir. U 9 veku pre Hrista, Tir je došao pod Asirsku vlast. Plaćao je danak da bi zadržao relativni slobodu. Kada je oslabila moć Asirije, Tir se oslobodio i opet napredovao. Kasnije je Car Navuhodonosor kada je osvajao ovaj deo Libana, 13. godina (584-574) držao pod opsadom Tir, da bi na kraju Tir ponovo plaćao danak da bi zadržao slobodu. Konačno je ovaj grad uništio Aleksandar Makedonski posle čega se Tir nikad nije oporavio.

Kao zanimljivost možemo izneti i to da je ove krajeve posetio Isus Hristos i da je tu govorio narodu.

Što se tiče povezanosti Tira sa biblijskim izveštajem, možemo slobodno reći da Biblija govori o Tiru kao o neprijatelju Božjeg naroda. Zato je u proročanstvima uvek negativno okarakterisan. Zbog svoje ponositosti i oholosti on je prikazan kao onaj koji je bio u opoziciji prema Božjem narodu. Zato su stizala proročanstva o razorenju Tira.

Posle opsade cara Navuhodonosora, Aleksandar Makedonski je preuzeo velike pohode na ovim područjima i kod Isa 333. godine porazio je Darija III i time otvorio sebi put na Bliski Istok. Tir je odbio da prizna vlast Makedonaca. Aleksandar je odmah pošao na grad i ovde izveo pravo čudo ratne tehnike. Aleksandar naređuje da se gradi nasip dug 600 metara po moru prema gradu na ostrvu. Za nasip su se koristili ostaci od kopneneog Tira.

Danas arheolozi imaju problema da odrede gde je bila prava lokacija Palatira. Oskudni ostaci građevina nađeni su na tri mesta u blizini nekadašnjeg ostrva. Za mnoge, Ras el-Ain i Rašidija zbog obilnih izvora vode, su ostaci kopnenog Tira, dok drugi, Tir vide u ostacima u Tel Ma'sugu i misle da je ovo mesto ležalo u gradskim zidinama.

Što se tiče ostrvskog dela, još dugo se koristila luka. Šta više, posle Aleksandra život je procvetao, a u rimsko doba opet je postao jedna od značajnih luka, ali nikad nije doživeo onu svoju nekadašnju slavu.

PERGAM

Grad Pergam podignut je u sedmom veku pre Hrista na strmom brdu istočno od reke Selinus. Ime grada potiče od imena omiljenog junaka Pergama, koje znači uzvišeni. Prve građevine bile su podignute u najvišem delu odakle su se mogla kontrolisati velika prostranstva oko grada. Kako se grad širio tako se i tvrđava grada morala spuštati terasasto naniže. Način gradnje bio je uslovljen konfiguracijom terena te je zajedno sa umećem u izvođenju radova doprineo da Pergam bude jedan od najutvrđenijih i najlepših gradova starog sveta. Na vrhu grada nalazio se veličanstveni Akropolj sa mnoštvom hramova posvećenih Zevsu i Atini, koja se ubrajala među sedam svetskih čuda. Pergam je imao veliko i akustično pozorište sa 80 redova koje je bilo najlepše u antičkom svetu. Grad je vodom bio snabdevan akvaduktom iz Madras planina.

U podnožju Akropole nalazio se veliki kompleks zgrada i pomoćnih prostorija nazvan gimnazija. U gimnaziju su primani mladići između 18 i 20. godina. Glavni predmet svake gimnazije tada bilo je oblikovanje zdravog i snažnog tela. U gimnaziji se učila

filozofija, biologija i astronomija. Od takvog načina obrazovanja potekla je i izreka: »U zdravom telu zdrav duh«.

Zapadno od grada nalazilo se čuveno pergamsko lečilište Eskulapion ili Asklepium. Samim svojim izgledom i okruženjem ostavljalo je utisak zdravog mesta. Levo od ulaza u lečilište bio je hram posvećen bogu Eskulapu, bogu zmiji. Zmija omotana oko štapa je simbol koji je sačuvan i do današnjih dana. Lečenje se obavljalo vežbama, kupanjem, šetnjama, raznim lekovima od biljaka, sugestijom i molitvom. Čuveni doktor Galen obrazovao se i radio u ovom centru.

Za vreme vladavine Persijanaca u Pergam su bili premešteni vavilonski sveštenici i njihovi kultovi. Dolaskom Aleksandra Makedonskog Pergam je bio oslobođen od Persijanaca. Nakon Aleksandrove smrti gradom upravlja Lizimah i tada grad doživljava veliki uspon. Nakon Lizimahove smrti kraljem Pergama proglašen je Fileter koji je bio Lizimahov čuvar trezora sa velikim blagom. Njegov naslednik bio je Eumen I koji je dosta gradió. Posebno je značajna vladavina Atile I jer je tada osnovana biblioteka.

Biblioteka je bila u sastavu hrama boginje Atine. Imala je četiri glavne sale uz mnoštvo manjih prostorija i 200.000 primeraka knjiga i rukopisa koji su bili pažljivo raspoređeni po tematici, klasifikovani i označeni brojevima. Bilo je moguće iznositi primerke. Rukopisi su bili prvenstveno pisani na egipatskom papirusu, a kasnije su pisani na pergamentu. Do promene materijala na kome se pisalo došlo je zbog ljutnje egipatskog vladara Ptolomeja V. Naime, ovaj vladar je bio ljut kada je saznao da pergamska biblioteka ozbiljno konkuriše aleksandrijskoj. Tako je zabranio svaki izvoz papirusa koji se proizvodio jedino u Egiptu. To je dovelo do pronalaska novog materijala napravljenog od životinjske kože. Poslednji vladar nezavisnog Pergama bio je Atal III. Vlast nad Pergamom preuzeo je Rim. Tu je Rim preuzeo i kultove vavilonskih sveštenika, u čijem duhu su rimski imperatori zahtevali da ih još za života poštuju kao bogove. Katolički komentatori smatraju da je zbog imperatorskog kulta koji je od 29. godine imao središte u Pergamu u poruci pergamskoj crkvi Jovan nazvao Pergam presto Sotonin (Otk. 2,13).

Nije nam tačno poznato ko je doneo evanđelje u Pergam. Jovan ga spominje kao grad gde već postoji crkva. Poruka ovoj crkvi je puna simbola. Nekadašnji kraljevski simbol Pergama bio je dvosekli mač. Kada je Pergam pao pod Rimljane jedno vreme je bio prestonica provincije Azije. Prokonzuli Pergama, iz poštovanja prema gradu koji se sam predao Rimljanima, zadržali su taj simbol. Od stanovnika provincije je bilo zahtevano da i dalje ukazuju počasti nosiocima tog simbola. Isus se javlja vernicima ove crkve kao onaj koji ima »mač oštar sa obe strane«, pravi kraljevski autoritet, na način koji je njima bio najshvatljiviji (Otkrivenje 2,12). Prilikom izglasavanje presude sudije u Pergamu su upotrebljavale kamenčiće zvane tesera. Beli kamenčići su značili život a crni smrt. Kada je neki rob trebao biti oslobođen dobijao je beli kamen na kome bi bilo zapisano njegovo novo ime koje će nositi kao slobodnjak (Otkrivenje 2,17).

Mesto prve crkve se ne zna ali se zna gde su postojale crkve iz kasnijih vremena koje su podizane na mestima nekadašnjih neznabožačkih svetišta. Danas na mestu starog Pergama postoji mesto koje se zove Bergma koje ima oko 20.000 stanovnika.

EFES

Još u prošlom veku arheolozi su radili na iskopavanju gradova u Maloj Aziji čija su imena čitaocima Biblije poznata iz Novog Zaveta, posebno iz Dela apostolskih i Pavlovih poslanica.

Jedan od poznatih Novozavetnih gradova je svakako i Efes. Grad Efes, ili bar ono što je od njega ostalo i sačuvano do danas, nalazi se u blizini današnjeg turskog gradića Seldžuk (oko 3-4 kilometra). Što se tiče njegovog imena, Borović u svom priručniku kaže da bi slobodniji prevod imena Efes mogao značiti »poželjna«. Postoje mnoge pretpostavke oko porekla imena. Grci tvrde da je pre njihovog dolaska na ovom mestu postojalo naselje Amazonaca koji su gradu verovatno dali ovo ime. Grci su se u ovom predelu nastanili negde u jedanaestom veku pre Hrista.

Položaj prvih naselja a kasnije i grada bio je vrlo povoljan. Južno i severno od grada bila su plodna polja. Sa zapadne strane bila je dobra prirodna luka. Sa istočne strane konfiguracija tla je omogućavala putovanja u pravcu istoka iako u to doba još uvek nisu građeni putevi. Na neki način Efes je već tada počeo da dobija ulogu važne raskrsnice.

Danas Efes nema luku, tj. more nije uz sam grad, već je usled naslaga mulja luka zatrpana, a morska obala pomerena za nekoliko kilometara.

Efes je uspešno odolevao svim silama koje su se pojavljivale i nastajale u Maloj Aziji. U vreme lidijskog cara Kreza Efes, iako pada pod vlast Lidijaca, napreduje zbog naklonosti Kreza koji je bio poštovalac grčke kulture. S toga je on obilno pomagao i obnavljanje Artemidinog ili Dijaninog hrama u Efesu.

Takođe, kasnije u vreme medopersijskog carstva Kir je pokazao naklonost prema Efesu. Put koji je vodio od Persije i Eufrata završavao se na zapadu, na Jonskom moru, upravo u Efesu. To je naročito doprinelo razvoju bankarstva i trgovine, što su Efežani znali da iskoriste.

Godine 480. pre Hrista Efežani su pozvali najpoznatije arhitekta sa Krita, Kesrifrona i Metagenesa da im još više ulepšaju Artemizij tj. Dijanin hram.

U vreme Rimljana grad doživljava još veći procvat. Tek su ga Rimljani učinili stvarnim raskršćem. Kao čuveni graditelji oni su 133. počeli izgradnju čuvenog kraljevskog puta od Efesa prema unutrašnjosti. Otada se Efes smatra kapijom Male Azije.

Za nas kao hrišćane posebno su interesantni arheološki pronalasci iz Efesa koji potvrđuju verodostojnost Biblije, posebno Pavlovih spisa i Lukinih Dela apostolskih.

Stari grad Efes nalazi se oko 80 km. od poznatog ostrva Patmos na kojem je Jovan pisao soju Apokalipsu, i oko 75 km od današnjeg grada Izmir (nekadašnja Smirna). Već smo spomenuli čuveni hram posvećen boginji Dijani ili Artemidi koja je bila boginja plodnosti i zaštitnica grada Efesa. Izlišno je govoriti da je ovaj hram bio centar religioznog života Efežana. Smatra se da je ovaj hram bio rušen i ponovo zidan čak 7 puta i smatrao se u starom veku jednim od 7 svetskih čuda.

Na Kipru kod starog grada Pafosa otkriven je jedan rimski natpis koji spominje prokonzula Pavla koga Dela apostolska nazivaju »razumnim čovekom« (Dela 13,7). Potstaknut ovim natpisom **engleski arhitekta Vud** (J.T. Wood) želeo je da nešto više sazna o događajima koje spominje Novi zavet. Posebno ga je zanimalo **Artemidin**

hram. Za ovo istraživanje Britanski muzej mu je stavio na raspolaganje određeni fond. **Početak 1861. godine** Vud se iskrcao na obalu preko puta ostrva Samos. Bio je pun entuzijazma i veoma uporan jer je trebalo šest godina iskopavanja da bi došao do nekog rezultata. Konačno je iskopavajuću u starom amfiteatru naišao na putokaz koji ga je odveo do cilja. **Pronašao je veći broj kipova Artemide težine dve do šest funti**, od zlata i srebra (to su verovatno isti oni kipovi koje je pravio i prodavao zlatar Dimitrije, nama poznat iz Dela 19. poglavalja). Ovi kipovi su mu pomogli da dođe do mesta na kome je iskopao ostatke hrama. **Ostaci hrama pronađeni su ispod naslaga zemlje i šteta debelih 7 metara.**

Temelj hrama bio je dug oko 120 metara, a širok oko 80 metara. Bele mermerne ploče pokrivale su krov, a stubovi visine 120 metara vodili su u unutrašnjost hrama.

35 godina kasnije, **Vudov zemljak Dejvid Hogart (David G. Hogarth) pronašao je ispod razbijenog oltara veliku količinu statua boginje** od bronz, zlata, slonove kosti i srebra, koje su napravili članovi ovih esnafa i »drugih ovakvih stvari majstori« (Dela 19,24).

Osim Dijaninog hrama nalaze se u starom Efesu još neki interesantni nalazi. Npr. kada se pođe u obilazak naselja iz apostolskog doba, idući uz akvadukt, rimski vodovod, nailazi se na **baziliku Svetog Jovana**, koji je u Efesu napisao svoje evanđelje i za koga se po predanju smatra da je sahranjen na ovom mestu. Kad je u II veku posle Hrista pronađen mermerom pokriveni grob apostola Jovana, mesto je postalo stecište hodočasnika, pa je u VI veku imperator Justinijan podigao baziliku iznad groba. Postavlja se pitanje da li je zaista Jovan mogao biti sahranjen samo 300 metara od Dijaninog hrama, i to u vreme progonstva hrišćana? Bazilika je danas u ruševinama, ali su muslimani pokazali poštovanje prema ostacima groba pa ga nisu oskvrnili.

Na zapadnom delu gradskog zida nalazi se **kula poznata kao tamnica apostolal Pavla**. Ona se nalazi pored puta Seldžuk-Kusadasi, a turistima se pokazuje kao nekadašnji Pavlov zatvor iako se ne može sa sigurnošću reći da li je Pavle zaista tu bio zatvoren.

Takođe interesantna građevina je i **amfiteatar** koji je do danas ostao u prilično očuvanom stanju. On se nalazi na kraju glavne ulice Efesa koja je takođe do danas ostala očuvana. Na ovom mestu je nastala ona čuvena pobuna protiv Pavla. Naime u grč. originalu stoji reč »theatron« što nas navodi na zaključak da se ta pobuna odigrala upravo u teatru gde su se inače održavale predstave.

Upravo u ovom gradu u kojem je vladala pobuna protiv Boga Pavle je, okružen neznabožičkim hramovima i božanstvima, dve godnine propovedao evanđelje »tako da svi koji življahu u Aziji, Jevreji i Grci, čuše reč Gospoda Isusa«.

FILIBA

Grad 12 km udaljen od obale Trakijskog mora u Makedoniji, severnoj Grčkoj. Ime je dobio po Filipu, ocu Aleksandra Velikog. Grad se nekada zvao Krenid, što u prevodu znači »mali vodoskok«. Ime je dobio zbog izobilja vode u izvorima ispod obližnjeg brda Hemus i reke Gagitis.

Filip II, otac Aleksandra Velikog, izabrao je ovaj grad za svoju novu prestonicu oko 358. ili 357. godine p.n.e. Brdo Pangeus u blizini Neapola je u to vreme bilo bogato zlatom, pa je to privuklo ovog vladara. Pošto su rudnici ubrzo iscrpljeni, privlačnost ovoga grada se znatno smanjila, pa se Filiba ponovo vraća Peli. Kada su Rimljani zauzeli Makedoniju, grad je dobio status rimskog pograničnog garnizonskog grada. Puno ime grada je bilo Kolonia Augusta Julija Filipensis. Gradovi s takvim statusom imali su posebne privilegije. Upravitelj grada bio je odgovoran Cezaru a ne mesnom namesniku. Službeni jezik grada bio je latinski a ne grčki. Zakoni su bili čisto rimski, bez ikakvih lokalnih dodataka, a novac s latinskim tekstom na sebi. Stanovnici grada su imali status rimskog građanstva. Preko Via Egnacijae bio je povezan s Rimom. Mnogi stanovnici Filibe su većinom bili isluženi legionari. Evangelist Luka, precizan u svemu, naziva zato Filibe »naseljem rimskim« (Dela 16,12).

Posle ubistva Julija Cezara, u proleće 44. p.n.e. ubice Cezara Brut i Kasije su pronašli utočište u Filibi. Odličan pregled čitave okoline sa brda Hemusa, na kojem je stajala i akropola Filiba, činilo im se pogodnim za očuvanje sigurnosti. Dve godine kasnije, između trupa Bruta i Kasija s jedne i Oktavijana i Antonija s druge strane, došlo je do žestokog okršaja. U blizini reke, između reke i sela koje se danas zove Lidija, može se videti ostatak spomenika podignutog nakon te bitke.

Pavle je sa svojim saradnicima stigao u Filibu početkom 50. godine n.e. Pavle se obično zadržavao u gradovima u kojima je bilo Jevreja. To što se zadržao u Filibi svedoči nam da je u gradu ipak bilo Jevreja.

Na osnovu konkretnih podataka u Delima apostolskim, francuski arheolozi su otkrili rimsku koloniju, pronašli su ponovo stari forum, zatim hram i javne građevine, hodnike sa stubovima, popločane ulice i trgove sa odvodnim cevima za kišnicu, sačuvanim do današnjeg dana. Biblija nam iznosi izveštaj o Lidiji, prodavačici Grimiza (Dela 16, 13-16). Lidija poreklom nije bila iz Filibe, već iz maloazijskog grada Tijatire. Na jednom komadu belog mramora pronađen je zapis o postojanju kolonije proizvođača grimiza iz Tijatire u Filibi. Time je tačnost i preciznost biblijskog izveštaja ponovo potvrđena. Grimiz je bio vrlo skup materijal koji su mogli nositi samo vladari i bogataši (Luka 16,19). Proizvođači grimiza iz Tijatire su uspeli pronaći postupak kojim su dobijali purpurne boje iz biljaka.

Prilikom svoje posete Filibi Pavle je izlečio jednu robinju pogađačicu. Ona je svojim pogađanjem donosila veliki prihod svojim vlasnicima. Protiv Pavla i Sile je bila podignuta optužba. Mesto kažnjavanja je uvek bilo na nekom javnom mestu, da bi kazna ostavila utisak i na druge. U Filibi je to mesto bilo ispred gradske sudnice na severnom delu gradskog trga - agore. Agora grada Filibe, kakva se danas može videti, datira iz drugog veka p.n.e. Obzirom da nija menjana pre uništenja grada i zatrpavanja njegovih ostataka, verovatno je istovetna sa onom iz vremena Pavlove posete. Još se i danas mogu videti mesta za vezivanje i okivanje onih koji će tu biti javno kažnjeni. Tamnica u koju su bili bačeni Pavle i Sila nalazila se najverovatnije uz samu agoru. Na istočnoj strani, pored samog puta, stoje ostaci građevine za koju se pretpostavlja da je mogla biti sudnica. Delovi zatvora te sudnice, po svemu sudeći, u početku su služili kao cisterna za vodu. Obzirom da je kraj bogat vodom, nije bilo potrebe za cisternom. Na zidu se mogu videti tragovi pričvršćivanja lanaca. Imala je dva dela, donji i gornji. Pavle i Sila su bili bačeni u donji deo tamnice (Dela 16, 6-40).

Ostaci grada Filibe leže danas pored mesta Filipi, koje je udaljeno oko 15 km severno od Kavale.

SOLUN

Solun je u Pavlovo vreme bio glavni grad Makedonije, trgovačko i intelektualno središte, grad u kojem se mešao Istok i Zapad (Bibilijski, Stvarnost, 320). Grad je bio smešten u zalivu Thermaic, na zapadnoj obali poluostrva Halkidiki i bio je od početka glavna luka Makedonije. Takođe, smešten na važnom putu Via Egnatia, koja je povezivala Rim sa čitavom regijom severno od Egejskog mora. Put Via Egnatia je prolazio kroz ovaj grad od jugo-istoka ka severo-zapadu. Ovaj put je kasnije nazvan ulicom Vardar, po reci Vardar (Axius), ali sada on opet nosi taj drevni naziv. Solun je bio centar od neprocenjive važnosti za širenje evanđelja, ustvari on je bio na skoro istom, ako ne i na istom nivou po važnosti sa Korintom i Efesom (Unger's Bible Dictionary, 1090), a i danas je vrlo važan zbog svog geografskog položaja.

Prema Strabou (VII. 330, fragmenti 21, 24) ovu metropolu je osnovao i izgradio Aleksandrov general Kasandar koji ju je nazvao po imenu svoje supruge, Thessalonika (Solun). Thessalonika je bila ćerka Filipa II i polusestra Aleksandra Velikog. Grad je najverovatnije osnovan 316. ili 315. godine pre Hrista, a naseljenici tog novog grada su bili raniji stanovnici 26 sela u regiji koju je Kasandar uništio. Među tim naseljima bila je i Therma 7 milja prema jugoistoku, te je ova tvrdnja i potvrda zašto se ranije grad nazivao Terma. Kad je Makedonija bila podeljena na 4 pokrajine 167. godine pr. Hrista, Solun je bio glavni grad druge regije koja se prostirala između reke Strymon i reke Axius. 148. godine pr. Hrista, Makedonija je načinjena Rimskom provincijom, a Solun je postao njen glavni grad i središte rimske administracije. Pod Rimljanima je dobio status slobodnog grada, a kasnije pod vladavinom cara Gordijana III (238-244. godine posle Hrista), Solun je dobio titulu Neokoros što je naznačavalo njegov nadzor nad hramom imperijskog kulta, a pod Decijusom Solun je načinjen kolonijom (The Interpreter's Dictionary, vol.1, 629).

Thesalonika je bila okružena gradskim zidom od kojeg severna i istočna strana još uvek postoje. Postojeći delovi datiraju iz perioda Vizantije, ali su starijeg porekla. Dva Rimska slavoluka su se dizala nad putem Via Egnatia, jedan na zapadnom ulazu u grad, poznat do svog uništenja 1876., kao Vardarska kapija i drugi u blizini istočnog zida, poznat kao slavoluk Galerija, izgrađen posle trijumfa tog cara nad Persijancima 297. posle Hrista. Okrugla Rimska građevina severno od te kapije (slavoluka) je kasnije preuređena u crkvu Sv. Đorđe.

Jedan natpis sa Vardarske kapije koji se sada čuva u Britanskom muzeju i nekoliko drugih natpisa pronađenih u Thesalonici nazivaju upravitelje grada »politarsima« (gradonačelnicima). Natpis sa Vardarske kapije verovatno datira između 30. god. pre Hrista i 143. god. posle Hrista. Jedan od natpisa tamo pronađenih pripada caru Avgustu, a jedan drugi koji je bio donešen u Solun iz jednog drugog sela, verovatno datira iz vremena Klaudija (The Interpreter's Dictionary of the Bible, vol.1, 629). Ovo je značajno zato što se u Delima 17,6. titula »politarha« dodeljuje gradskim vlastima Soluna, a reč je inače bila nepoznata u široj grčkoj literaturi. Politarhe ili upravitelje je

birao narod, odnosno skupština demosa. Predpostavka istorijske netačnosti u Svetom Pismu bila je ispravljena kada se i na drugim natpisima video ovaj naziv.

Okolnosti spomenute u Delima 17,1, odnosno činjenica da je postojala Jevrejska sinagoga u tom delu Makedonije je svakako povezana sa planovima apostola Pavla i nesumnjivo sa njegovim uspehom. Prvi delokrug apostolovog rada u Solunu je bila upravo sinagoga (Dela 17,1-3). U Solunu je nedavno pronađena jedna stela na kojoj je na dva jezika ispisan blagoslov iz 4 Mojsijeve 6,22-26. Na steli se spominje i neki Sirik, retor i sofist iz samarijskog grada Neapola što nas navodi na zaključak da je u Solunu mogla postojati sinagoga, čak i u IV ili V veku pre Hrista. Vrlo je verovatno da je Pavle propovedao baš u sinagogi iz koje potiče ovaj zapis (Biblijski priručnik 2, 382).

Grad Solun je bio napredan sve dok car Konstantin nije podigao svoju novu prestonicu, današnji Carigrad. Solun je kasnije stradao nekoliko puta: Gusari su ga razorili 904., Normani i Vikinzi 1184., Turci 1430., a 1917. godine veliki požar. Zbog toga se o ovom gradu može naći vrlo malo ostataka iz biblijskih vremena.

Za istoriju slovenskih naroda Solun je posebno značajan zbog rada Ćirila i Metodija koji su, kao žitelji ovog grada, formirali slovensko pismo, 860. godine.

ATINA

Ime grada Atine potiče od imena boginje koju su Atinjani poštovali. Grad je osnovan na bregu koji dominira celom okolinom.

Osnovan je između 1600. i 1500. godine pre Hrista od grčkih plemena, najverovatnije od Ahajaca. Po običaju onog vremena grad je podignut blizu mora, ali grad je bio i na mestu sa kojeg se lako mogla uočiti nadolazeća opasnost. Najranija istorija Atine veoma je malo poznata. Najranije izveštaje imamo iz vremena sedmog i šestog veka pre Hrista, u tim izveštajima mogu se pronaći podaci o zakonima, vladarima i običajima koji su vladali u Atini. Poznati su vrlo surovi Drakonovi zakoni iz 621. godine pre Hrista i reforme i humaniziranje tih zakona pod Solonom 594. godine pre Hrista.

Kad jerusalimski hram nestaje u ognju vavilonskog osvajača, na Akropolju počinje gradnja prvih monumentalnih građevina. U toku rata s Persijancima, sav trud je uništen 480. godine pre Hrista.

Period od 457. do 429. godine pre Hrista naziva se »zlatno doba Perikla.« Ako obratimo pažnju videćemo da taj period počinje kada je izdata naredba da se Jerusalem »opet« sazida.

Napredak Atine zaustavili su Peloponeski ratovi i Periklova smrt. Oslabljena Atina pada pod vlast Filipa Makedonskog 338. godine pre Hrista. Atinu zatim osvajaju Rimljani i ona ulazi u satav provincije Ahaje sa sedištem u Korintu. Pravu slavu Atini je dao nenadmašni misionar Pavle krajem 50. godine.

Za Atinu se kaže da je bila »konzervativni intelektualni« grad jer je teško prihvatala nove ljude i nove ideje, a samim tim i za jevanđelje. U đ. 17,17. nalazimo izveštaj da je Pavle vodio rasprave sa Jevrejima u njihovoj sinagogi. O lokaciji sinagoge još se ništa određenije ne zna. Pronađena je jedna lampa sa ugraviranim sedmokrakim svećnjakom

i jedna kamena ploča sa istim znakom. Pretpostavlja se da obadve potiču iz sinagoge u kojoj je Pavle propovedao.

Atina je, prema tvrdnjama nekih istoričara, imala najmanje 3000 kipova, ovakvo stanje je jako ožalostilo Pavla. Bio je poznat i »kip bogu nepoznatom.« Još se ne zna gde se tačno u Atini nalazio pomenuti kip, mada Pausanije, koji je oko 100 godina posle Pavla odlučio da krene svim putevima kud je Pavle prošao, tvrdi da je takav kip u njegovo vreme stajao na mestu gde se iz pravca Falerona ulazi u Atinu. U Pergamu je pronađen jedan komad obrađenog kamena na kojem je stajao tekst »bogu nepoznatom«, međutim ništa više od toga nije pronađeno.

Areopag je takođe vredan pomena kad je reč o Atini. Prema citatu iz knjige »Dela apostolska« to je bilo mesto koje je bilo daleko od vreve gradskih ulica i žagora svetine na kojem su mogli mirno da slušaju apostola. Oko njega su se skupljali pesnici, umetnici i filozofi, znanstvenici i mudraci atinski. Ime Areopag u prevodu znači »Aresov brdo«. Uzdiže se oko 18 m iznad agore tj. trga, na nadomorskoj visini od oko 111 metara. Najviši jugoistočni vrh te stene visok je oko 140 m, ali su govornici i slušaoci sedeli na najprostranijem, srednjem delu. Severno od Areopaga, duboko ispod njega je trg - agora, a jugoistočno je čuveni Akropolj. Pesnik koga je Pavle citirao kaže se da se zvao Art, a ep kojeg je Pavle citirao zvao se Pojave. Pretpostavlja se da je ove stihove učio kao dečak u školi.

Atina je bila i ostala »tvrđ« grad za evanđelje. Tvrdi se da je Pavle posetio Atinu prilikom drugog putovanja (Dela 17,21-34) i ovom prilikom evanđelje su prihvatili Dionisije Areopagit, Damara i još nekoliko njih. Da li se crkva širila i da li ju je Pavle ikad više posetio nije poznato jer nema nikakvog izvštaja u nadahnutim spisima.

Kad je hrišćanstvo postalo državnom religijom, hramovi Atine izbegli su rušenje zahvaljujući njihovom pretvaranju u hrišćanske crkve. Hefestion je postao Crkvom svetog Jurja, a Partenon Crkvom svetog Proviđenja. Erehteon je takođe pretvoren je u crkvu kao i Asklepios u podnožju Akropolja. Posle Vizantije Grčkom vladaju Franci, a u vreme Turaka crkve se pretvaraju u džamije.

1821. godine Grčka se oslobađa Turaka. U sukobu kvazi arheologa, brojni dragoceni podaci bivaju zauvijek uništeni. Atina je 1834. godine imala 5000 stanovnika, dok danas ima oko 3 000 000 stanovnika. Pošto je grad podignut na mestu na kojem je nekada stajao stari, brojni tragovi su izbrisani a ozbiljna arheološka istraživanja ne mogu se obavljati osim na Akropolju.

KORINT

Korint je ime i drevnog i savremenog grada na Peloponezu, u Grčkoj. Ostaci drevnog grada leže oko pedeset milja zapadno od Atine, na istoku Korintskog zaliva, na platou koji se nalazi na oko 300 stopa nadmorske visine i na dnu Akrokorintsko-Peloponeske uzvišice, od 630m, koja poput Gibraltara štrči u nebo. U blizini Korinta nalazi se najčjuveniji zemljouz Grčke, širok svega 6300m.

Tokom 8 veka pre n. e. Korint je počeo da se razvija kao komercijalni i proizvodni centar, koristeći svoj geografski položaj, i proizvodeći finu grnčariju i bronzu. Njegov politički uticaj se povećavao kroz teritorijalnu ekspanziju u okolini i kroz kolonije. Do 600 p.n.e. porodica koja ga je kontrolisala, Bahiadi, bila je zbačena od Cycleps-a, koji je postao despot i kojeg je nasledio čak slaviji sin Periander. Kolonijalna ekspanzija se nastavila duž Jadrana i u Makedoniju, i ostvaren je kontakt sa Bliskim istokom i Egiptom.

Posle Grčko-Persijskih ratova, Korint se pridružio Peloponeskoj frakciji vođenoj od strane Sparte protiv Atine, a uzročnik kriza je često bilo komercijalno rivalstvo Korinta i Atine. Kulminacija ovog rivalstva u Peloponeskom ratu donela je vojni poraz Atine, ali takođe i pomračenje moći Korinta. Kasnije, Korint je uvučen u većinu savremenih sukoba, ali posle 338. godine p.n.e. figurirao je uglavnom kao zalog u borbama jačih zbog strategijske vrednosti svoje tvrđave.

Udruživanje ovih događaja sa uspešnim napredovanjem Rima vodilo je uništenju Korinta 146. godine p.n.e. od strane rimskog generala Mummiusa Achaius-a, ali 44. godine p.n.e. Julije Cezar je obnovio grad kao rimsku koloniju (kao sedište rimske vlade u Grčkoj), tako da je još jednom grad postao jedan od najmoćnijih gradova Mediterana. Procvetao je kao provincijski centar u Rimskom carstvu. Napredovao je pod Vizantijskom vlašću, ali je propao u kasnom srednjem veku.

Iskopine i ostaci

Kraj je istraživao od strane American School of Classical Studies u Atini počevši od 1896. g. i nastavljajući sa kratkim prekidima.

Centralni predeo grada, pronađen iskopavanjima izgleda da se razvijao od početka niskog uzvišenja unaokolo; na uzvišenju stoji sedam stubova hrama izgrađenog u starinskom stilu kratko nakon 550. godine p.n.e. Najstarije pronađene zidine na vrhu tog brda, ali i u podnožju, podignute su od velikih kamenih blokova, slično kao u Mikeni. Kako je i način građenja sličan, zaključak koji se može izvući je da je grad mogao biti podignut negde dve hiljade godina pre Hrista, kada su se kritska i mikenska kultura mogle početi širiti sve više na sever. Niže prema istoku je dolina koja postepeno prelazi u nižu prirodnu terasu na severu, kroz koju put vodi u Laheju, luku u korintskom zalivu. Jugoistočno od hrama, prema ovoj dolini, nalazi se izvor nazvan Peirene's koji je izgrađen kao fontana u šestom veku i često povećavan i doterivan u narednim vekovima. Sasvim južno od hrama drugi manji izvor u ogranku doline dobio je centralnu funkciju u malom svetilištu; mali hram povezan sa njim i izgleda da je bio opremljen za proricanja ili neke druge okultne radnje. Malo zapadnije od starog hrama bila je treća stara fontana zvana Glauce's. Verovatno rano u 5. veku pne. izgrađen je neobičan trem niže od starog hrama prema putu u Laheju i proizvodnim ustanovama

razvijenim na istočnoj strani puta. Južno od hrama bila je trkačka staza koja je vodila u prostrano, donekle otvorenije područje. Niže od hrama ka severu izgrađena su kupališta i mala dvorana - možda kao deo malog vežbališta - i severozapadno od ovog veliko pozorište.

Od kraja 4. veka tamo je postojala ogromna dvorana duga preko 166m koja je mogla služiti kao neka vrsta hotela, određujući područje južno od hrama kao glavno tržište ili zborna mesto. Naredna mala dvorana niže od hrama dala je jasniju definiciju severne granice ovog područja dok je ograda za prostranu hramsku okolinu markirala zapadni kraj. Opšte crte tako uspostavljene u helenistička vremena doterane su do detalja tokom prva dva veka posle Hrista. Južna dvorana je postepeno pretvarana u niz administrativnih kancelarija; otvoreno područje tržnice je podeljeno u grupe uzdužno po terasama sa mnoštvom prodavnica i govornicom u sredini; bazilika i slične građevine izgrađene su na istočnom kraju, a mnoštvo hramova na zapadu. Ulaz na put za Laheju ukrašen je trijumfalnom kapijom, i široka bazilika i ostale građevine - religiozne i komercijalne, izgrađene su duž puta. Između fontane Glauce i pozorišta izgrađena je koncertna ili muzička dvorana, dok je grčka forma pozorišta prilagođena rimskim pozorišnim i gladijatorskim spektaklima.

Okolina grada poznata je samo na određenim područjima. Severno od pozorišta bilo je prostrano vežbalište, delimično iskopano; sasvim severno od njega bio je hram i svetište boga Asklepiusa; i dalje gradski zid, oko 540m severnije od starog hrama. U vezi sa svetištem i vežbalištem raspoređeni su izvori i cisterne - pored Asklepiusovog lečilišta, niže od vežbališta verovatno za redovna kupanja. Oko 1350m zapadno od starog hrama pored gradskog zida bile su mnogobrojne starogrčke grnčarske radionice; skoro isto tako daleko na istok je rimski amfiteatar prilične veličine, iskopan u steni. Drevni pisci govore o raskošnom predgrađu i odabranom području koje leži blizu kružnog zida u tom regionu, negde 1350m jugoistočno od zborišta.

Teško utvrđen i skoro neosvojiv za napade u drevna vremena tvrđava na Akrokorintu, sa dokazima preuređivanja, je skoro muzej vojne arhitekture. Sam grad je u grčka vremena bio zaštićen kružnim zidom skoro 6 milja u krug, ali je samo malo od ovoga sačuvano.

Korint su opsluživale dve luke: Laheja, manje od dve milje ka severu i Kenhreja, oko šest milja ka istoku. U Laheji su neistraženi ostaci lučke radionice i ranohrišćanske bazilike iz 5. veka, najveće u Grčkoj. Među ostacima pozorišta u Korintu pronađen je komad mermera na kome su bila ugravirana tri sedmokraka svećnjaka sa figurama palmi između njih. Postoji mogućnost da se na mestu između pozorišta i ulaza u tržišni centar i nalazila sinagoga. Na južnom delu tržnog centra pronađeni su neki delovi za izradu zavesa za šatore i platna za šatorska krila. Pošto je bio običaj u to vreme da sve zanatlije istog zanata rade u blizini, postoji mogućnost da je šatorska radionica Akile i Priscile u kojoj je radio Pavle bila negde tu.

Kod Korinta je 680. godine pne. bio izgrađen poseban put za prevlačenje brodova. Grci su ga zvali Diolkosom. Put je bio načinjen od širokih kamenih blokova. Brod koji bi stigao u jedan od zaliva, ako nije hteo da izvrši pretovar robe, mogao se prevući u drugi zaliv. Put za prevlačenje brodova bio je premazivan lojem, a brodovi su prevlačeni i na valjcima. Na mestu gde je danas prokopan Korintski kanal bilo je čak i nekih ranijih pokušaja kopanja. Neron je čak i započeo radove, ali su oni prestali njegovom smrću.

Ova dugo neostvarena ideja ostvarila se tek 1893. godine kada je iskopan kanal dug 6300m a dubok oko 24m.

NOVAC BIBLIJSKIH KNIJGA

Sikal

Novac kao sredstvo plaćanja javlja se u raznim oblicima veoma rano. Još na početku prvih poslepotopnih staništa i civilizacija došlo je do pojave novca kao sredstva plaćanja.

Smatra se da je kovani novac uveden u opticaj u sedmom veku pre Hrista. Pre pojave novca u zamenu se davala kovana i propadljiva ili nepropadljiva roba: vuna, drvo, stoka i tako dalje. Novac se pravio od srebra, zlata, bakra ili bronz.

Neka imena za težinu uzeta su za imena kovanog novca. Prvi kovani novac bio je komad kovanice na kojoj je bio utisnut pečat. Komadi kovanog novca nisu bili teži od jednog sikla u zlatu ili srebru.

Postoji uverenje da su plemeniti metali u biblijskim zemljama vrlo brzo zauzeli vodeće mesto.

U periodu pre Vavilonskog zatočeništva novac se nije brojao već merio. Umesto novca koristili su se komadi srebra, ili zlata. Komadići izmerene kovanice dobijali su naziv prema pripadajućoj težini. U određenim kalupima metal je bio izlivan. Na primer jevrejski kikkar tj. krug, označavao je novac kružnog oblika.

Od zlata su sačinjavane šipke u obliku jezika. Takvih jezika od zlata pronađeno je u arheološkim iskopavanjima Gezera.

Do vremena cara Davida novac se uglavnom pravio od srebra. Izraeljci su najčešće koristili sikal kao novčanu jedinicu. Srebrni sikal imao je na jednoj strani posudu s manom i dvostruki natpis.

Prvi natpis je prikazivao vrednost novca (šekel jisrael ili šekel heci), a drugu godinu kada je kovan (šanah 'ahad što znači prva godina). Na drugoj strani se nalazila rascvetala grana (simbol Jerusalima sa natpisom: jerušalaim kedoša, što znači sveti Jerusalem).

Kada govorimo o težini i sikal je kao i sve monetarne jedinice bio različite. Težina je varirala od 10-16 g. Na temelju arheoloških nalaza smatra se da je kroz jevrejsku istoriju sikal bio težak 11,4125 g. iako postoji tvrdnja, kada govorimo o zlatnom i srebrnom siklu, da je njihova težina bila drugačija. Tako na primer zlatni sikal težio je 16,37 g. a srebrni sikal 14,55 g. Vrednost tog novca veoma je teško odrediti jer se platežna moć stalno menjala jer je na primer Solomun kupio konja za 150 sikala a kola su koštala 600 sikala.

Međutim nešto što može poslužiti kao najlakša i najprikladnija osnova za preračunavanje i izračunavanje približne vrednosti jednog sikla je njegova kupovna moć. Radi ilustracije kupovna moć jednog srebrnog sikla je otprilike bila ovolika:

- jedna ovca/koza 2 sikla - bik 15 - 20 sikala - magarac 30 " - rob/muškarac 40 - 50 " - 2,7 kg vune 1 " - 17,5 l pšenice 1 " - 35,5 l ječma 1 " - 50-100 pečen.opeka 1 "

U Novozavetno doba u Palestini je postojalo tri izvora novca. Postojao je službeni, carski (rimski) novac, grčki (koji se kovao u Antiohiji i Tiru) i mesni (jevrejski) novac - za koji se pretpostavlja da je kovao u Cezareji.

Zato nije bilo nikakvo čudo što je postojalo dosta menjača novca. Menjači novca kao i trgovci imali su određenu kursnu listu vrednosti različitog novca. Bez ovakve osnove trgovina i razmena je bila nezamisliva. To se posebno primećivalo kada je jerusalimski hram bio u pitanju jer se u hram nije mogla uneti bilo koja valuta.

Jedino se srebrni sikal ili polovina srebrnog sikla mogla uneti u hram. Pored svog Makavejskog novca jevreji su koristili i srebrni novac kovao u Tiru, a s obzirom da su Makavejci kovali svoj bakreni novac smatralo se da se i taj novac koristiti u hramu. Ali pošto je postojala posebna odredba za korišćenje novca u hramu određeni su menjači koji su vršili razmenu novca po standardnoj kursnoj listi u hramsku monetu, naplaćujući pri tome vrednost svojih usluga.

Kad se govori o novcu, treba napomenuti još jednu važnu činjenicu. Brojni kovani novac iz Irodovog doba je iskopan prilikom arheoloških iskopavanja. Bio je načinjen od bronze, jer Irod nije imao pravo da novac izrađuje od zlata ili srebra. Prema jevrejskom zakonu ljudski i životinjski likovi nisu smeli biti iskovan na novcu; jedino je Pontije Pilat na kovanicama otisnuo verske simbole koji su povredili religiozna osećanja Jevreja.

Denarius

Izraz koji nalazimo u Bibliji »shekal« kod nas je obično preveden izrazima »platiti« ili »meriti« a dolazi od glagola koji je označavao donekle utvrđenu težinu (od 12 do 14 grama).

Otkriće kovanog novca Herodot pripisuje Lidijcima ili tačnije stanovnicima Lidije, malom ali bogatom trgovačkom narodu iz zapadnog dela Male Azije. Prvi kovani novac, kovao je oko 640. godina pre Hrista, izliven je od prirodne legure srebra i zlata, što se u to vreme smatralo prirodnim elementom. Ubrzo posle toga u ovom poslu počelo se koristiti čisto zlato, a zatim kao u vreme Kreza (sredina šestog veka pre Hrista) u upotrebi je i srebro.

Tek posle Vavilonskog ropstva u Izrailju je postojao kovani novac. Iz I Mojsijeve 23,16 vidimo da se pre toga novac merio. Postojalo je zlato i srebro u komadima određene veličine ali se se oni prilikom trgovine ponovo merili.

Najstariji novac pomenut u Bibliji je zlatni Gulden ili drama (Jezdra 2;69 i Nemija 7,70-72), pored njega tu je i persijski zlatni novčić darik (I Dnevnikova 29;7 i Jezdra 8;27).

Jevrejski Novac

O prvom jevrejskom novcu vođene su mnoge diskusije i postoje mnogi različiti stavovi u vezi ovoga. Za najraniji Jevrejski novac neki vezuju ime Johanesa Hirnova (135-105

god, pre Hrista) dok drugi smatraju da prvi Jevrejski novac potiče od Aleksandra Janeja (104-78 god, pre Hrista). Zbog političke zavistnosti i teških ekonomskih uslova ovaj novac kuje se samo od bronzne.

Novac u Vreme Novog zaveta

U vreme Novog zaveta u Palestini su bili u upotrebi i rimski i grčki novac. Što se bakarnog novca tiče postojale su tri vrste. Najmanja je bila lepta (Marko 12;42) ili heler (Luka 12;59).

Denarius

Rimski novac koji je još ranije zamenio Seleukidov, grčki srebrni novac sa kojim je bio jednak po vrednost. U Bibliji ovaj novac je često pominjan (16). Bio je to srebrni novac, veličine američkih deset centi i vredeo je deset asarija. Posebno se koristio u zapadnom delu Rimskog Carstva i odgovarao je vrednosti jedne drahme. Civilni porez Rimu bio je isplaćivan u ovom novcu. Godišnji rimski porez iznosio je jedan denar. Kada su se Jevreji 66, godine pobunili protiv Rima, odmah su istopili sve tirske srebrnjake iz kasa u hramu i predpostavlja se da je veliki deo istopljenog novca bila upravo ova moneta. Tačno određivanje vrednosti ovog novca prema današnjim novčanim vrednostima je nesigurno, jer nema podataka o kupovnoj moći tog vremena. Znamo iz biblijskih izvora da je dnevnic jednog radnika u polju vredela jedan denar. Iz izveštaja u Marko 6;37 vidimo da se za 200 denara moglo nahraniti oko 10.000 ljudi, što znači da se s jednom dnevnicom moglo nahraniti do 50 ljudi. Takođe se zna da je jedan denar sadržavao 128 lepta. Ovaj stari, zanimljivi svet kovanog novca, uključujući još religiju i kulturu, omogućava savremenim istraživačima pogled u svakodnevni život iz prohujalih biblijskih vremena.

RELIGIJA I KULTOVI HANANA

Prema 1. Mojsijevoj 10,6, Hananeji su potomci Hamovog sina Kanaana koji je i sam imao dvanaest sinova. Hananska zemlja podrazumevala je Palestinu zapadno od Jordana. Južna granica su bili Gaza i Mrtvo more, a severna Sidon i Liban. Naziv »Hanan« se, u vanbiblijskim izvorima, prvi put pominje u pismima iz Amarna (oko 1400 -1350. pre Hrista, a datira i neka mesta u vreme kad Biblija o njima čuti) kao područje podređeno Egiptu, a jedan od najranijih zapisa je i papirus Anastazija, grčkog trgovca iz 1300. godine pre Hrista, u kojem su opisani geografija i stanovnici Hanana.

Hananeji su do dolaska Izrailjaca posedovali najveće i najjače gradove. Iskopavanja Jerusalima, Megida, Bet-Sana, Hamata, Biblosa, pokazala su da je hananska kultura u doba osvajanja bila na visokom nivou. Imali su alfabetski sistem, zanatstvo i metalurgija bili su razvijeni, podizana utvrđenja nikada nisu bila bolja, muzika je cvetala, književnost je bila vrlo bogata. Na tim područjima, Izrailjci kao nomadski i pustinjaški narod, koji je osim toga dugo bio i u ropstvu, nije im mogao parirati.

Pronađene statue bogova svedoče da hananski panteon nije bio siromašan. Bogovi koje su poštovali bili su El, Baal, Anat, Ašerah, Dagon, Hadad,... Obožavani su u hramovima i u otvorenim svetištima. Obožavanje idola bilo je spojeno sa velikim nemoralom i slavljenjem plodnosti čoveka, stada i zemlje. Žrtveni sistem bio je sličan kao i kod Jevreja, ali su osim čistih prinosili i nečiste životinje, ali i ljude, posebno decu.

Vrhovni bog Hananeja bio je bog El, otac svih bogova, ali je najpoznatiji i najobožavniji bio Baal, kojeg i Biblija najčešće spominje. Baal je postao vrhovni bog mnogo kasnije. Pre njega El je bio mnogo istaknutiji, a i Dagonu su pre nego Baalu podizani hramovi. Smatralo se da on stanuje u svetom drveću, izvorima, planinskim vrhovima, stenama. Bio je bog oluje i kiše, a njegov glas mogao se čuti u grmljavini. On je bio branilac i vlasnik plodne zemlje. Otkrića u Ugaritu potvrđuju da je bik bio jedan od najčešćih Baalovih simbola. Obožavanje Baala je bilo vrlo privlačno za Izrailjce. Priklonili su mu se odmah posle Mojsijeve smrti, a obožavan je i u vreme sudija i kraljeva Jude i Izraela.

Baalova sestra bila je devica Anat, divlja boginja krvoprolića i rata. Kada je Baal bio ubijen, Anat je molila Mota, boga suše i vatre, da ga podigne. Kada su svi njeni napori propali, ubila je Mota, uzela svog mrtvog brata, odnela ga na planinu bogova gde je vaskrsao na novi život. Hananci su imali dve svetkovine u vezi sa ovim verovanjem. Kraj svake kišne sezone je oplakivan kao što je Anat oplakivala Baala, a kraj sušne sezone (tj. početak kišne) obeležavan je razvratnim svetkovinama.

Osim što su se priklanjali Baalu, Izrailjci su se često priklanjali i boginji koja se zvala Ašera. Njen rezani lik stajao je i obožavan je u Jerusalimu i Samariji. Za vreme kralja Manasije njen lik je obožavan u samom Hramu u Jerusalimu. Ona je boginja plodnosti i u Bibliji se pominje kao Baalova žena (Sudije 3,7).

Aštarta je bila boginja večernje zvezde i kao Anat i Ašer bila je boginja plodnosti i rata. Obožavanje Aštarte bilo je spojeno sa nemoralom, što se odrazilo na život Hananeja.

Ostali bogovi Hanana bili su Mot - bog smrti, Rešep - bog pomora i gospodar podzemnog sveta, Šalim - bog zdravlja i Košar - bog umetnosti i zanatstva.

Hananski kultovi su bili kultovi potpunog nemoralna. Brutalnost, pohlepa i pohota su kod njihovih kulturnih radnji bili mnogo gori nego bilo gde na Bliskom istoku u to vreme. Kulturna praksa zahtevala je mnoge nemoralne radnje: prostituciju, žrtvovanje dece i obožavanje zmije. Građenje stela takođe je bilo prihvaćeno u Hananu. Podizanje i okomito stavljanje kamena u zemlju, tj. stela, bio je običaj poznat još od najranijih dana. U vreme Hananeja stela su smatrane simbolom muškog božanstva. U 2. Carevima 10,26.27. navodi se Baalova stela. Običaj podizanja stela prihvatili su i Izraeljci kao znak saveza (1. Mojsijeva 31,45), kao spomenik mrtvima (1. Mojsijeva 35,20) ili kao kulturni predmet (Jakov je uzeo kamen, uspravio ga kao stub i na vrh mu izlio ulja, a to mesto nazvao je Betel - kuća Božja).

Deo hananskih kultova bilo je i sveto drveće. Valjkasti pečati iz 15. veka pre Hrista, često pokazuju čoveka kako stoji pred drvetom, a pečati iz 10. i 8. veka pokazuju drvo okruženo vernicima. Mesta obožavanja svetog drveća pominju se i u Bibliji (Isus Navin 24,26), a takve su običaje kasnije proroci osuđivali.

VAVILON

Ono što se danas zna o istoriji i društveno-ekonomskom i kulturnim razvitku Vavilonije oslanja se na pronađene i dešifrovane pisane vavilonske izvore i pisane izvore zemalja koje su imale veze s Vavilonijom. To su pre svega vavilonske hronike i spiskovi vavilonskih kraljeva, kao i razni drugi vavilonski pisani spomenici administrativnog, verskog, pravnog, naučnog i književnog sadržaja.

Babal na hebrejskom znači »mešavina«, »zbrka«. Da li su tu reč, kao ime za ovaj grad, upotrebljavali svi narodi pre nego što je došlo do prve pometnje i zbrke u jezicima, teško je danas reći. Moguće je da je koren te reči očuvan u ovoj židovskoj reči, jer i Vavilonci za zbrku kažu slično: »babalu«. Ona znači i »rasijavanje« i »odlazak«, što takođe odgovara stanju koje je nastalo nakon prestanka gradnje kule. Vavilonci nisu bili suviše ponosni na takvo ime svoga grada, pa su pokušali pronaći drugo rešenje za poreklo njegovog imena. Jedno od najpoznatijih objašnjenja jeste da ime potiče od njihovog »bab ilu« ili »bab ila ni«, što znači »božja vrata« ili »vrata bogova« (Postanak 11,9).

Osnivač grada bio je Hamov potomak Nimrod (Postanak 10,10), međutim teško je očekivati da se bilo šta značajnije iskopa iz tog perioda. Budući da je materijal bio trošan (opeka i smola) teško je verovati da se moglo nešto očuvati. U svakom rušenju grada uništavao se i veliki deo građevinskog materijala od kojeg je bio sagrađen, a sam Vavilon je doživeo brojna rušenja.

Od antičkih grčkih pisaca o Vaviloniji je najviše podataka dao Herodot, a posle njega najstariji grčki podaci o Vavilonu dali su Ksenofon i grčki istoričar Diodor. Najstariji primerak takvog »opisa grada« nađen je u Asurbanipalovoj biblioteci u Ninivi i smatra se da potiče iz sredine VII veka pre n. e. Ukupno je nađeno 70 tekstova, većinom u fragmentima, koji daju duže ili kraće opise celog Vavilona ili pojedinih njegovih delova

i predgrađa. U jednom od ovih tekstova koji se čuva danas u Berlinskom muzeju, kaže se između ostalog da u Vavilonu ima: »pet velikih bogova unutar Kadingirraa (tj. Vavilona), 55 svetišta boga Marduka, 2 drumca, 3 kanala, 8 gradskih kapija, 24 ulice, 300 svetišta Igigija i 600 svetišta Anunakija, 180 Ištarinih žrtvenika, 180 Adadovih i Nergalovih žrtvenika, 12 žrtvenika Sibiti, 6 žrtvenika za 'Rep' (tj. ribu)...«

Novijim iskopavanjima moglo se utvrditi da je unutrašnji grad bio učvršćen dvostrukim zidom: unutrašnjim, širokim oko 3,70m i spoljnim širine 6,70m. Odbrabeni sastav spoljnih gradskih područja sastojao se takođe od dva zida širine 7,30m odnosno 7,90m. Obim Vavilona bio je 16km.

Sjaj i slava Vavilona kao »središta sveta« bili su nadaleko poznati u starom veku, te se on pominje u mnogobrojnim dokumentima drugih naroda. Vavilon se spominje i u starim Jevrejskim tekstovima obuhvaćenim Starim zavetom, zbog Navuhodonosorovog osvajanja Judeje, razaranja Jerusalima i odvođenja Jevreja u vavilonsko izgnanstvo.

Prva istraživanja ruševina Vavilona vršena su tek u 19. veku, da bi sredinom istog počela i prva manja arheološka iskopavanja. Od 1811-1817. god. Vavilon je istraživao Englez Dž. Rič (James Rich), i on je prvi zapazio veliku skulpturu lava koji ubija čoveka, poznatu pod nazivom »Vavilonski lav«. Zatim je Dž.S. Bakingem (J.S. Buckingham) pregledavajući ruševine došao do pogrešnog zaključka da je Vavilon zauzimao ogromnu teritoriju, jer je u teritoriju Vavilona uključio i ostatke gradova Borsipe i Kiša. O.H. Lejard (O.H. Layard) je iskopavao 1850. godine, zatim Ž. Oper (J. Oppert) 1852-1854. godine, ali bez uspeha. Glavna iskopavanja obavio je R. Koldvej (Robert Koldwey) od 1899-1917. godine. Do tada su se uglavnom iznosili proizvoljni podaci. Više decenija se zatim ništa nije sistematski iskopavalo u Vavilonu, a tek od 1978. godine počelo se opet iskopavati i raditi na restauraciji gradskih kapija, građevina i ulica prema jednom velikom projektu Iračke direkcije starina. Dosadašnja iskopavanja su dokazala da su mnogi podaci iz starih vavilonskih opisa tačni, da zabunu u identifikaciju pojedinih objekata unose uglavnom promene naziva pojedinih kapija, ulica i građevina, koje su se dešavale vremenom u Vavilonu, odnosno da je jedan objekat imao više naziva.

Vavilonska teritorija se geografski delila na dva dela: na zapadu je bila tzv. Haki zemlja - na akademskom (Sirija i Palestina). Istočni do zemlje se zvao Akad. To je bio drugi naziv za sam grad Vavilon. Glavni grad bio je Vavilon ili Babel - vrata ka bogovima. Vavilon je imao dosta drugih naziva. Jedan od njih bio je »Večiti grad«.

U Vavilonu je, prema »Opisu grada«, bilo 53 hrama »velikih bogova« pored više stotina svetišta i žrtvenika. Od toga, 7 hramova je bilo u zapadnom delu grada. Zbog oštećenosti teksta, čitljiva su imena samo 18 božanstava kojima su hramovi bili posvećeni, a iz drugih dokumenata saznaje se za još 9 imena božanstava. Dosadašnjim iskopavanjima otkriveni su ostaci samo 6 hramova posvećenih bogovima Marduku, Nabuu i Ninurti i boginjama Ninmah, Ištari »akadskoj« i, Guli, ali je u izveštajima sa iskopavanja ovaj hram obeležen kao »hram Z«.

Mardukov hram Vavilonci su nazvali Esagila, »hram koji podiže svoju glavu«. U najznačajnija vavilonska dokumenta o Mardukovom hramu i ziguratu ubrajaju se tzv. Esagila-ploča, glinena ploča sa ukupno 50 redova klinastog teksta na prednjoj i zadnjoj strani. Njen sadržaj je prvi objavio na engleskom Dž. Smit (George Smith) 1876. godine, neposredno pred svoju smrt. Ova ploča je bila početak za mnoge arheologe koji su kasnije vršili iskopavanja Mardukovog hrama.

Mardukov zigurat bio je razdvojen od Mardukovog hrama »Procesionom ulicom« (Aju-ilu-ki-Marduk - koji je bog kao Marduk) koja je na tom mestu skretala prema zapadu, prema mostu na Eufratu. Na tom mestu se uzdizao Mardukov zigurat, legendarna »Vavilonska kula«. Vavilonci su je nazvali Etemenanki, hram posvećen stvaranju neba i zemlje. Smatralo se da je to najstarije mesto u istoriji sveta. Pre nego što su pronađeni stari vavilonski i asirski pisani izvori o ovom ziguratu (stepenastoj kuli kakve su građene po celoj Mesopotamiji još od protoistorijskih vremena), o postanju »Vavilonske kule« znalo se iz starozavetnih tekstova (1. Moj. 11, 1-9).

Zigurat je bio tipičan oblik vavilonskih hramova - stepenasta piramida. Hram je tako izgledao jer je simbolisao penjanje prema Bogu (tu ideju nalazimo u 1. Moj. 11 - čovek želi da se približi Bogu). U Bibliji je suprotno: Bog dolazi da se približi čoveku. Vavilonjani su hteli sami da dosegnu do Boga. Zigurat je obično imao 7 spratova, a na poslednjem spratu nalazilo se mesto gde su se prinosile žrtve. Stepenice su bile veoma strme i išle su visoko, što je davalo utisak da se ide ka samim bogovima. Njima su prinosili na žrtvu samo čiste životinje, ali su demonima ponekad prinosili i nečiste (svinja je mogla da se prinese samo demonima a ne i bogovima).

Religija Vavilona bila je sinkretistička - mešavina sumerske i semitskih religija. Verovali su da su bogovi stvorili čoveka da bi im čovek služio. Vavilonjani su pravili bogove u ljudskom obličju. Božanstvo je doslovno prisutno u svojoj slici ili liku - ono živi u svom liku (duh boga je živio u liku koji su obožavali).

Izraz kojim se opisuje vavilonska religija je Polidemonizam - mnoštvo demona. Sve što se događalo u svetu je pripisivano uticaju demona i duhova. Postojalo je na stotine bogova, a takođe i hijerarhija u panteonu. Na vrhu hijerarhije bogova bila su tri boga tako da govorimo o tri trojstva ili o tri trijade:

- Najviša trijada bila je sa bogovima po imenu Anu, Enlil i Enki. Anu je bio šef panteona.

- Zatim postoje bogovi nebeskih tela: Šamaš - bog sunca, Sim - bog meseca i Inana - boginja ljubavi i rata (ljubav i rat idu zajedno).

- Sledeće trojstvo je bilo više vezano za sam Vavilon: Adar, Nabu i Marduk. Nabu je bio bog podzemlja, bog mrtvih, a Marduk je bio bog mudrosti. Zato je Marduk bio patron grada Vavilona. Ištar ili Aštarte predstavljena je najsajnijom zvezdom. Ona je često puta na slikama prikazana kao boginja obučena u crveno, u skerlet i jaše crvenu zvijer. Sliku Marduka često možemo da vidimo na vavilonskim dokumentima sa ašovom (lopatom) i gotovo uvek je prikazan sa svojim ljubimcem, a ljubimac mu je zmaj. Uš-hušu je ime zmaja. Ovo ime je dobio zbog toga što je semitska reč za zmiju Nahaš. Uš-hušu je zmija; i više nego zmija: kombinovana životinja - hibrid. Glava joj

je zmijska, telo od pantera, prednje noge su od lava, zadnje noge su od orla, rep je od škorpiona. Zmaj je Marduka štitio u svetu podzemlja.

Procesija bi obično krenula od Istar kapije, ulicom procesije i tada su svi bogovi Vavilona bili provođeni duž te ulice. Festival je trajao više dana, a petog dana bila je najvažnija ceremonija: ta ceremonija je bila u Esagili. Prvi koji je ušao u hram bio je prvosveštenik Marduka, a zatim car koji bi ušao bez krune na glavi i bez carskih haljina. Morao je da klekne ispred kipa Marduka i tada bi prvosveštenik uzeo palicu i udarao ga po obrazima da bi plakao i ponizio se pred Mardukom. Kada bi Marduk video suze, prihvatio bi ovo pokajanje i tada bi se car, tako ponižen pojavio izvan Esagile pred masom naroda koja je čekala. Biblijski proroci su često pravili aluzije na ovaj praznik i ismejavali uveliko vavilonske bogove. Proroci su kazali da je Bog nosio Izrailja na rukama kao što otac nosi sina jedinca, a zatim je prorok kazao: A kakvi su bogovi naroda kao što je Vavilon? Ne samo da ne mogu nikoga da nose nego sami moraju biti nošeni. Često puta je bila organizovana slična ceremonija ako bi neki narod bio poražen i njegov car odveden u izgnanstvo u Vavilon (npr. Mihej 5,1 - kada judejski car dobija udarce po glavi i po licu).

Važnost proučavanja vavilonske religije je od velike koristi za razumevanje Biblije a naročito za shvatanje simbolike Otkrivenja.

PAPIRUS RILANDS

Tekstualna kritika svakako prethodi tumačenju svakog biblijskog teksta jer je pre samog tumačenja potrebno odrediti šta se tumači. Upravo iz tog razloga, mnogobrojni rukopisi biblijskih tekstova koji su pronađeni, od velikog su značaja kako za određivanje teksta, tako i za tumačenje.

Rukopisi se dele prema materijalu od koga su sačinjeni na: (1) papiruse; i (2) pergamente. Papirusi su ranije nastali i uglavnom su bili u upotrebi do IV veka, a neki su nastali kasnije, tako da su najmlađi iz VIII veka. Pergament je bio u upotrebi za zapisivanje novozavetnih tekstova od IV veka, kada više nije bio tako skup. U prvo vreme su se na pergamentu ispisivala velika slova, i to su majuskulni rukopisi, a kasnije se prešlo na minuskule.

Papirus je bio najrasprostranjeniji materijal u starom svetu zbog svoje niske cene. Nastao je u Egiptu još u trećem milenijumu pre Hrista, a takođe je poznato da je bio korišten u Siriji krajem drugog milenijuma. Pravljen je od papirusne trske koja je rasla pored reke Nila. Vlakna izvađena iz srži ove biljke su postavljana uzduž i na njih su lepljena druga vlakna koja su postavljana popreko. Takav materijal se glačao i od njega su pravljene svici, a kasnije su se papirusi slagali u kodekse. Pisalo se mastilom i to uglavnom sa poprečne strane. Iako je papirus bio jeftin, imao je tu manu da je morao često da se prepisuje, jer je kao materijal bio veoma krh.

Papirus Rylands (oznaka - P⁵²) je fragment četvrtog jevanđelja, koji je pronađen u Egiptu. Dimenzije fragmenta su 3.5" x 2.5", a tekst je pisan sa obe strane. Sa prednje strane se nalazi deo teksta iz Jovana 18,31-33, a sa zadnje stihovi 37 i 38. Godine 1920., fragment je donet sa mnogim drugim papirusnim fragmentima u John Rylands Library, Manchester, gde se čuva i danas. Međutim, njegova prava vrednost je otkrivena tek 1935. godine, kada ga je C. H. Roberts proučio i prepoznao kao deo Jovanovog jevanđelja. Svi eksperti se, bez sumnje, slažu sa Robertsom da je fragment nastao u prvoj polovini drugog veka, što je utvrđeno na osnovu stila pisma kojim je pisan, a neki evropski stručnjaci ga stavljaju u vreme rimskog cara Hadrijana (117-138), ili čak u vreme Trajana (98-117). Prema nekim izvorima, preciznije je datiran približno od 125. do 130. godine posle Hrista.

Ovaj fragment nije toliko značajan za tekstualnu kritiku jer sadrži veoma mali odlomak, ali je važan za datiranje Jovanovog jevanđelja. Tradicionalno mišljenje škole visoke kritike je bilo da ovo jevanđelje nije moglo da nastane pre 160. godine posle Hrista. Međutim, ovaj fragment pokazuje da je već početkom drugog veka ovo evanđelje došlo čak do Egipta. Na taj način je opovrgnuto ovo mišljenje, tako da pokazuje da je apostol Jovan ipak mogao da napiše ovo jevanđelje.

KODEKS SINAITIKUS (CODEX SINAITICUS)

»Preda mnogom leži sveti životni zadatak, borba za originalni oblik Novog zaveta.«

To su bile reči koje je napisao Konstantin fon Tišndorf svojoj verenici 1842. godine. On je tada imao samo 27 godina, bio je docent u Lajpcigu, u Nemačkoj. Kada je otprilike 33 kasnije umro, u čitulji je bilo naročito istaknuto da niko pre njega nije učinio više za Novi zavet otkako su njegove knjige prvobitno napisali apostoli.

U proleće 1844. godine Tišndorf je krenuo na prvo od svojih tri putovanja na Bliski istok u potrazi za starim rukopisima. Tako je dospao u manastir Sveta Katarina koji se nalazio na brdu Sinaj, posle dvanaest dana napornog jahanja iz Egipta na leđima kamile. Zašto ga je taj, i od sveta odvojeni manastir u Sinajskoj pustinji tako privlačio? Zato što je to bio jedini ranohrišćanski manastir koji od svoga osnivanja, a osnovao ga je car Justinijan 530. godine N.e, nije pretrpeo nikakva razaranja. Tišndorf je uzimajući u obzir tu činjenicu smatrao da rani primeri rukom pisanih biblija ovde bi trebalo da imaju mnogo veće šanse da se sačuvaju nego bilo gde na drugom mestu. Međutim, brižljivo istraživanje u manastirskoj biblioteci koje je trajalo nekoliko sedmica duboko ga je razočaralo. Posle pretraživanja mnogo stotina dragocenih rukopisa koji su bili svojina biblioteke, Tišndorf nije mogao da pronađe nijedan primerak nekog ranog biblijskog rukopisa. Međutim, na kraju svoga boravka ipak je otkrio 129 belikih listova pergamenta sa biblijskim tekstom u jednoj velikoj korpi za otpatke u koju je odlagan odbačeni materijal za pisanje, koji je trebalo da se iskoristi kao gorivo. Ovi listovi, za koje je smatrao da datiraju iz četvrtog veka, sadržali su razne delove starozavetnih knjiga. Kaluđeri su mu poklonili 43 ovakva lista, dok su zadržali 86 listova pošto su doznali da su veoma dragoceni.

Pošto je napustio brdo Sinaj, Tišndorf je ova 43 lista novootkrivenog biblijskog rukopisa iz četvrtog veka prepustio Lajpciškoj univerzitetskoj biblioteci, a objavio ih je 1846. godine ne otkrivajući mesto njihovog porekla, želeći tako da spreči otuđenje ostalih osamdeset i šest listova.

Februara 1853. godine Tišndorf se vratio u manastir Sveta Katarina sa ciljem da nabavi ostalih 86 listova, ali nije uspeo da ih pronađe, a ni dozna šta se dogodilo sa njima posle njegovog odlaska pre devet godina. Na treće i poslednje putovanje na Bliski istok pošao je 31. januara 1859. godine. Ovoga puta kaluđeri sa sinaja pozdravili su ga kao zvaničnog izaslanika ruskog cara Aleksandra II koga su smatrali svojim zaštitnikom i moćnim dobročiniteljem. Međutim, iskustvo iz njegove druge posete koju je učinio 1853. opet se ponovilo jer su i ovoga puta sva njegova raspitivanja ostala bez rezultata.

Ipak, uoči odlaska 4. februara 1859. godine, napravio je najveće otkriće svoga života. Razgovarajući sa jednim mladim kaluđerom, doznao je da ovaj čovek u svojoj ćeliji ima jednu rukom pisanu Bibliju. Pošto je želeo da je vidi, pokazali su mu gomilu od 346 listova pergamenta umotanih u crvenu tkaninu. Nem od radosti i ushićenja, otkrio je da ova gomila listova sadrži ne samo dugo traženih 86 listova, koje je ranije - pre 15 godina spasio od uništenja u vatri, već takođe i kompletan Novi zavet, delove nekih starozavetnih knjiga, jednu kopiju nekanonske Poslanice Varnavine, kao i Pastir od Hermasa. Oba ova dela predstavljaju ranohrišćanska dela. U stvari, otkriće Poslanice

Varnavine bilo je od velikog značaja za mnoge crkvene historičare, jer je ona bila poznata samo iz nedovršenih kopija do tog vremena.

Tišendorf je ovaj čuveni biblijski rukopis, poznat od tada kao Codex Sinaiticus obeležio prvim slovom jevrejske azbuke. Pošto su sva početna slova latinskog alfabeta već bila korišćena kao simboli za obeležavanje drugih biblijskih rukopisa, a pošto se Kodeks sinaitikus smatrao veoma značajnim da bi ga mogao obeležiti nekim daljim znakom latinskog alfabeta, on je ovome rukopisu dao početno slovo jevrejske azbuke.

Dvadeset i osmog septembra 1859. godine predaja rukopisa Tišendorfu izvršena je uz svečanu ceremoniju u nadbiskupskoj rezidenciji u Kairu, a dva meseca kasnije, 19. novembra 1859, Tišendorf je ovu skupocenu Bibliju predao u ruke caru Aleksandru II u Petrogradu (današnji Sankt Petersburg). Godine 1862. Tišendorf ga je objavio u velikom formatu štampanom faksimilnim tipom slova. Godine 1933. ova stara biblija prodana je Engleskoj za 100 000 funti. Od tada su Codex Sinaiticus i Codex Alexandrinus zajedno izloženi u Britanskom muzeju u Londonu.